

**MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

ÇİN KAYNAKLARINA GÖRE SHA-TUO TÜRKLERİ TARİHİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Adile BALCI

Tarih Anabilim Dalı

Genel Türk Tarihi Programı

**Tez Danışmanı: Prof Dr. İlyas KEMALOĞLU
Eş Danışman: Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL**

ŞUBAT 2018

Adile BALCI HAJ BRAHİM tarafından hazırlanan ÇİN KAYNAKLARINA GÖRE
SHA-TUO TÜRKLERİ TARİHİ adlı bu tezin yüksek lisans tezi olarak uygun
olduğunu onaylarım.

Prof Dr. İlyas Kemaloğlu

Tez Danışmanı

Prof Dr. Ahmet Taşağıl

Eş Danışman

Bu çalışma, jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalında yüksek lisans tezi olarak
kabul edilmiştir.

Danışman : Prof Dr. İlyas Kemaloğlu

Eş Danışman : Prof Dr. Ahmet Taşağıl

Üye : Prof Dr. Abdulvahap Kara

Üye : Prof Dr. Ahmet Kanlıdere

Üye : Yrd Doç Dr. Ali Ahmetbeyoğlu

Bu tez, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzuna uygun hazırlanmıştır.

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında;

- Tez içindeki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel etik kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda ilgili eserlere bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu,
- Atıfta bulunduğum eserlerin tümünü kaynak olarak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Ücret karşılığı başka kişilere yazdırmadığımı (dikte etme dışında), uygulamalarımı yaptırmadığımı,
- Bu tezin herhangi bir bölümünü bu üniversite veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunmadığımı

beyan ederim.

Adile BALCI

ÇİN KAYNAKLARINA GÖRE SHA-TUO TÜRKLERİ TARİHİ

ÖZET

Doğu Göktürk Devleti 630 yılında tamamen yıkılarak Çin'in hâkimiyetine girerken Batı Göktürk Devleti 658 yılına kadar varlığını sürdürdü. 649 yılında Aşina Ho-lu önderliğinde toplanan Türk boyları T'ang Hanedanlığı'na karşı isyan ettiler. C'hu-yüe boyuna mensup Sha-tuo Türkleri Ho-lu'nun isyanı başarısız olunca Doğu Türkistan'da Kumlu Bayır olarak bilinen çöl bölgesinde kendi hürriyetlerini muhavaza etmeye çalıştıklarından dolayı kendilerine Sha-tuo adını verdiler.

Sha-tuo Türkleri'nin tarihi 649 yılında başlayıp 991 yılında son buldu. 657 yılında Çin'e tabî olan Sha-tuolar 907 yılında T'ang Hanedanlığı yıkılana kadar geçen iki buçuk yüzyıl boyunca Çin'in hâkimiyetinde yaşadılar. 770-788 ve 790-808 yılları arasında Tibet, Beiting bölgesini ele geçirince Sha-tuoları hâkimiyeti altına aldı.

Sha-tuolar T'ang Hanedanlığı yıkılınca kendi devletlerini kurmak için mücadeleye başladı. 923 yılından itibaren Üç Hanedanlık ve Bir Krallık kurarak tarihe adlarını yazdırttılar. Yaklaşık üç buçuk yüzyıllık süreçte Tibet Devleti, Uygurlar ve çeşitli kabilelerle münasebetleri oldu. Sha-tuolar bu süreçte yoğun Çin baskısına rağmen Türk kültürünü devam ettirmeyi başardılar.

Bu çalışmada Sha-tuo kelimesinin analizi yapılarak anlamının "kumlu bayır" olduğu ve Sha-tuolar'ın C'hu-yüe boyundan ayrılarak kendi bağımsızlıklarını kurdukları anlatıldı. Türk tarihinde önemli bir yer tutmalarının sebeplerinden ilk sırada ise uzun yıllar T'ang'ın egemenliğinde yaşamalarına rağmen Türk kültürünü korumaya çalışmaları ve eğitim ile ekonomi alanında yaptıkları reformlardır. Bahsi geçen önemli konular Çin kaynaklarına göre detaylı bir şekilde ele alındı.

ANAHTAR KELİMELEER: Sha-tuo Türkleri, Tibet Devleti, Uygurlar, T'ang Hanedanlığı, Aşina Ho-lu, C'hu-yüe.

SHA-TUO TURKS HISTORY ACCORDING TO THE CHINESE SOURCES

ABSTRACT

While the East Gokturk State was completely destroyed in 630 and entered China's domination, the Western Gokturk State continued its existence until 658. In 649, the Turkish tribes, led by A-shih-na Ho-lu, rebelled against the T'ang dynasty. The Sha-tuo Turks of the C'hu-yüe tribe gave themselves the name of Sha-tuo because they tried to protect their freedom in the desert region known as the Sandy Slope in East Turkestan when Ho-lu's rebellion failed.

The history of Sha-tuo Turks began in 649 and ended in 991. The Sha-tuo, which were liable to China in 657, lived under the rule of China during the last 250 years until the T'ang Dynasty was destroyed in 907. Between 770-788 and 790-808, Tibetan captured the Beiting region, which was belong to Sha-tuo, and also got the control of Sha-tuo rule.

The Sha-tuo began to struggle to establish their own state when the T'ang Dynasty collapsed. From 923 on, with establishing the Three Dynasties and a Kingdom, they were mentioned in the history as Turkish tribe. About three and a half centuries there had been relations with the Tibetan State, Uighurs and various tribes. In this process Sha-tuo's succeeded in maintaining the Turkish culture despite the intense Chinese pressure.

In this study, it was explained that Sha-tuo means "sandy slope" by analysing the meaning of Sha-tuo word as well as that Sha-tuo's established their independence after separated from the C'hu-yüe tribe. One of the most reasons of their having an importance in Turkish history was because of trying to protect the Turkish culture despite the fact that they lived for many years under T'ang's rule and making reforms in the field of education and economy. Those important topics were handled in detail according to Chinese sources.

KEY WORDS: Sha-tuo Turks, Tibetan, Uighurs, T'ang Dynasty, A-shih-na Ho-lu, C'hu-yüe.

ÖNSÖZ

Üç buçuk yüzyıl varlığını devam ettiren Sha-tuo Türkleri'nin tarihi hem Çin tarihi açısından hem de Türk tarihi açısından büyük önem taşımaktadır. İki buçuk yüzyıl T'ang İmparatorluğu egemenliğinde yaşayan Sha-tuo Türkleri askerî ve siyasi başarıları ile dikkat çekerek uzun yıllar T'ang'ın çıkarlarını korudular. T'ang İmparatorluğu yıkılınca ise bağımsızlıklarını kazanarak kendi devletlerini kurdular. Bu süre zarfında Türk kültürünü koruyarak Çin kaynaklarında adlarından bahsedilen önemli bir Türk boyu olmayı başardılar. Çalışmamızda Sha-tuo Türkleri'nin tarihini VII. yüzyıl başlarından X. yüzyıl sonlarına kadar ele aldık.

Sha-tuo Türkleri tarihi hakkında Türkiye'de önemli tarihçiler çeşitli araştırmalar yapmış olsa da tam anlamıyla Çin kaynaklarına dayalı bir çalışma bulunmamaktadır. Bu nedenle Çin Kaynaklarına Göre Sha-tuo Türkleri Tarihi adlı tez konusu seçilerek bu alandaki boşluğu doldurmaya yönelik ufak da olsa bir katkı yapmak amaçlandı. Çalışmamızda Çince karakterlerin okunması için Pinyin sistemi kullanılmıştır.

Tez çalışmamı hazırlama esnasında katkıda bulunan değerli hocalarıma ve arkadaşlarıma, tez çalışmam için gerekli olan kaynakları temin etme konusunda yurtdışından her türlü desteği sağlayan üniversite arkadaşlarıma, bu çalışmayı yapabilecek seviyeye gelmemi sağlayarak üzerimde büyük emeği olan, tez konusu seçiminde ve çeviriler konusunda yardım eden değerli hocam Prof. Dr. Ahmet Taşağıl'a ve tez çalışmamın her safhasıyla yakından ilgilenen, tez yazım teknikleri hususunda her türlü desteğini benden esirgemeyen ve çalışmamın hazırlanmasında büyük pay sahibi olan değerli hocam Prof. Dr. İlyas Kemaloğlu'na saygılarımı ve teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim. Ayrıca tez çalışmam sırasında manevî desteklerini hiç esirgemeyen eşim Mahdi Haj Brahim'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Şubat 2018

Adile BALCI

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET	ii
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ	iv
KISALTMALAR	vii
GİRİŞ	1
KAYNAK TANITIMI	3
ANA KAYNAKLAR.....	3
ARAŞTIRMA ESERLER.....	5
I. BÖLÜM	9
SHA-TUOLAR’IN ORTAYA ÇIKMASI	9
I.1. Sha-tuolar’ın Kökeni.....	9
I.2. “Sha-tuo” Adı.....	16
I.3. Sha-tuolar’ın Coğrafyası	18
I.4. Sha-tuolar’ın Konuştıkları Dil.....	22
II. BÖLÜM	24
SHA-TUOLAR’IN SİYASİ TARİHİ	24
II. 1. Sha-tuolar’ın Boylar Hâlinde Yaşaması	24
II.2. Sha-tuolar Tarafından Kurulan Üç Sülale Bir Krallık	30
II. 2. 1. Sonraki T’ang Sülalesi’nin Kuruluşuna Kadarki Süreçte Li-Cunxu’nun Faaliyetleri.....	30
II.2.2. Sonraki T’ang Sülalesi (923-936).....	32
II.2.3. Sonraki Jin Hanedanlığı (936-947).....	38
II.2.4. Sonraki Han Hanedanlığı (947-950).....	42
II.2.5. Kuzey Han Krallığı (951-991).....	45
III. BÖLÜM	52
SHA-TUOLAR’IN DİĞER ULUSLAR İLE MÜNASEBETLERİ	52
III.1. Sha-tuolar’ın Tibet ile Münasebetleri.....	52
III.2. Sha-tuolar’ın Uygurlarla Münasebetleri.....	55
III. 3. Sha-tuolar’ın Tatarlarla Münasebetleri	57
III. 4. Sha-tuolar’ın Tuyuhunlarla Münasebetleri	59
IV. BÖLÜM	63

SHA-TUOLAR'DA TEŞKİLAT VE KÜLTÜR.....	63
IV.1. Devlet Yönetimi	63
IV.2. Sha-tuo Ordusu.....	66
IV.3. Ekonomi	67
IV.4. Eğitim.....	70
IV.5. Din.....	74
IV.6. Sha-tuo Hükümdarları'nın Eşleri	75
SONUÇ.....	80
KAYNAKÇA	83
EKLER.....	87
ÖZGEÇMİŞ.....	92

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
AKDTYK	: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
JWDS	: Jiu Wudai Shi (Eski Beş Hanedanlık Tarihî Yıllığı)
p.	: Page
s.	: Sayfa
SJ	: Shiji (Yıllık, Tarihî Kayıt)
TDAV	: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı
TDK	: Türk Dil Kurumu
TS	: Tang Shu (T'ang Hanedanlığı Tarihî Yıllığı)
TTK	: Türk Tarih Kurumu
XTS	: Xin T'ang Shu (Yeni T'ang Tarihi Yıllığı)
Vol.	: Volume

GİRİŞ

Sha-tuolar, C’hu-yü’e kabilesine mensup bir boy iken 649 yılından itibaren bağımsızlık mücadelesine girerek Sha-tuo adı ile Doğu Türkistan’da ortaya çıkmış bir Türk boyudur. Sha-tuo Türkleri ilk ortaya çıktıklarındaki bağımsızlık mücadelelerinde başarısız olunca T’ang Hanedanlığı egemenliğine girdiler. Ancak T’ang İmparatorluğu gücünü kaybetmeye başladığı bazı dönemlerde ise Tibet himayesinde kaldılar. T’ang İmparatorluğu’nun tamamen ortadan kalkması sonucunda ise Çin Tarihi’nde Beş Sülale Dönemi başladı. Sha-tuolar’ın kurmuş oldukları üç sülale ve bir krallık, bu dönemin önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Sha-tuolar “Sonraki T’ang”, “Sonraki Jin”, “Sonraki Han” ve “ Kuzey Han Krallığı” olmak üzere Üç Hanedanlık ve Bir Krallık kurdular.

Batı Göktürkler’in devamı niteliğinde olan bir Türk boyu ve Çin tarihinde Beş Sülale On Krallık Dönemi olarak adlandırılan önemli bir dönemin Üç Sülale ve Bir Krallığını oluşturan Sha-tuo Türkleri hakkında Avrupa ve Asya’da birçok çalışma yapılmış olmasına rağmen Türkiye’de bu döneme pek fazla önem verilmemiştir. Bunun en büyük nedenlerinden biri, muhtemelen kaynakların büyük kısmının Çince olmasıdır.

Çalışmamızda Sha-tuo Türkleri’nin tarihi, ortaya çıktıkları yıllardan itibaren araştırılarak yok olmalarına kadar geçen sürede yaşanan siyasi olaylar, kültürel çalışmalar ve dış bağlantılar çerçevesi içerisinde ele alındı. Bu çalışma hazırlanırken Çince ana kaynaklardan istifade edilmeye çalışıldı.

Tez çalışmamızın “Sha-tuolar’ın Ortaya Çıkması” adlı birinci bölümünde köken, coğrafya, Sha-tuo adının anlamı ve bu adın nereden geldiği konularına değinildi. Siyasi tarihin önemine binaen Sha-tuolar’ın siyasi tarihi, ikinci bölümde verildi. Sha-tuolar’ın X. yüzyıl başlarına kadar geçen süreçte boylar hâlinde yaşamaları ile kurmuş oldukları üç sülale ve bir krallık dönemi ayrıntılı olarak çalışmamızda ele alındı.

“Sha-tuolar’ın Diğer Uluslarla Münasebetleri” ise çalışmamızın üçüncü bölümünü oluşturmaktadır. Bu bölümde Tibet ile yaşanan savaşlar ve Tibet baskısı nedeniyle zaman zaman Tibet egemenliğinde yaşayan Sha-tuolar’ın mücadeleleri, Uygurlar ile ticarî ilişkiler ve müttefiklikler, Tatarlardan yardım alarak kazanılan çeşitli askerî başarılar ve Tuyuhunlar ile yapılan savaşlardan bahsedilmektedir.

“Sha-tuolar’da Teşkilat ve Kültür” adlı dördüncü bölümde ise Sha-tuolar’daki kültürel hayat ele alındı. Sha-tuo Türkleri’nin devlet yönetim şekli, ordu sistemi, eğitim alanında yapılan çalışmalar, ekonominin temeli ve vergi sistemleri, dinî inanç ve hükümdar eşlerinin yetkileri ile görevleri hakkındaki konularda bilgi verildi.

Türkiye’de Sha-tuo Türkleri dönemi üzerine yapılan çalışmaların azlığı göz önünde bulundurulduğunda tez çalışmamızın bu alandaki boşluğu doldurmaya yönelik küçük de olsa bir katkı sağlayabileceği ve bu alanda çalışmak isteyen araştırmacılara yardımcı olacağı kanısındayız.

KAYNAK TANITIMI

ANA KAYNAKLAR

Çin’de tarihî kayıtlar ilk olarak M.Ö 145 yılında 司马迁 Sima Qian tarafından 史記 *Shiji* (*Yıllık, Tarihî Kayıt*) adı altında yazılmaya başlandı. Sima Qian, 24 tarihî kayıt olarak bilinen 24 dönem ve hanedanlıkların tarihini yazdı. Toplam 2 ciltten oluşmaktadır. Sima Qian evrensel bir tarih yazdı. Bunun yanında hanedanlar tarihi, biyografik bir formatta ve olayların kronolojisini de yazdı. Bu eser 安平秋 Anping Qiu ve 许嘉璐 Xujia Lu editörlüğünde derlenip hazırlanarak 2004 yılında 汉语大词典出版社 (Hànyǔ dà cídiǎn chūbǎn shè: Çince Sözlük Yayınevi) tarafından Şanhay’da yayımlandı¹. Bu eser, Sha-tuolar ile ilgili bilgi içermese de daha sonraki tarihlerde kaleme alınan kayıtlar için bir örnek teşkil etti. Bunlardan biri de *Eski Beş Hanedanlıklar Tarihi Yıllığı*’dır.

Eski Beş Hanedanlıklar Tarihi Yıllığı (舊五代史- *Jiu Wudai Shi*), T’ang Hanedanlığı (907) yıkıldıktan sonra Çin’de kurulan Song Hanedanlığı (960-1279) döneminde ünlü tarihçi 薛居正 (Pinyin Sistemi: Xuē Jūzhēng), 薛居正 (Wade Giles Sistemi: Hsüeh Chücheng) (912-981) ve yardımcısı Lu Daoxun (934-985) tarafından hazırlandı, 974 yılında ise tamamlandı². Xuē Jūzhēng, Sha-tuo Türkleri’nin kurmuş olduğu Sonraki T’ang Hanedanlığı döneminde akademide jinshi, yani doktora, derecesi alarak mezun olan bir öğrenciydi. Song Hanedanlığı döneminde ise önemli bir tarihçi olarak bu tarihi kaydı kaleme aldı³.

Eski Beş Hanedanlıklar Tarihi Yıllığı toplam 3 cilt ve 150 卷 (juan: bölüm)’den oluşmaktadır. Çalışmamızda kullandığımız kaynak Dǐng wénshū jú

¹史記 *Shiji* (*Yıllık, Tarihî Kayıt*), ed. Anping Qiu & Xujia Lu, 汉语大词典出版社 (Çince Sözlük Yayınevi), Shanghai, 2004.

²Ouyang Xiu 歐陽修, *Historical Records of the Five Dynasties*, Translated with an Introduction by Richard L. Davis, introduction part, xlvi, p. 702.

³Victor Cunrui Xiong, *Historical Dictionary of Medieval China*, The Scarecrow Press, Toronto, 2009, p. 266.

Yayınevi'nin 1985 yılı Tai-pei (Tayvan) baskısıdır⁴. Bu baskı, Yang Jialuo tarafından hazırlandı. Beş Hanedanlık ve 10 Devlet dönemine ait siyasi bilgiler ilk 12 bölümde yer almaktadır. 75 ile 104 bölümler arasındaki kayıtlarda Beş Hanedanlık ve 10 Devlet dönemindeki imparatorların biyografilerine yer verilmiştir. 104 ile 110 bölümler arasında ise imparatoriçelerin biyografilerinden bahsedilmiştir. 55-65 bölümlerde Sha-tuo hükümdarlarının biyografileri verilmiştir. 65 ile 81 bölümler (s. 977-1067) 高祖 Gaozu olarak kaynaklarda zikredilen Sha-tuo Hükümdarı, Sonraki Jin Hanedanlığı'nın önemli yöneticisi olan Shi Jingtang 石敬瑭 dönemine ait bilgiler verilmektedir. Tez çalışmamızda ana kaynak olarak kullanmış olduğumuz *Eski Beş Hanedanlık Tarihi Yıllığı* neredeyse tamamıyla Sha-tuo Türkleri tarihine dair önemli bilgiler verdiği için çalışmamızın baş kaynağı olmuştur.

Ünlü tarihçi (歐陽修) Quyang Xiu (1007-1072), Sima Qian'ın hazırlamış olduğu tarihî kayıttan esinlenerek ve Xue Juzheng tarafından yazılan *Eski Beş Hanedanlık Tarihi Yıllığı*'ni yeniden gözden geçirdi, bazı değişiklikler ve eklemeler yaparak 五代史记 *Wudai Shiji* olarak bilinen *Beş Hanedanlık Tarihi Yıllığı*'ni kaleme aldı. *Beş Hanedanlık Tarihi Yıllığı*, Quyang Xiu öldükten sonra 1077 yılında yayımlandı. Bu eser gerçek tarihî belgelere dayanmanın yanında yazarın kaleme alma tekniği açısından da önceki eserden farklılık göstermektedir. Quyang Xiu bu kayıtları edebî bir dille kaleme aldı. 74 bölümden oluşan kayıttın yarısı *Eski Beş Hanedanlık Tarihi Yıllığı*'nda geçen bilgileri, 12 bölümü ise Beş Hanedanlık dönemine ait resmî belgeleri içermektedir. 8 bölümde her bölgeyi idare eden imparatorların eşlerinin biyografileri ve 37 bölümde imparatorlara ait biyografiler verilmektedir. 10 bölüm ise 10 Krallık dönemine ait kronolojiyi içermektedir⁵. Bu eser *Eski Beş Hanedanlık Tarihi Yıllığı* ile birlikte tez çalışmamızın konusu olan Sha-tuo Türkleri hakkında gerçek tarihî kayıtların başlıcalarıdır. Çalışmamızda kullandığımız 五代史 *Beş Hanedanlık Tarihi Yıllığı*, Dǐng wénshū jú Yayınevi'nin 1985 yılı Tai-pei

⁴舊五代史 *Jiu Wudai Shi* (Eski Beş Hanedanlıklar Tarihi Yıllığı), haz. Yang Jialuo, Dǐng wénshū jú Yayınevi, Tayvan, 1985.

⁵ Denis Twitchett, *Cambridge History of China: Sui and T'ang China, 589-906*, Part 1, v. 3, 1979, Cambridge University Press, p. 586-601; Ouyang Xiu 歐陽修, *Historical Records of the Five Dynasties*, Translated with an Introduction by Richard L. Davis, introduction part, xlvi, p. 604.

(Tayvan) baskısıdır⁶. Çalışmamızda hem Çince baskıdan hem de Richard L. Davis tarafından İngilizce yapılan çevirisinden istifade ettik⁷.

ARAŞTIRMA ESERLER

Çinli tarihçi Wang Zhonghan 王钟翰 tarafından hazırlanan *Çin'in Etnik Gruplarının Tarihi (中国民族史)* adlı eser çalışmamız açısından büyük önem arz etmektedir. Bu eser 1994 yılında Çin'de yayımlanmıştır⁸. Çin'de yaşayan etnik grupların tarihi ve onların Çin ile olan münasebetleri, Çin yıllıkları temelinde hazırlanmıştır. Eserin 4. bölümünde Doğu ve Batı Türkleri detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Özellikle Batı Türkleri bölümü Sha-tuo Türkleri'nin ilk ortaya çıktıkları dönem olduğu için bu kısımdaki önemli bilgilerden faydalandık. Tez çalışmamızın konusu olan Sha-tuo Türkleri ise eserin 5. bölümünde detaylı bir şekilde kaleme alınmıştır. Bu bölüm Sha-tuolar'ın siyasi ve kültürel yaşantılarına dair önemli bilgiler içermektedir. Bunun yanı sıra Sha-tuolar ile münasebetleri olan Tibet Devleti ve Uyurlar hakkında da çalışma önemli malumata sahiptir.

Konumuzla ilgili bir başka önemli çalışma ise Xue Zongzheng tarafından hazırlanan *Türk Tarihi 突厥史* adlı kitaptır⁹. Bu çalışmada yazar Türkler'in ilk dönemlerinden başlayarak Aşina boyundan, Türkler arasında yaşanan savaşlardan, Batı ve Doğu Türkleri'nden, T'ang Hanedanlığı döneminde Türkler'in durumundan, Türk kültüründen, siyasi ve ekonomik ilişkilerden ve diğer uluslar ile Türkler'in münasebetlerinden bahsetmektedir. Tez çalışmamızın konusu hakkındaki bilgiler özellikle eserin 6. (Batı Türkleri), 9. (T'ang Hanedanlığı dönemindeki Türklerin durumu) ve 10. bölümlerde (Türk Kültürü) mevcuttur.

Maddalena Barenghi tarafından Münih'te 2014 yılında İngilizce yayımlanan *Historiography and Narratives of the Later Tang (923-936) and Later Jin (936-947)*

⁶ Quyang Xiu, *五代史-Wudai Shi (Beş Hanedanlık Tarihi Yıllığı)*, Ding wénshū jūYayınevi, Tayvan, 1985.

⁷ Ouyang Xiu 歐陽修, *Historical Records of the Five Dynasties*, Translated with an Introduction by Richard L. Davis, New York, Columbia University Press, 2004.

⁸ 王钟翰, *中国民族史*, 中国社会科学出版社, 1994 年版. (Wang Zhonghan, *Çin'in Etnik Gruplarının Tarihi*, Çin Sosyal Bilimler Yayınları, Pekin, 1994).

⁹ 薛宗正, *突厥史*, 中国社会科学出版社, 1992 年. (Xue Zongzheng, *Türk Tarihi*, Çin Sosyal Bilimler Yayınları, 1992)

*Dynasties in Tenth to Eleventh-century*¹⁰ adlı çalışma da konumuzla ilgili önemli araştırmalardan biridir. Doktora çalışması olan bu kitapta yazar hem Çin yıllıklarını ana kaynak olarak hem de Batı ile Asya’da yapılan araştırma eserlerini kullanarak önemli çalışma yapmıştır. Bu eser özellikle tezimizde Sonraki T’ang ve Sonraki Jin Hanedanlığı döneminin siyasi durumu ve hükümdarların hayatları hakkındaki bölümlerde faydaladığımız önemli bir çalışmadır.

Yine başka bir eser olan ve Amerikalı yazar Richard L. Davis tarafından hazırlanan *From Warhorses to Ploughshares: The Later Tang Reign of Emperor Mingzong*, 2014 yılında Hong Kong’da yayımlanmıştır¹¹. Sha-tuo Türkleri hakkında önemli çalışmalar yapmış olan Richard L. Davis bu eserinde T’ang İmparatorluğu döneminde önemli bir komutan olan Sha-tuo Türkü Li Siyuan’ın (867-907), Çin kaynaklarında ise Mingzong (926-933) olarak zikredilen Sonraki T’ang Hanedanlığı’nın ikinci hükümdarının başarılarını ve hayatını kaleme almıştır. Mingzong yapmış olduğu reformlar ve Çin kültürü ile Türk kültürü arasında bir köprü oluşturarak her iki kültürün geleneklerini en iyi şekilde yönetimde uygulayabilen tek hükümdardır. Sha-tuo Türkleri Üç Hanedanlık ve Bir Krallık kurarak çok sayıda hükümdar tarafından yönetilmiş olmalarına rağmen X. yüzyılın Sha-tuo hükümdarlarının en iyisi olarak Mingzong bilinmektedir. Yazar bu eserinde Mingzong dönemindeki coğrafi yapı, kültürel özellikler, eğitim alanında yapılan reformlar, siyasi olaylar, hükümdar eşlerinin siyasi hayata etkileri gibi konularda bilgi vermektedir. Yazarın eserinde özellikle Çince ana kaynakları kullanmış olması tez çalışmamızda kaynak olarak bu eseri kullanmamız adına önem taşımaktadır.

Cahit Alptekin tarafından yüksek lisans tezi olarak hazırlanan ve 2008 yılında kitap olarak yayımlanan *Sha-t’o Türkleri Siyasi ve Kültürel Tarihi* isimli eser Türkiye’de Sha-tuo Türkleri hakkında yapılmış olan ilk çalışmadır¹². Yazar bu çalışmasında Sha-tuo Türkleri’nin siyasi ve kültürel hayatını kaleme almıştır. Ancak bu çalışma yalnızca araştırma eserlerinden yararlanarak yazılmıştır.

Çinli yazar Hing Ming Hung tarafından hazırlanmış olan *Ten States, Five Dynasties, One Great Emperor How Emperor Taizu Unified China in The Song*

¹⁰Maddalena Barengi, **Historiography and Narratives of the Later Tang (923-936) and Later Jin (936-947) Dynasties in Tenth to Eleventh-century**, München, 2014.

¹¹Richard L. Davis, **From Warhorses to Ploughshares: The Later Tang Reign of Emperor Mingzong**, Hong Kong, Hong Kong University Press, 2014.

¹² Cahit Alptekin, **Sha-t’o Türkleri Siyasi ve Kültürel Tarihi**, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2008.

Dynasty adlı eser ise 2014 yılında New York'da yayımlanmıştır¹³. Toplam dört bölümden oluşan bu eserin “The Chaotic Period of Five Dynasties and Ten States (907–960)” adlı birinci bölümünde Sha-tuo Türkleri'nin T'ang egemenliği altında yaşarken T'ang'ın çıkarları uğruna özellikle Huang Chao isyanını bastırmak için göstermiş olduğu askerî başarılar, Li-Keyong'un (878-908) ordudaki üstün başarıları ve kurmuş oldukları üç sülale hakkında detaylı bilgiler verilmektedir. Bu eserde verilen dönemin hükümdar resimleri de çalışmamızda yer almaktadır. Ayrıca Sha-tuo Türkleri dönemine ait kaynaklar hakkında da detaylı bilgi vermektedir.

Konuyla ilgili meşhur tarihçi W. Eberhard'ın çalışmaları mevcuttur. W. Eberhard tarafından hazırlanan *Şato Türklerinin Kültür Tarihine Dair Notlar* isimli makale, *Belleten* dergisinde Ocak 1947 yılında yayımlanmıştır¹⁴. Bu çalışmada yazar *Eski Beş Hanedanlık Tarihi Yıllığı*'ni ana kaynak olarak kullanmıştır. Türkiye'de ilerleyen dönemlerde Sha-tuo Türkleri hakkında yapılan çalışmalarda birinci el eser olarak W. Eberhard'ın yapmış olduğu çalışma kullanılmıştır. Bu nedenle hem diğer araştırmacılar için hem de çalışmamız için bu eser önemli yer tutmaktadır. Yazar Sha-tuolar'ın menşei hakkındaki bilgiler dışında kısa kısa açıklamalarla Sha-tuo kelimesinin anlam analizini yapmış, Sha-tuolar'ın dini ve devlet teşkilatı hakkında da bilgiler vermiştir. Bu nedenle çalışmamızın araştırma eserleri içerisinde başyapıt olarak kullanmış olduğumuz çalışmalardan biridir.

Prof. Dr. Ahmet Taşağıl'ın da İslamiyet Öncesi Türk Tarihi'ne ait çalışmaları konumuz açısından büyük öneme sahiptir. Ahmet Taşağıl tarafından hazırlanan *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları* adlı çalışma 2004 yılında yayımlanmıştır¹⁵. Bu eser Türk boyları hakkında vermiş olduğu bilgiler yanında çalışmamızın konusu olan Sha-tuo Türkleri kökeni ve siyasi tarihi hakkında da önemli bilgiler içermektedir. Yazar, Sha-tuolar'ın Batı Türkistan'da ortaya çıkan boylardan biri olmalarının yanı sıra Batı Göktürk Devleti'nin iç karışıklığa sürüklenmesi nedeniyle Aşina Ho-lu egemenliğinde toplanan Sha-tuolar'ın ilk adının C'hu-yü'e olduğunu yazmaktadır. Bunun yanı sıra Sha-tuolar'ın bağımsızlık mücadeleleri, Çin'in egemenliğine girerek hürriyetlerini muhavaza etmeye çalışma

¹³ Hing Ming Hung, **Ten States, Five Dynasties, One Great Emperor How Emperor Taizu Unified China In The Song Dynasty**, New York: Algora Publishing, 2014.

¹⁴ W. Eberhard, *Şato Türklerinin Kültür Tarihine Dair Notlar*, **Belleten**, C. XI, Sayı. 41, Ankara, 1947, s. 15-26, 2003.

¹⁵ Ahmet Taşağıl, **Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları**, Ankara: TTK Yayınları, 2004.

çabaları, Tibet Devleti ile olan münasebetleri, T'ang Hanedanlığı çıkarlarına yapmış oldukları askerî başarılar ve Beş Sülale Döneminde kurmuş oldukları hanedanlıklar hakkında önemli bilgilere ulaşmamız hususunda değerli bir çalışmadır.

Fransız Türkolog Edouard Chavannes tarafından hazırlanmış olan *Batı Türkleri Tarihi* adlı eserin de çalışmamızda önemli bir yeri bulunmaktadır. Bu eser 1903 yılında Fransızca, 2007 yılında ise Türkçe yayımlanmıştır¹⁶. Bu eser genel bir Batı Türkleri tarihidir. Sha-tuo Türkleri'nin kökeni ve Sha-tuo adının ne anlama geldiği hakkındaki bilgiler açısından bu eser çalışmamızda önemli bir yer tutmaktadır. Eserde C'hu-yüe boyu, beş Tuo-lu boyu, beş Nu-shih-pi boyu, Aşina Ho-lu'nun bağımsızlık mücadeleleri ve Sha-tuo hükümdarı Fu-guo hakkında bilgiler bulunmaktadır. Son olarak ise W. Barthold'un *Türk- Moğol Ulusları Tarihi* kitabı da Sha-tuo Türkleri'nin adları ve yaşadıkları bölge hakkında vermiş olduğu bilgiler açısından çalışmamızda atıfta bulunduğumuz önemli eserlerdendir¹⁷.

¹⁶ Edouard Chavannes, **Çin Kaynaklarına Göre Batı Türkleri**, Selenge Yayınları, İstanbul, 2007.

¹⁷ W. Barthold, **Türk-Moğol Ulusları Tarihi**, TTK Yayınları, Ankara, 2006.

I. BÖLÜM

SHA-TUOLAR'IN ORTAYA ÇIKMASI

I.1. Sha-tuolar'ın Kökeni

I. Göktürk Devleti kurulduğu zaman Bumin'in kardeşi İstemi Yabgu, ülkenin batı kısımlarının idaresi için Tanrı Dağları'nın kuzeyindeki Akdağ'a geldi ve 576 yılına kadar devletin batı kanadını yönetti. Onun oğlu Tardu 582 yılında Çinlilerin teşvikiyle doğudaki merkezden ayrılıp bağımsızlığını ilan etti¹⁸.

630 yılında Doğu Göktürk Devleti yıkıldı ve tamamen Çin'in kontrolüne girdi. Batı Göktürk Devleti ise fetret devri¹⁹ yaşamasına rağmen 658 yılına kadar varlığını sürdürdü²⁰. Sha-tuo Türkleri de kaynaklarda işte bu tarihte zikredilmeye başlanmaktadır. Bu yıllar aynı zamanda Aşina Ho-lu'nun yönetimindeki Türk kabileleri ile birlikte hürriyetlerini muhafaza ettikleri yıllardır. 649'da Aşina Ho-lu'nun T'ang Hanedanlığı'na isyan etmesi ile bazı Türk kabileleri onun tarafına geçti ve onun egemenliği altında yaşamaya başladılar²¹. İşte Sha-tuo olarak adlandırılan Türkler Aşina Ho-lu döneminde ortaya çıktıkları için, Sha-tuolar'ın menşei hakkında bilgi sahibi olmak için Ho-lu'nun isyan ettiği, bağımsız yaşadığı ve esir düştüğü

¹⁸ Çin İmparatoru, 424-452 yılları arasında Doğu Türkistan'ın doğusunda devlet kurmuş olan Hun soylu ailelerden biri olan Cüçü Devleti'ni yıktı. Bu Hun'ların içinde olan A-shih-na (Aşina) sülalesi 500 çadırılık halkı ile o dönemlerde Orta Asya'yı idarelerinde tutan Avarlar'ın yanına sığındılar. Aşina sülalesi Altay Dağları'nın güney batısında demir işçiliği ve ustalığı yaptı. Tanrı Dağları'nda On Ok Türklerini oluşturdu ve daha sonra bu Aşina soyundan gelenler devlet kurdular. Bu nedenle, aslında Batı Göktürk Hanedanı'nın soyu İstemi Yabgu'dan gelmektedir fakat ilk ataları Hunlar'dır. Bkz. B. Ögel, **Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, TDAV Yayını, İstanbul, 2001, s. 58, 141-142.

¹⁹Fetret devri ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Gülçin Çandarlıoğlu, **İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü**, İstanbul, 2013, s. 50.

²⁰D. Sinor, **Erken İç Asya Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s. 415-416.

²¹王钟翰, **中国民族史**, 中国社会科学出版社, 1994 年版 524 页. (Wang Zhonghan, **Çin'in Etnik Gruplarının Tarihi**, Çin Sosyal Bilimler Yayınları, 1994, s. 524).

dönemlerden kısaca bahsetmekte fayda vardır. Böylece Sha-tuolar'ın Ch'u-yüe'ler²² ile bağlantıları da ortaya konulacaktır.

630 yılında Batı Göktürk Devleti, T'ung Yabgu Kağan'ın amcası Bagatur tarafından öldürülerek ortadan kaldırılması neticesinde karışıklığa sürüklendi. Bagatur zorla tahta çıktı ve kağan unvanı aldı. O, hemen kendini "büyük kağan" ilan etti ve Batı Göktürk Devleti'ni küçük kağanlıklara bölerek yönetmek istedi. Fakat Batı Göktürk Devleti'nin boyları onun kağanlığını tanımadı ve devlet adamları ona itaat etmedi. Nu-shih-pi boyu kendi içinde Ni-shu Baga Şad'ı kağan seçti. Diğertaraftan ise T'ung Yabgu'nun oğlu Hsi-li Teğın²³ de Maverünnehir'de isyan ederek Bagatur Kağan'ı mağlup etti. Bunun üzerine Nu-shih-pi boyunun lideri Ni-shu, Hsi-li'yi Batı Göktürk tahtına davet etti. Bagatur mağlup olmasına rağmen mücadele etmeye devam etti. Bagatur'un idaresinden memnun olmayan bütün Töles boyları isyan edip Hsi-li Teğın'e itaat ettiler. Hsi-li Teğın'ın öldürülmesi üzerine kağan olarak sırayla Ni-shu ve Ni-shu'nun kardeşi T'ung-e Şad geçti. T'ung-e Şad, İşbara Hsi-li-shih Kağan unvanını aldı. Batı Göktürkler'de köklü değişikliklere gidildi. İşbara Kağan, ülkesini on boya böldü. Unvanları On Ok şeklinde söylenmeye başlandı. Her boyu idare eden kişiye birer ok verildi. On Ok boyları sağ ve sol olmak üzere iki gruba ayrıldı ve bir tarafa beş ok yerleştirilip sol gruba beş Tuo-lu boyu, sağ gruba da Nu-shih-pi boyu adı verildi²⁴.

Tuo-lu boyu Sui'ye'nin (Tokmak) doğusunda, Nu-shih-pi boyu ise Sui'ye'nin batısında²⁵ ikamet etmeye başladılar. Daha sonraları kağanlar ülkeyi iyi idare edemedikleri için anlaşmazlıklar çıktı ve Nu-shih-pi boyu Yuku Şad'ı kendisine kağan seçti. İşbara Hsi-li-shih ile Yuku Şad arasında savaşlar oldu, fakat

²² Bazı araştırma eserlerde Ch'u-yüe kelimesinin çöl anlamına geldiği veya Türkçe çöl kelimesinin telaffuzu olduğu söylenmektedir (Örneğin Cahit Alptekin, **Sha-t'o Türkleri Siyasi ve Kültürel Tarihi**, s. 54). Fakat kanımızca bu doğru değildir. Ch'u-yüe kelimesi Çince 处 (Ch'u: yer anlamına gelir) ve 月 (yüe: ay anlamına gelir) iki kelimenin birleşmesi ile oluşur. Çöl kelime anlamı ve telaffuzu ile bir alakası yoktur.

²³Hsi-li Teğın, T'ung Yabgu'nun oğlu idi ve kendisine itaat eden boylar tarafından Lü Yabgu Kağan unvanı verildi. Daha sonraları kuzeydeki Töles boylarına ve daha doğudaki Sir Tarduşlar'a karşı sefere çıksa da mağlup oldu ve daha sonra öldürüldü. Bkz. A.Taşagıl, **Gök-Türkler I, II, III, AKDYYK Türk Tarih Kurumu Yayınları**, Ankara, 2012, s. 249; İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2012, s. 107; Turgun Almas, **Uygurlar**, İstanbul, 2010, s. 125

²⁴Çin kaynaklarında sol gruba idare eden beş boya Tuo-lu adı verilmiştir. Fakat Prof. Dr. B. Ögel doğudaki bu beş boyun Türgeşler olduğunu söylemektedir. Hatta doğunun kağanı olan Baga-Tarkan'ın Tokmak şehrine yerleşerek burayı başkent edindiğini, Sarı Türgeş Devleti'ni kurduğunu yazmaktadır. Bkz. B. Ögel, **a.g.e.** s. 140-141.

²⁵Nu-shih-pi boyu batıda Talas bölgesinde varlığını sürdürüyordu.

üstünlük kazanan olmadı. Böylece Yili Nehri kenarında toplanan bütün boylar kendi aralarında anlaştilar. Yili Irmağı'nın batısı Yuku Şad'ın oldu. Yuku Şad'ı kendilerine kağan yapan Nu-shih-pi'ler ona Tuo-lu unvanı verdiler ve onun etrafında toplanıp doğudan ayrıldılar. Yili Irmağı'nın doğusuna ise İşbara Hsi-li-shih hâkim oldu. Böylelikle Batı Göktürkler kendi ülkesi içinde iki devlete ayrıldılar²⁶.

Tuo-lu Kağan merkezini Tsu-ho Dağı'nın batısına kurdu. Bundan sonra adına “Kuzey Sarayı” (Bei-t'ing) denilmeye başlandı. İşbara Hsi-li-shih'nin ölmesi üzerine yerine geçen doğu kanadı boyunun kağanı İ-p'i İşbara oldu ve T'ang Hanedanı İmparatoru T'ai-tsung 641 yılında ona davul ve kurt başlı sancak göndererek onu kağan olarak tanıdığını ilan etti. Sui-ho suyunun kuzeyinde merkezini kurdu ve adına güney merkezi denildi. Doğuda Yili Irmağı, Kuca, Toharistan, Karaşar, Shih (Taşkent), Wei ve Semerkand gibi bütün bölgeler ona itaat etti. İlerleyen zamanlarda Yuku Şad, Taşkent tudununu göndererek İ-p'i İşbara Kağan'ı öldürttü. Bundan sonra doğuya da hâkim oldu. Fakat sağ grubu oluşturan Nu-shih-pi boyu Yuku Şad'ın hâkimiyetini kabul etmedi ve isyan edip uzaklaştı. Toharistan'ı ele geçiren Yuku Şad, T'ang İmparatorluğu'nun Yi Eyaleti'ne saldırdı²⁷. Daha sonra Yuku Şad, Ch'u-yü ve Ch'u-mi boylarını T'ian-shan-jun (Şimdiki Doğu Türkistan bölgesindeki Toksun ilinin güneydoğusu)'a saldırttı. Bu sırada Çinliler devreye girdi ve Yuku Şad'ın üzerine T'ang Hanedanlığı'nın An-hsi koruyucu generali Kuo Hsiao-k'o'yu gönderdiler²⁸. Tehlikede olduğunu hisseden Yuku Şad, etrafındaki Ch'u-yü ve Ch'u-mi boylarının askerleriyle Tanrı Dağları'na sığındı. Bu sırada kuzeye doğru harekete geçen Kuo Hsiao-k'o, Ch'u-yü'lerin liderlerinin yaşadığı kaleyi ele geçirdi. Ardından Ho-suo Dağı'na ulaşp Ch'u-mi boyunu da teslim aldı. Neticede Yuku Şad'ın ülkesi büyük bir karışıklık içine düştü. Lidersiz kalan Nu-shih-pi boyunun başına Bagatur İ-p'i Kağan'ın oğlu İ-p'i She-kui, kağan olarak tahta geçti. Batı Göktürk ülkesine bir süre tek başına hâkim olan oğlu İ-p'i She-kui Kağan zamanında İmparator T'ai-tsung küçük devletlere bölünen Batı

²⁶Edouard Chavannes, **Çin Kaynaklarına Göre Batı Türkleri**, Selenge Yayınları, İstanbul, 2007, s. 56-57.

²⁷Şimdiki Doğu Türkistan bölgesindeki Hami şehri. Bkz. 王钟翰, **中国民族史**, 中国社会科学出版社, 1994 年版 526 页. (Wang Zhonghan, **Çin'in Etnik Gruplarının Tarihi**, s. 526); A. Taşağıl, **Gök-Türkler I, II, III**, s. 251.

²⁸王钟翰, **中国民族史**, 中国社会科学出版社, 1994 年版 527 页. (Wang Zhonghan, **Çin'in Etnik Gruplarının Tarihi**, s. 527).; A. Taşağıl, **Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2004, s. 99.

Göktürk ülkesini Çin kontrolüne daha da kolay alabilmek için Kuca, Hoten, Shu-le (Kaşgar) gibi şehirlerin yönetimini Çin'e bağladı. 649 yılının sonunda Talas Irmağı kıyılarında boylarını idare eden A-shih-na Ho-lu, T'ang İmparatoru T'ai-tsung'un öldüğü sırada isyan etti ve İ-p'i She-kui Kağan'ın bütün askerî ve siyasi gücünü ele geçirdi²⁹.

İstemi'nin beşinci nesilden torunu olan A-shih-na (Aşina) Ho-lu'nun babasının adı Ch'ie-yüe'dir. Kağan olmadan önce Ye-pu-li Şad unvanını taşıyordu³⁰. A-shih-na Pu-chen gidip Çin'e bağlandığı zaman (639) Tuo-lu (Yuku-Şad) Kağan, ondan doğan boşluğa Ye-pu-li Şad'ı yabgu yaparak doldurmaya çalıştı. Daha önceden A-shih-na Pu-chen'in idare ettiği Talas Irmağı civarını elde tutmaya başladı. Güneydeki Hsi-chou'dan kuzeye 1500 li³¹ (800 kilometre) mesafede bulunuyor, Ch'u-yüe, Ch'u-mi, Ku-su, Karluk, Nu-shih-pi gibi beş boyun halkını idare ediyordu. Tuo-lu³², tahtını kaybedip Toharitan'a sığınınca ortaya çıkan yeni kağan İ-p'i-she-kui,³³ Ho-lu'yu sıkıştırdı. Bunun sonucunda Ho-lu'ya bağlı boylar dağıldı. Yeni kağanın yarattığı tehlike yüzünden belirli bir yerde ikamet edemeyen Ho-lu, Çinlilerin desteğini aramaya başladı. Neticede Ho-lu, 648 yılında etrafındaki boylarla Ting-chou'a gelip Çin İmparatorluğu'nun rızasıyla burada oturdu. Ho-lu sol cesur muhafızlar generalliği ve Ya-ch'ih Askerî Valiliği gibi unvanlar aldı. Kendisi Ting-chou'da Mo-ho Kalesi'nde ikamet ederken ona bağlı boylar o havaliye dağılarak yayıldılar ve kulübelere yapmaya başladılar. Ho-lu'nun iktidarının temelini beş Tuo-lu kabilesi oluşturmaktaydı³⁴.

A-shih-na Ho-lu, T'ang İmparatorluğu'na itaat etmeyi düşünmüyordu. Üstelik Hsi ve T'ing gibi iki eyaleti ele geçirerek topraklarını genişletmek arzusu içindeydi. Çinli askerî vali Luo Hung-i bunu duydu ve durumu imparatoruna bildirdi.

²⁹A. Taşagıl, **Göktürkler I**, Türk Tarih Kurumu Yayınlar, Ankara, 2003, s. 68; Cahit Alptekin, **Şa-t'o Türkleri Siyasi ve Kültürel Tarihi**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008, s. 59-60.

³⁰A. Taşagıl, **Gök-Türkler I-II-III**, s. 254, 279.

³¹ Uzunluk birimi "li" için Gürhan Kırilen 300 ile 360 adıma karşılık gelen uzunluk birimi olduğunu yazmaktadır. Bkz. Gürhan Kırilen, **Eski Çinin Ötekisi Türkler**, Gece Kitaplığı, 2015, s. 213.

³²Tuo-lu, Batı Türkistan Han'ı Yuku-Şaddır. 633 yılında Ch'u-yue boyu Yuku Şad'a bağlandı. Daha sonra Yuku Şad T'ang İmparatorluğu'nun Yi-Chou (Hami) Eyaletine saldırınca, T'ang İmparatorluğu An-hsi koruyucu generali Kuo-Hsia-K'o tarafından bozguna uğratıldı. 王钟翰, **中国民族史**, 中国社会科学出版社, 1994 年版 528 页. (Wang Zhonghan, **Çin'in Etnik Gruplarının Tarihi**, s. 528; Ahmet Taşagıl, **Gök-Türkler I, II, III**, s. 245, 251, 279.

³³Ho-lu'nun babasıdır. Ye-pu-li, şad unvanını taşıyordu. 641 yılında kabile liderleri Tuo-lu'yu tahttan indirmek için Çin imparatorluğuna elçiler gönderdiler. Bunun üzerine T'ai-tsung (T'ang İmparatoru) İ-p'i-She-kui'i kagan olarak tahta geçirdi.

³⁴ Edouard Chavannes, **Çin Kaynaklarına Göre Batı Türkleri**, s. 134.

Yeni imparator Kao-tsung, Ch'iao Pao-ming'i acele olarak Ho-lu'nun isyanını önlemesi için yola çıkardı. Ho-lu'ya da haber gönderip oğlu Hsi-lien'i rehine göndermesini emretti. Hsi-lien rehine olarak Çin başkentine gitmediği gibi babasına da batıya çekilmesini tavsiye etti (651)³⁵.

Batıda Tuo-lu Kağan'ın idare ettiği bütün eski toprakları ele geçiren Ho-lu, merkezini Ming-bulak (Bin Pınar)'ta tesis etti. Kendisi İşbara Kağan unvanını aldı. Bundan sonra Nu-shih-pi'lerin ve Tuo-lu'nun on boyunu idare etme gücüne kavuştu³⁶.

Çinli devlet adamlarından Luo Huang-İ'nin yaptığı plana göre Çinliler, Uygur ve diğer Türk boylarını kullanarak, Ho-lu'yu ortadan kaldıracaktı. Çin ordusu ise fazla kayıp vermemek için geriden onları takip edecekti. Ayrıca Ho-lu'ya bağlı boyların bazıları ile temasa geçilerek onu içeriden vuracaklardı. T'ang imparatoru onun dediklerini uygun buldu ve kumandanlara bu plan doğrultusunda hareket etmelerini emretti. Ch'u-yüe boyu reisleri Chu-ya-ku ile birlikte yağma yaptı. Lao Dağı'na geldiklerinde ona hücum eden Liang Chien-fang, onları mağlup etti. Reisleri öldürüldüğü gibi dokuz bin Ch'u-yüe'nin başı kesildi, altmış kabile reisi yakalandı³⁷.

653 yılına gelindiğinde Yao-ch'ih Askerî Valiliği lağvedildi. Ch'u-yüe boyu Chin-man-chou'da yerleştirildi. Bu yılın sonunda daha önce Toharistan'a sığınmış olan Tuo-lu Kağan öldü ve onun oğlu Chen-chu Yabgu, Ho-lu'yu yakalayıp Çin'e sunmayı teklif etti. Bu şekilde Çinlilerle yakınlaşabilirdi. Ancak, Ho-lu üzerine yaptığı akında geri püskürtüldü. Bir yıl sonrasında, 654 yılında, Ho-lu'ya bağlı boylardan Karluk, Ch'u-mi, Chih-chie ve Ch'u-yüe'ler mağlup edildi. Ho-lu üzerine her taraftan Çin orduları yürüdü. Su Ting-fang isimli general, Ho-lu'nun bir başka boyu Su-ni-hsi'ye Ying-suo Irmağı'nda saldırdı ve ağır bir şekilde bozguna uğrattı³⁸.

656 yılında Batı Göktürk Ülkesi'ne doğru büyük bir Çin seferi daha düzenlendi. Ye-hsi Irmağı'na varan Su-Ting-fang, hafif süvarilerle hareket ediyordu. Ch'u-mu-k'un'lara ani bir hücum yapıp yendi. Bu arada Ho-lu'nun kendisi yüz bin On-ok askerini toplamış ve Su Ting-fang'ın karşısına çıkmıştı. Çinli kumandan ordusunun piyade birliklerini ortada bırakıp süvarileri sakladı. Düşmanın askerinin

³⁵ A.Taşagıl, **Gök-Türkler I, II, III**, s. 254.

³⁶ Edouard Chavannes, **Çin kaynaklarına Göre Batı Türkleri**, s. 94

³⁷ A.Taşagıl, , **Gök-Türkler I, II, III**, s. 256; Turgun Almas, **Uygurlar**, s. 130.

³⁸Edouard Chavannes, **Çin Kaynaklarına Göre Batı Türkleri**, s. 97.

az olduğunu gören Ho-lu hemen taarruza geçti. Süvariler Göktürk ordusunu arkadan sarıp bozguna uğrattılar. Otuz bin Göktürk askeri yakalandı ve öldürüldü. Ertesi gün Çin ordusu kuzeye yöneldi. On-okların beş boyunu oluşturan Nu-shih-pi'ler ile beş Tuo-lu'lar gidip Çin ordusuna teslim oldu³⁹.

Bundan sonra soğuk bir kış oldu ve Çin ordusunda yiyecek sıkıntısı başladı. Su Ting-fang bunun iyi bir avantaj olduğunu düşünerek gece harekâta geçme planı yaptı ve yol üzerinde rastlanılan insanların hayvanlarına el koydu. Böylece yiyecek temin edildi. Shuang Irmağı'na varıldığında Mi-she ve Pu-chen isimli Çin tarafını tutan iki Gök Türk beyiyle birleştiler. Ho-lu'nun merkezine 200 li (yaklaşık 110 kilometre) kaldı. Chin-ya Dağı'na varıldığında Ho-lu'nun halkının her şeyden habersiz olarak ava gittiğini öğrendiler. Bunu fırsat bilen Su Ting-fang, az sayıda insanın bulunduğu Ho-lu'nun otağına karşı harekete geçti, on binlerce insanı yakaladığı gibi hükümdarlık alametleri olan davul, sancak ve diğer aletlerini ele geçirdi⁴⁰.

İli Irmağı'nı aşarak kaçmayı başaran Ho-lu maiyetindeki askerlerin çoğunun atları öldü. Çinliler iki koldan takibe koyuldu. Birinci koldan Mi-she ilerleyerek İli Irmağı'na vardı. Ch'u-yüe ve Ch'u-mi gibi bütün boylar onun emrine girdi. Shuang Irmağı'nda konakladı. Ho-lu yine Çin ordusunun geldiğini fark edemedi. Çinli general, Hsiao Ssu-ye Taşkent'te Ho-lu'yu yakaladı. T'ang İmparatoru'nun başkenti olan Ch'ang-an şehrine götürülen Ho-lu 659 yılında öldü⁴¹. Ch'u-yüe kabile birliğinin hâkimiyetinde yaşayan boylardan biri de Sha-tuolar idi. Sha-tuolar Batı Türkistan'da bir koldu⁴².

Ch'u-yüe ve Ch'u-mi'lerle karışık hâlde yaşayan Sha-tuolar'ın bir kısmı Aşina Pu-chen'in, başka bir bölümü ise Aşina Mi-she'nin egemenliği altında Çin'e tâbi oldular ve Türklük özelliklerini kaybedip Çinlileştiler⁴³. Daha sonra devlet kurup Türklük özelliklerini ve geleneklerini devam ettiren halk küçük bir grup hâlinde Ho-

³⁹Turgun Almas, **Uygurlar**, İstanbul, 2010, s. 128.

⁴⁰A.Taşagıl, **Gök-Türkler I, II, III**, s. 259.

⁴¹薛宗正, **突厥史**, 中国社会科学出版社, 1992 年, 228 页. (Xue Zongzheng, **Türk Tarihi**, Çin Sosyal Bilimler Yayını, 1992, s. 4, 228).

⁴²Ho-han-ye Han'ın kardeşi Hun Hakanı Çiçi Han zamanında Batı Türkistan ilk defa Türklerin eline geçmiştir. Böylelikle Türkistan yolu Hunlara açılmıştı. Bu nedenle Batı Türkistan'ın bir kolu olan Sha-tuolar'ın ilk ataları Hunlara kadar dayanmaktadır. Joseph Deguignes de Sha-tuolar'ın menşei olarak Hunlar'dan türemiş olduğunu söylemiştir. Joseph Deguignes, **Büyük Türk Tarihi 3**, Türk Kültür Yayını, İstanbul, 1976, s. 693-694.

⁴³Edouard Chavannes, **Çin Kaynaklarına Göre Batı Türkleri**, s. 98, 107.

lu'nun kumandası altında hürriyetini muhafaza etmeye çalıştı. İşte o zamanlar P'u-lei (şimdiki Doğu Türkistan'ın kuzey doğusundaki Barköl Gölü) Denizi'nin doğusunda ve Chin-suo (şimdiki Doğu Türkistan Bölgesi'ndeki, aynı zamanda da "Kırmızı Altın Dağ" olarak da bilinen Berger Dağlığı) Dağı'nın güneyinde yaşayan Ch'u-yüe'lerin bir grubu bağlı buldukları Ch'u-yüe kabile birliğinden ayrılarak kendilerini Sha-tuodiye adlandırdılar. Shatuolar'ın ataları olan Ch'u-yue (处月)⁴⁴ kabile ismi "Zhu-xie" (朱邪) olarak tercüme edildi ve daha sonraları Sha-tuo yöneticilerinin soy ismi olarak kullanıldı. Ho-lu'nun 657 senesinde istiklal harbini kaybedip Çin'e esir düşmesi sonucunda Çin'e tâbi oldular⁴⁵.

Ho-lu'nun yakalanıp Çin'e esir düşmesi sonucunda Batı Göktürk ülkesinde artık hanedandan gelen siyasi otoriteye sahip herhangi bir boy kalmadı. Hayatta kalabilenlerin de çoğu Çin'e tâbi oldu. Yapılan yeni düzenlemeye göre Batı Göktürk Ülkesi, üç büyük genel askerî valiliğe ayrıldı. Bunlar: Doğu Türkistan havalisinin dâhil olduğu K'un-ling Askerî Valiliği, Tanrı Dağları'nın kuzeyindeki geniş sahaları kaplayan Meng-ch'ih Askerî Valiliği, Tanrı Dağları'nın batısı, yani bir anlamda Maverâünnehir, Buhara ve Semerkand gibi bölgeleri içine alarak İran'a kadar uzanan, An-hsi⁴⁶ Askerî Valiliği'dir⁴⁷.

Ho-lu'nun mağlup edilmesinde T'ang İmparatorluğu taraftarı olan A-shih-na (Aşina) Mi-she önemli rol oynadı. Bu nedenle bu askerî valiliklere Çinliler Batı Göktürk hanedanı ailesinden gelen beylerden yönetici seçtiler. İstemi'nin beşinci nesilden torunu A-shih-na Mi-she'ya Hsing-hsi-mang Kağan ve Piao-ch'i büyük generallik unvanı verilip K'un-ling Askerî Valiliği'ne (Sha-tuolar'ın dâhil olduğu yönetim) tayin edildi. Yine İstemi'nin torunu olan ve Mi-she'nin amcaoğlu A-shih-na Pu-chen'a Chi-wang-chüe Kağan ve Piao-ch'i büyük generalliği unvanları verilip Meng-ch'ih Askerî Valiliği'ne tayin edildi. A-shih-na Pu-chen vali olarak aynı zamanda Nu-shih-pi boyunu da idare edecekti⁴⁸.

⁴⁴ Burada Sha-tuolar'ın atalarından kastedilen, tek başlarına bir boy olarak ayrılıp kendilerine Sha-tuo denmeden önce Ch'u-yüe boyuna bağlı olarak yaşamlarını sürdürmüş olmalarıdır.

⁴⁵D.Sinor, *a.g.e.*, s. 416.; A.Taşagıl, **Gök-Türkler I, II, III**, s. 258.

⁴⁶ Bu bölgenin muhtemelen Merv olduğu söylenmektedir. W.Eberhard, **T'o-pa ve Şa-t'o Devletlerinin Harici Münasebetleri**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2000, s. 14.

⁴⁷A.Taşagıl, **Gök-Türkler I, II, III**, s. 259, 260; Edouard Chavannes, **Çin Kaynaklarına Göre Batı Türkleri**, s. 101.

⁴⁸Denis Sinor, *a.g.e.*, s. 35.

Türk beylerine kağanlık unvanının verilmesinin sebebi, Türk boylarının yine Türkler tarafından yönetilmesini sağlamaktı. Çünkü daha önceleri Çinliler yakaladıkları Türk beylerini öldürmüşlerdi ve bu yüzden de Orta Asya Türkleri'nden çok sert tepkiler görmüşlerdi. T'ang Hanedanlığı döneminde ise başka bir yöntem denenerek Türk beyleri yönetime getirildi ve aynı zamanda kağanlara Çin yönetiminde yüksek memuriyetler verilerek⁴⁹ Çin generallik unvanları da dağıtıldı⁵⁰. Bu Çin generallik unvanlarının verilmesi Türkleri asimile etme politikasının başlangıç evreleridir. Çünkü ilerleyen dönemlerde Sha-tuo Türkleri kağanları da Çinlilerin üst düzey unvanlarının etkisinde kalıp Türk isimlerini kaybedeceklerdi⁵¹.

Sonuç olarak Sha-tuolar'ın kökenleri hakkında kesin varmış olduğumuz kanı şudur ki, Sha-tuolar A-shih-na Ho-lu bağımsızlık mücadelesine başlayana kadar C'hu-yüe kabilesine bağlı bir boy idi. Ancak A-shih-na Ho-lu T'ang İmparatorluğu yönetimine karşı ayaklanınca C'hu-yüe kabilesi dâhil birçok kabile Ho-lu'nun bağımsızlık mücadelesine destek vererek onun peşinden gitti. Ho-lu bağımsızlık mücadelesinde başarısızlığa uğradı. Fakat Ho-lu peşinden giden C'hu-yüe kabilesine bağlı bir grup insan Kumlu Bayır olarak bilinen bir çöl bölgesinde yaşamaya başladığı için kendilerini Sha-tuo olarak adlandırarak üç buçuk yüzyıl bu isimle varlıklarını devam ettirdiler.

I.2. “Sha-tuo” Adı

“Sha-tuo” adının anlamı ile ilgili çok sayıda farklı görüş mevcuttur. Fransız tarihçi Joseph de Guignes “Sha-t'o” adının, Lop Gölü'nün doğusunda bulunan “Sha-t'o” adlı bir çölden geldiğini yazarken⁵², Çinli tarihçi Wang Chung Han, Sha-tuolar'ın yaşadıkları bölgenin büyük çöl bölgesi olduğunu, bu nedenle Ch'u-yue kabile birliğine bağlı olarak yaşayan Shatuolar'a yaşadıkları bölge nedeniyle Sha-tuo

⁴⁹ 709 yılında Türk boylarının yine Türk kağanlar tarafından yönetilme politikasında ciddi değişikliğe gidilmiştir. A-shih-naXian yerine T'ang İmparatoru Zhongzong tarafından Saqal'ın kağan olarak tayin edilmesi neticesinde ilk kez On Ok'ları Aşina Kağan soyundan gelmeyen biri yönetmeye başladı. J.K.Skaff, **Sui-Tang China and Its Turko-Mongol Neighbors. Culture, Power and Connections, 580-800**, Oxford University Press, Oxford, 2012, p. 180.

⁵⁰B.Ögel a.g.e., s. 122.

⁵¹王钟翰, **中国民族史**, 中国社会科学出版社, 1994 年版 526 页 (Wang Zhonghan, **Çin'in Etnik Gruplarının Tarihi**, s. 526).

⁵² Joseph Deguignes, **Büyük Türk Tarihi 3**, Türk Kültür Yayını, İstanbul, 1976, s. 792.

adı verildiğini belirtmektedir⁵³. Görüldüğü gibi Guignes ile Wang Chung aynı görüşü paylaşmaktadırlar.

Amerikan araştırmacı Richard L. Davis ise Sha-tuo halkının adının “kumlu adımların insanları” anlamına geldiğini söylemekte ve bu ismin onlara İç Asya Türkleri’nin soyundan gelen eski Türkler tarafından verildiğini ileri sürmektedir⁵⁴. Rus bilim adamı W. Barthold ise, “Cha-t’o” kelimesinin Çince “kum çölü insanları” manasına geldiğini, bu kelimenin Çince transkripsiyonunun “Tch’ou-yue” olduğunu ve bunun Türkçe karşılığının da “Tchöl” yani “Çöl” olacağını yazmaktadır⁵⁵. Yine Barthold’a göre Sha-t’o’lar, adlarını Turfan ve Guçen çevresindeki “Sha-t’o” olarak bilinen bir bölgeden alıyorlardı⁵⁶.

Bir başka Fransız bilim adamı E. Chavannes’a göre Ch’u-yüe’lerin yerleştikleri Barkul’un (Barköl) doğusunda, Sha-t’o isimli büyük bir taşlık çöl vardı, bu sebepten onlara Sha-t’o ismi verildi⁵⁷. Eberhard da “Sha-t’o” kelimesinin Çince olduğunu, manasının ise “kum yığı” anlamına geldiğini yazmaktadır⁵⁸. Cevdet Gökalp’e göre de “Sha-t’o” kelimesi Çince bir kelime olup, anlamı “taşlı, kumlu çöl” demektir. Bu yer, Barkul’un doğusuna denk gelmektedir. Burada oturan kabileye Çinliler “Sha-t’o” adını vermişlerdir⁵⁹.

Wu Hsing-tung’a göre de Sha-t’o kelimesinin karşılığı “kum yığıntısıdır”. Bunun Çince zikredilişi “Sha-tuo’dur.” Sha-tuolar’ın ataları olan “Ch’u-yüe” kelimesinin karşılığı “çöldür”. Ch’u-yüe’ler aslında Chin-shan Dağı’nın güneyinde ve P’u-lei Denizi’nin doğusundaki yerlerde yaşıyorlardı. Buralarda çölün bulunması sebebiyle kendilerine “Sha-t’o Türkleri” denilmiştir⁶⁰.

⁵³王钟翰, **中国民族史**, 中国社会科学出版社, 1994 年版 527 页. (Wang Zhonghan, **Çin’in Etnik Gruplarının Tarihi**, s. 527).

⁵⁴ Richard L. Davis, **From Warhorses to Ploughshares: The Later Tang Reign of Emperor Mingzong**, Hong Kong, 2014, p. 11.

⁵⁵ René Grousset, **Bozkır İmparatorluğu**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2006, s. 155.

⁵⁶ W. Barthold, **Türk-Moğol Ulusları Tarihi**, TTK Yayınları, Ankara, 2006, s. 10-11.

⁵⁷ Edouard Chavannes, **Batı Türkleri Tarihi**, Töre Yayın Grubu, İstanbul, 2006, s. 96.

⁵⁸ Wolfram Eberhard, “Şato Türklerinin Kültür Tarihine Dair Notlar”, **Bellekten**, C. XI, Sayı. 41, Ankara, 1947, s. 16,

⁵⁹ Cevdet Gökalp, **Göktürk Devletinin Kuruluşundan Çingiz’in Zuhuruna Kadar Altaylarda ve İç Moğolistan’da Kabileler**, Sevinç Matbaası, Ankara 1973, s. 19-20.

⁶⁰ Wu Hsing-tung, **Beş Sülale Çağında Sha-T’o’ların Çin Toplumuna Etkileri**, Taipei, Doktora Tezi, 1970, s. 2.

Yukarıda sıraladığımız görüşlerden anlaşılacağı üzere, Sha-tuo isminin anlamı “kum yığını, kum çölüdür”. Bu ismi kendilerine yaşadıkları bölgenin çöle yakın olmasından dolayı verildiği anlaşılmaktadır.

660 yılından sonra “Sha-tuo” ismi artık sıkça kullanılmaya başlanmakta, “C’hu-yüe” ismine ise bu tarihten sonra pek rastlanmamaktadır.

“Sha-tuo” kelimesinin Çince’de ne anlama geldiğine baktığımızda daha önce yapılan araştırma ve görüşlerden farklı sonuçlara vardık. “Sha-tuo” kelimesinin anlam analizini yaptığımızda Çince Sha (沙) kelimesinin “kum” anlamına, tuo (陀) kelimesinin ise “yamaç” veya “bayır” anlamlarına geldiğini görürüz. Çince her karakter tek başına ayrı bir anlam ifade ederken, iki karakter bir araya geldiğinde ya her bir karakterin kendine özgü anlamına yakın bir anlam taşımakta ya da bambaşka anlama bürünmektedir. “Sha” ve “tuo” kelimeleri bir araya geldiğinde görüşümüze göre “kumlu bayır” anlamı ortaya çıkmaktadır. Çin kaynaklarında Türk olarak zikredilen Sha-tuolar, “Sha-tuo Tujie” olarak adlandırılmaktadırlar. Türkçe karşılıklarına baktığımız zaman ise “Kumlu Bayır Türkleri” diye adlandırmak daha doğru olacaktır.

Sha-tuolar’ın yaşadıkları coğrafya büyük çöl bölgesi ve dağların dik uzandığı bölge idi. Bu nedenle kumlu bayır anlamı hem çöl bölgesini hem de dağlık bölgeyi ifade ettiği için bu isimle adlandırmanın daha doğru olduğu kanısındayız.

Bazı araştırmacılar Sha-tuo ismini Türkçeye Şa-t’o olarak geçirmişlerdir. Fakat Çince yazılışı 沙陀 (Sha-tuo) karakterinin Şa-to olarak dillendirilmesi pek doğru değildir. Çünkü birçok araştırma eserde Şa-t’o veya Şa-to olarak geçen kelime bir anlam ifade etmemektedir.

I.3. Sha-tuolar’ın Coğrafyası

Tarih sahnesine çıkışlarından yok olmalarına kadar geçen yaklaşık üç buçuk asırlık dönemde yaşanan siyasi ve kültürel birçok sebepten dolayı Sha-tuolar kimi zaman varlıklarını bağımsız olarak devam ettirdiler, kimi zaman ise Çin İmparatorluğu’nun hâkimiyeti altına girdiler. Bu nedenle yaşadıkları coğrafya da zaman zaman değişiklik gösterdi.

Önceleri Ch'u-yü'e olarak bilinen Sha-tuolar, Batı Türkistan'da ortaya çıkan boylardan biri idi⁶¹. Yukarıda bahsettiğimiz üzere Ch'u-yü'e boyu Chin-suo Dağı'nın güneyinde, Pulei Denizi'nin doğusunda, (天山 Tian Shan) Tanrı Dağları'nın kuzeyinde yaşıyordu. Chin-suo Dağı'nın güneyi, şimdiki Doğu Türkistan Bölgesi'ndeki aynı zamanda "Kırmızı Altın Dağ" olarak da bilinen Berger Dağı olup Pulei Denizi de şimdiki Doğu Türkistan'ın kuzey doğusundaki Barköl Gölü'dür. Bu büyük çöl bölgesine Sha-tuo bölgesi de deniliyordu⁶².

Sha-tuolar uzun yıllar boyunca Kuzey Çin'in ön taraflarında göçebe olarak Çin'in iç bölgesinin bir parçası olarak yaşadılar⁶³. 657 yılında Aşina Ho-lu'nun mağlup edilmesi sonucunda T'ang Hanedanlığı Batı Türkleri'ni ele geçirdikten sonra, Jimisar bölgesinin idaresinde T'ing-chou'nun doğusunda, Çungarya Havzası'nın⁶⁴ güney kıyılarında ve Tanrı Dağları'nın kuzeyinde Sha-tuolar'ın da içinde bulunduğu On Ok'lar için bir yönetim oluşturuldu⁶⁵. Dolayısıyla bu tarihten itibaren Sha-tuolar bu bölgede T'ang Hanedanlığı'na bağlı olarak yaşamaya başladılar.

662 yılında Sha-tuo lideri Ch'in-shan T'ang Hanedanlığı'na destek vererek Tanrı Dağları'ndaki Töles (Tiele) boylarını yenilgiye uğrattı. Bu üstün başarısından dolayı Sha-tuo Ch'in-shan terfi etti ve Jimisar bölgesinin yönetimini aldı. Sha-tuo Ch'in-shan'ın ölümü üzerine yerine geçen oğlu Fuguo Sı 712 yılında Tibetliler'in

⁶¹王钟翰, **中国民族史**, 中国社会科学出版社, 1994 年版, 527 页. (Wang Zhonghan, **Çin'in Etnik Gruplarının Tarihi**, s. 527).

⁶²陶懋炳, **五代史略**, 人民出版社, 1986 年 3 月, 37 页. (Tao Biebing, **Beş Hanedanlık Tarihi**, Halkların Yaymevi, 1986, s. 37); Ouyang Xiu 歐陽修, **Historical Records of the Five Dynasties**, Translated with an Introduction by Richard L. Davis, New York, Columbia University Press, 2004, p. 39).

⁶³ Richard L. Davis, **From Warhorses to Ploughshares: The Later Tang Reign of Emperor Mingzong**, Hong Kong, 2014, p. 12.

⁶⁴ Bu havza oldukça büyük bir bozkır alanıdır. Aynı zamanda etrafı yüksek dağlarla çevrili yarı çöl bölgesidir. Güneyinde Tanrı Dağları, kuzeyinde ise Altay Dağları vardır. Çungarya önemli tarihi göç yolları üzerindedir. Bu sıradağlar arasındaki Kazakistan'daki Batı Türkistan ile Çin Halk Cumhuriyeti'nin yönetimindeki Doğu Türkistan arasında en önemli geçit, Kazakistan'daki Alakol veBalkaş göllerine açılan Çungarya Kapısıdır. Çungarya Kapısı'na İli Geçidi de denir. Detaylı bilgi için Denis Sinor, **a.g.e.**, s. 37.

⁶⁵Jonathan Karam Skaff, **Sui-Tang China and Its Turko-Mongol Neighbors**, Oxford, 2012, p. 190-191.

baskısından kaçmak için bütün halkını toplayıp Bei-T'ing (Beşbalık)'e göç etti⁶⁶. Böylece Sha-tuolar bir kez daha yer değiştirmiş oldular⁶⁷.

VIII. yüzyılın başlarında Sha-tuolar T'ang Hanedanlığı sınırları içinde yaşarken, tekrar başka bölgelere de gitme çabası içerisine girdiler. Gittikleri yerlerden biri de Güney Moğolistan'dan Ningxia içlerine kadar uzanan Kuzey Shaanxi (Şensi) bölgesi idi. Sha-tuo Türkleri bu arazinin sınırlarını ele geçirip bu bölgeye hâkim oldular⁶⁸.

VIII. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Tibetliler Hexi Koridoru'nu ele geçirdi, Sha-tuo ve T'ang Hanedanlığı arasındaki bağlantılar kesildi. Bu nedenle Sha-tuolar'ın yaşadığı yerlerin yönetimi Tibet'in idaresine geçti ve Sha-tuolar Gan (şimdiki Kansu bölgesine bağlı bir vilayet) Eyaleti'ne yerleştirildiler. Böylece Gansu bölgesi, Sha-tuolar'ın yeni vatanı oldu⁶⁹.

808 yılında 30.000 Sha-tuo Türkü doğuya göç etmeye başladı. Bu göç esnasında Tibet ile yüzlerce defa savaş yapıldı. Sha-tuo ordusunun yarısından fazlası savaşta yok oldu. Geriye kalan 10.000 kişilik ordusu ve 3.000 at ile yaralı olarak kurtulan Sha-tuo Zhuxie Zhiyi, Ling Eyaleti'ne⁷⁰ kaçtı. T'ang Hanedanlığı, Sha-tuolar'ın Shaanxi Eyaleti'ndeki Yan şehrinde yaşamalarına izin verdi. Dolayısıyla IX. yüzyılın başlarında Sha-tuolar'ın Yinshan bölgesinde yaşadıklarını görüyoruz.

809'dan sonra Tang Hükümeti'nin izni ile Sha-tuo Türkleri, Kuzey Shanxi'deki Daibei bölgesine yerleştirilen çok sayıdaki farklı kabileler ile birlikte yaşamaya başladılar. Onlar Taiyuan ovalarının kuzeyinden Datong'a kadar yayıldılar. Tang Hanedanlığı boyunca "Jin (Chin)", bölgenin en eski ismi olarak referans edildi, hatta halkın arasında daha popüler olsa da bölgenin ismi "Hedong" olarak adlandırıldı. Burada Sha-tuolar "Kuzey Yinshan Sha-tuolar'ı" olarak geçmeye

⁶⁶ Şimdiki Doğu Türkistan Bölgesi'ndeki Jimisar ilçesinde yer alır. Detaylı bilgi için 王钟翰, *中国民族史*, 中国社会科学出版社, 1994 年版 527 页. (Wang Zhonghan, *Çin'in Etnik Gruplarının Tarihi*, s. 527).

⁶⁷王钟翰, *中国民族史*, 中国社会科学出版社, 1994 年版 640 页. (Wang Zhonghan, *Çin'in Etnik Gruplarının Tarihi*, s. 640).

⁶⁸Richard L. Davis, *From Warhorses to Ploughshares: The Later Tang Reign of Emperor Mingzong*, Hong Kong, 2014, p. 13.

⁶⁹薛宗正, *突厥史*, 中国社会科学出版社, 1992 年, 228 页. (Xue Zongzheng, *Türk Tarihi*, s. 228).

⁷⁰ Ling Eyaleti, şimdiki Lingwu topraklarındaki Ningxia Hui Özerk Bölgesi'dir.

başladılar⁷¹. Sha-tuolar IX. yüzyılın sonuna kadar bu coğrafyada kaldılar. 883'te ise Sha-tuolar T'ang'ın başkenti C'hang'an'ı ele geçirdiler ve bir süre burada yaşadılar. Çok geçmeden Sha-tuolar C'hang'an'dan Taiyuan'e çekilmek zorunda kalsalar da X. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren yeniden Sarı Nehrin kuzey bölgesini ele geçirip burada yaşamaya başladı⁷². Böylece 923'te Sha-tuo'lar Sonraki T'ang Hanedanlığı'nı kurmuş oldular. Bundan sonraki süreçte Sonraki Liang ile mücadeleye girip onu mağlup ettiler (923-925) ve Sha-tuo başkentini Luoyang'a taşıdılar⁷³.

923 yılında Sonraki T'ang Hanedanlığı kurulduğunda sahip olunan coğrafya, Sonraki Liang sülalesinden yaklaşık olarak iki kat daha büyüktü. Bu tarihte Shanxi (Şensi), Henan ve Shandong olarak üç eyalet, Shaanxi (Shensi) Eyaleti'nin çoğu bölgeleri, Hebei ve Gansu bölgesinin bir kısmı, Ningxia, Hubei, Anhui ve Jiangsu bölgelerini de topraklarına kattılar⁷⁴.

936 yılında Sonraki Jin Hanedanlığı'na gelindiğinde ise hanedanlığın toprakları Kitanlara verilen Youyun'deki 16 eyalet hariç Sonraki Tang'ın toprakları ile yaklaşık aynıydı. Kitanlara verilen bu 16 eyalet: You, Ji, Ying, Mo, Tun, Tan, Shun, Xin, Wei, Ru, Wu, Yun, Ying, Wei idi. 947 yılında Sonraki Han Hanedanlığı'na gelindiğinde ise kendi topraklarına Houshu bölgesini, Qinzhou⁷⁵ Eyaleti'ni, Feng⁷⁶ Eyaleti'ni, Jie⁷⁷ Eyaleti'ni, Cheng⁷⁸ Eyaleti'ni dâhil ettiler. Geri kalanı büyük ölçüde Sonraki Jin Hanedanlığı toprakları ile aynı idi⁷⁹.

951 yılında Sonraki Han Hanedanlığı ortadan kalktı ve yerine Kuzey Han Krallığı kuruldu. Sha-tuolar'ın başkenti Jingyang olarak belirlendi. Kuzey Han'a ait olan topraklardan; Bing (şimdiki Jing ilçesi, Shanxi Eyaleti), Fen (şimdiki Fenyang

⁷¹Richard L. Davis, **Fire and Ice: Li Cunxu and the Founding of the Later Tang**, Hong Kong University Press, 2016, p. 9; 王钟翰, **中国民族史**, 中国社会科学出版社, 1994 年版, 528 页. (Wang Zhonghan, **Çin'in Etnik Gruplarının Tarihi**, s. 528).

⁷²薛宗正, **突厥史**, 中国社会科学出版社, 1992 年版, 228 页. (Xue Zongzheng, **Türk Tarihi**, s. 228); 王钟翰, **中国民族史**, 中国社会科学出版社, 1994 年版, 530 页. (Wang Zhonghan, **Çin'in Etnik Gruplarının Tarihi**, s. 530).

⁷³Sonraki T'ang Hanedanlığı kurulana kadar Sha-tuolar'ın bir başkenti yoktu. Fakat Luoyang başkent olarak belirlenmeden önce son merkezleri Taiyuan idi. Bkz. **JWDS C. 2**, s. 741, 880.

⁷⁴王钟翰, **中国民族史**, 中国社会科学出版社, 1994 年版 540 页. (Wang Zhonghan, **Çin'in Etnik Gruplarının Tarihi**, s. 540).

⁷⁵Şimdiki Qinan'ın kuzeybatısındaki Gansu Eyaleti'dir.

⁷⁶Şimdiki Fengxian ili, Shaanxi Eyaleti'dir.

⁷⁷Şimdiki Wudu ilinin güneydoğusundaki, Gansu Eyaleti'dir.

⁷⁸Şimdiki Gansu Eyaleti'nin Cheng ilidir.

⁷⁹薛宗正, **突厥史**, 中国社会科学出版社, 1992 年版, 355 页. (Xue Zongzheng, **Türk Tarihi**, s. 355).

ilçesi, Shanxi Eyaleti), Qi (şimdiki Qi ilçesi, Shanxi Eyaleti), Dai (şimdiki Dai ilçesi, Shanxi Eyaleti), Lan (şimdiki Lan ilçesi, Shanxi Eyaleti), Xian (şimdiki Jingle ilçesi, Shanxi Eyaleti), Long (şimdiki Qi ilçesinin güneybatısı, Shanxi Eyaleti), Wei (şimdiki Wei ilçesi, Shanxi Eyaleti), Ti (şimdiki Taiyuan ilçesi, Shanxi Eyaleti), Liao (şimdiki Zuoquan ilçesi, Shanxi Eyaleti), Lin (şimdiki Shenmu ilçesinin kuzeyi, Shanxi Eyaleti) ve Shi (şimdiki Shanxi Eyaleti) olmak üzere toplam 12 bölgeyi topraklarına kattı⁸⁰.

Kuzey Han Devleti'nin yerleşim bölgesine bakıldığında bunlar, bugünkü Hebei ve Shaanxi (Shensi) eyaletleriyle şimdiki Shanxi Eyaleti'nin kuzey kısımlarından ibaretti. Sha-tuolar bu tarihten itibaren tarih sahnesinden çekilinceye kadar bu coğrafyada yaşadılar⁸¹.

I.4. Sha-tuolar'ın Konuştıkları Dil

Sha-tuo halkının konuştuğu dil hakkında yazılı kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamaktadır. Fakat Sha-tuolar, Batı Türkistan'ın bir kolu olarak düşünüldüğünde gelenekleri ve kültürel alışkanlıklarının, konuştıkları dilin Batı Türkleri ile aynı olduğu varsayımına varılmaktadır. Sha-tuolar'ın kurduğu bir Türk imparatorluğu olan Sonraki T'ang Sülalesi'nin hükümdarı Mingzong'un konuşma dilinin bir barbar dili olduğu Çin kaynaklarında zikredilmektedir⁸². Bu barbar dili⁸³, kendi ana dili olan Sha-tuo lehçesi idi. Fakat Tu-jue'lerin (Türklerin) konuşma dilinden bazı farklılıklar gösterdiği ve T'ang Hanedanlığı döneminde İpek Yolu'nun ortak dili olarak bilinen bir dil olduğu anlaşılmaktadır.

Zamanla siyasi olaylar nedeniyle Çin imparatorluğuyla artan ilişkiler sonucunda sosyo-kültürel alanlarda değişiklikler oldu. Bu değişikliklerden biri de benimsenen yazı sistemidir⁸⁴. Sha-tuolar Çin'in egemenliği altına girdikten sonra Çin'in onlara vermiş olduğu isimler gibi kendi kültürlerini yavaş yavaş terk ederek

⁸⁰王钟翰, **中国民族史**, 中国社会科学出版社, 1994 年版, 540-541 页. (Wang Zhonghan, **Çin'in Etnik Gruplarının Tarihi**, s. 540-541).

⁸¹陶懋炳, **五代史略**, 人民出版社, 1986 年版, 21 页. (Tao Biebing, **Beş Hanedanlık Tarihi**, s. 21).

⁸²JWDS C. 2, s. 881.

⁸³Kaynaklarda barbar dili olarak adlandırılmasının sebebi Sha-tuolar uzun yıllar göçebe yaşamış ve özgürlüklerine düşkün bir topluluk idi. Görüşümüze göre buradaki barbar kelimesinin anlamı özgür insanlar ve Çinlilere benzemeyen, aynı dili konuşmayan anlamına gelmektedir.

⁸⁴Richard L. Davis, **From Warhorses to Ploughshares: The Later Tang Reign of Emperor Mingzong**, p. 15.

Çin'in yazı sistemini benimsediler ve Çinliler gibi Çince yazmaya ve konuşmaya başladılar.

Netice itibariyle Sha-tuolar'ın dili Batı Göktürkler'de konuşulan dil ile aynı olup Sha-tuolar'ın farklı coğrafyalara göç etmeleri neticesinde bu dil yeni komşularının dillerinin etkisinde kalmış ve bazı küçük farklılıklar ortaya çıkmıştır.

II. BÖLÜM

SHA-TUOLAR'IN SİYASİ TARİHİ

II. 1. Sha-tuolar'ın Boylar Hâlinde Yaşamaları

Sha-tuolar uzun yıllar boyunca Kuzey Çin'in ön taraflarında göçebe olarak Çin'in iç bölgesinin bir parçası olarak yaşadılar. İlk başlarda Ch'u-yü ve Ch'u-mi Türklerinin hâkimiyeti altında yaşarken Ho-lu döneminde bağımsızlıklarını ilan ederek Sha-tuo adı altında Batı Türkistan'da varlıklarını sürdürmeye devam ettiler. 657 yılında ise Ho-lu'nun mağlup edilmesi ile Çin'e tâbi oldular. Hu, Tatar, Hui-hu ve Tuyuhun gibi birçok kabile ile de karışmış hâlde varlıklarını devam ettirdiler. T'ang Hanedanlığı boyunca Sha-tuolar "İz bırakan barbarlar, barbarlara karşı" adlı politikanın⁸⁵ devamı olarak paralı askerlik yapmaya başladılar ve dışarıdan Çin'e karşı herhangi bir saldırı gerçekleştiği takdirde kendi istekleriyle T'ang politikasını destekleyeceklerini ileri sürdüler. Bununla birlikte Sha-tuolar İç Asya Türkleri'nin karışık etnik grupların çatısı altında kendilerine özgü bir etnik grup olarak kalmaya devam ettiler. Güneye ve doğuya hareket ettikten sonra ise T'ang Hanedanlığı yönetimi altında da etkin bir boy olarak çok çabuk yayıldılar⁸⁶.

Sha-tuo Türkleri'nin yükselişi, Doğu Göktürkleri'nin çöküşüne rastlamaktadır. VIII. yüzyılda küçük bir orduya sahiptiler, fakat Sha-tuolar'ın askerleri güçlü, cesur ve atılgandı. Savaşdaki cesaretleri, kuşatmaları ve

⁸⁵ J. K. Skaff, **Sui-Tang China and Its Turko-Mongol Neighbors**, p. 180. T'ang imparatoru yükselişin son dönemlerinde ve yıkılış aşamasında Türk isyanları dâhil olmak üzere Çin sınırlarındaki isyancıları bastırmak için Türkleri kullanmıştır. Bazı durumlarda Türkler Türklerle karşı karşıya gelmek zorunda kalsalar bile Sha-tuo Türkleri T'ang yönetimine bağlılıklarını bildirmiş ve T'ang yönetimi tarafında savaşmıştır.

⁸⁶ IX. yüzyılın sonlarından X. yüzyıl başlarına kadar geçen sürede Sha-tuolar'ın nüfusu ikiye katlandı. Bozkırdaki askerler orduya geri döndü ve etnik evlilikler yoğun bir şekilde ortaya çıktı. Nüfus olarak gittikçe çoğalan Sha-tuo Türkleri T'ang yönetiminde etkin bir rol oynayarak hızla yayıldılar.

okçuluktaki uzmanlıkları imrenilecek derecedeydi. En iyi okçuları düşmanın kalkanını delip geçecek kadar yeterli güçte ok atmaktaydılar⁸⁷.

662 yılında C’hu-yüe kabilesinin lideri olan Sha-tuo Türkü Jinshan, Tanrı (Tianshan) Dağları’nda Tölesleri (Tiele) mağlup etmek için T’ang askerlerine yardım etti. Yaptığı katkılar nedeniyle Sha-tuo Jinshan, T’ang Hanedanlığı tarafından ödüllendirilip T’ingzhou Eyaleti valisi olarak atandı. Sha-tuo Jinshan’ın ölümünün ardından, oğlu Fuguo Si yerine geçti. 712 yılında Sha-tuolar Tibetliler’den kaçmak için Beiting’e (şimdiki Jimisar ili, Doğu Türkistan Beşbalık) göç ettiler. Fuguo Si askerlerini T’ang Hanedanlığı’nın başkenti Ch’ang’an’a yönlendirdi ve Tang İmparatoru Li Lonji (Xuanzong) ile resmî görüşme yaptı. T’ang imparatorunun yetkisi ile Fuguo Si babası gibi T’ingzhou Eyaleti’nin valisi olarak görevlendirildi. Fuguo, T’ingzhou halkının huzurunu sağladı. Fuguo Si’nin ölümünün ardından, oğlu Guduozhı babasının yerini aldı⁸⁸.

742 yılına gelindiğinde Guduozhı, T’ang yönetimine karşı olan Anhsi isyanını bastırmak için T’ang ordusuna yardım etti. Guduozhı isyanı bastırmak için göstermiş olduğu üstün başarı nedeniyle T’ang İmparatoru Suzong tarafından büyük general olarak yetkilendirildi. Ölümünün ardından, oğlu Jinzhong yerini aldı. Jinzhong babasına ölümünden kısa süre önce verilen büyük generallik unvanı ile yetkilendirildi. Çinliler tarafından Jiuquan Xiangong olarak isimlendirildi⁸⁹.

VIII. yüzyılın ortasından sonra yoğun bir Tibet baskısı bölgede hâkim oldu. Tibetliler Hexi Geçidi gibi önemli bölgeleri işgal ettiler. 770’de Hexi Geçidi işgal edilince Sha-tuo ve T’ang arasındaki ilişkiler kesildi. T’ingzhou Eyaleti’nde yaşayan Sha-tuo boyları Tibetliler tarafından Gan⁹⁰ şehrine gönderildi. Daha sonra T’ang Generali Huihe, Liang⁹¹ şehri işgal etti. Tibet lideri, Sha-tuo lideri Jingzhong’un Huihe (Uygurlar) ile tehlikeli anlaşmalar yaptığından şüphelenerek Sha-tuo boylarını

⁸⁷ Sha-tuo Türkleri’nin askerî başarılarından söz ederken özellikle okçuluktaki üstün başarısından dolayı kaynaklarda Li-Keyong fazlaca zikredilmektedir. Li-Keyong bir savaş esnasında tek gözünü kaybetmesine rağmen “Tek Gözlü Ejderha” olarak bilinen ve 100 metre mesafeden iğneye ok atabilecek yetenekte bir Sha-tuo kahramanı idi. Bkz. JWDS C. 3, s. 660-671; 王钟翰, 中国民族史, 中国社会科学出版社, 1994 年版, 538 页. (Wang Zhonghan, **Çin’in Etnik Gruplarının Tarihi**, s. 538).

⁸⁸薛宗正, 突厥史, 中国社会科学出版社, 1992 年版, 361 页. (Xue Zongzheng, **Türk Tarihi**, s. 361).

⁸⁹王钟翰, 中国民族史, 中国社会科学出版社, 1994 年版, 530 页. (Wang Zhonghan, **Çin’in Etnik Gruplarının Tarihi**, s. 530).

⁹⁰Şimdiki Zhanye ili, Gansu Eyaleti, bkz. JWDS C. 3, s. 1645.

⁹¹ Şimdiki Wuling ili, Gansu Eyaleti.

Sarı Nehir'in kuzeyine taşıma planı yaptı. Sha-tuo halkı bu plandan çok korktu. Sha-tuo lideri Jinzhong oğlu Zhuxie Zhuyi ile bu hususta bir tartışma yaşadı. Zhuxie Zhuyi boyların Sarı Nehir'in kuzeyine taşınma planını reddetti ve babasına şöyle dedi: *"Biz birkaç nesildir T'ang saraylısı olduk, ama şimdi maalesef Tibet baskısı nedeniyle burada sıkışıp kaldık. Eğer biz Xiaoguan⁹² üzerinden geri gidersek, nesil tükenir"*⁹³. Buradan da anlaşılacağı gibi Sha-tuolar T'ang yönetimi altında yaşamayı kabullendikleri için Tibet baskısından hoşnut kalmadılar. T'ang yönetiminden uzaklaştırılmak onları oldukça tedirgin etti ve Tibetliler'in bu planı gerçekleşmedi⁹⁴.

808 yılında Sarı Nehir'in kuzeyine yerleştirilmeyi kabul etmeyen Sha-tuo halkından 30.000 insan doğuya göç etti. Tibet orduları onları takip etti. Sha-tuo ordusu Tibet ile savaşa da geri çekilmek zorunda kaldı. Tao Nehri'ni⁹⁵ aşarak Shimenguan'a⁹⁶ yaklaştılar. Tibet ile yapılan onlarca savaşın ardından Sha-tuo halkı katledildi ve bu sırada Sha-tuo lideri Jingzhong öldürüldü. Oğlu Zhuxie Zhuyi ise yaralandı ve 3.000 atlı ile Ling⁹⁷ Eyaleti'ne kaçtı. T'ang Hanedanlığı, Sha-tuolar'ın Yan⁹⁸ Eyaleti'nde kalmalarına izin verdi ve Yinshan şehrini Sha-tuolar'ın yönetimine vererek Zhuxie'yi Yinshan valisi olarak atadı. Tibet ile mücadeleden sağ kalan bir grup yaşlı ve zayıf insan daha sonra Yan Eyaleti'ne başarılı bir şekilde ulaştı. Jingzhong'un küçük erkek kardeşi Geleabo kalan 700 kişinin Ling Yan valisi olan Çinli Fan-Hsi-ch'ao'ya sığınmasını istedi. Bu şekilde Sha-tuolar göç etmeye başlamış oldu. Daha sonra Sha-tuo lideri Zhuxie Zhuyi başkent Ch'ang-an'a gelerek T'ang İmparatoru Li Chun (Xianzong) ile resmî bir görüşme yaptı. İmparator Li Chun ona 10.000 altın, kıyafetler ve atlardan oluşan ödül bahşetti ve Zhuxie Zhuyi'yi büyük general olarak atadı. 809'da ise T'ang'ların Ling-yan Eyaleti'nin başkomutanları Fan-Hsi-ch'ao, Hedong Valiliği'ne getirildi. T'ang Hanedanlığı Sha-tuo'lara Fan-Hsi-ch'ao'u takip edip Yinshan'dan Hedong'a hareket etmelerini

⁹²Şimdiki Guyuan ilinin güneydoğusu, Ningxia Hui Özerk bölgesi.

⁹³ Çin'de bir kişi doğduğunda 2 imden oluşan bir isim verilir ve bu ismin başına ailenin soy ismi gelir. Yani toplam üç imden oluşan bir isim alırlar. Daha sonra bu kişiler devletle ilgili bir işe girdiği zaman yeni bir isim alırlar. Görev süresinde başarısına göre yeni bir isim daha alırlar. Çin'de isimlendirme ve unvan kazandırma başarı doğrultusunda sürekli değişiklik göstermektedir. Bu nedenle isim verme olayını anlamak bize kişileri birbirine karıştırmama olanağı sağlamaktadır. Aksi takdirde verilen unvan nedeniyle aynı kişi birkaç farklı kişi olarak algılanmaktadır.

⁹⁴王钟翰, *中国民族史*, 中国社会科学出版社, 1994 年版, 540 页. (Wang Zhonghan, *Çin'in Etnik Gruplarının Tarihi*, s. 540).

⁹⁵Şimdiki Tao Nehri Sarı Nehir'in bir kolu, Gansu Eyaleti.

⁹⁶Şimdiki Guyuan ilinin kuzeybatısı, Ningxia Hui bölgesi.

⁹⁷Şimdiki Lingwu ili, Ningxia Hui bölgesi.

⁹⁸ Şimdiki Dingbian ili, Shanxi Eyaleti.

emretti. Fan-Hsi-ch'ao Hedong'a gelen Sha-tuo boyları arasından 1.200 kahraman asker toplayarak "Sha-tuo ordusunu" kurdu⁹⁹.

Tang Hanedanlığı komutanları IX. yüzyılın başlarından itibaren imparatorluğun içlerindeki isyancıları kovmak için İç Asyalı olan Sha-tuo Türkleri'ni bir araya topladı. Diğer bir deyişle T'ang Hanedanlığı Ch'ang-an'ın çıkarlarını korumak için Sha-tuolar'ı kullandı¹⁰⁰.

810 yılında T'ang İmparatoru Xuanzong, başkomutan Fan-Hsi-ch'ao'a Zhen Eyaleti'ndeki isyanı bastırması için ordu göndermesini emretti. Sha-tuo ordusu bu isyanı bastırmak için 700 askerini gönderdi. Sha-tuo ordusu bölgeye ulaştığında isyancıların 10.000 askerlik ordusu Mudaogou'da (şimdiki Chengzi Nehri, Anping ilinin kuzeydoğusu, Hebei Eyaleti) pusuya yatmıştı. Sha-tuo ordusu bu pusuyu fark edip ortalığı talan etti ve isyancılar büyük bir mağlubiyet aldı. Sha-tuolar'ın bu isyanı bastırmak için göstermiş oldukları çaba nedeniyle Sha-tuo lideri Zhuxie Zhiyi, Wei (şimdiki Wei ili, Hebei Eyaleti) ilinin valiliğine terfi etti. 814 yılında T'ang Hanedanlığı orduyu bölgede isyan çıkartan Wu Yuanji'yi bastırması için gönderdi ve ordunun başına Sha-tuo Zhiyi'yi getirdi. Başarılı sonuçlanan Yuanji baskınından sonra, Zhuxie Zhiyi savunma bakanı olarak görevinde terfi etti. 821 yılına gelindiğinde Zhiyi, Suwei bölgesine girerek burada kaldı. Bunun ardından generallik unvanı ile görevini sürdürdü. 827-835 yılları arasında T'ang, Yun¹⁰¹ ve Su¹⁰² eyaletlerinin yönetimini Sha-tuo liderine verdi. Zhuxie Zhiyi, Daibei Hattı'nın valiliği görevine devam etti ve ek olarak Yinshan bölgesi valiliği görevini de üstlendi¹⁰³.

Zhuxie Zhiyi ölünce, oğlu Chixin onun yerini aldı. 839 yılında T'ang yönetimi Chixin'i 300 iyi atla Zhangxin isyanını bastırmak için destek kuvvet olarak gönderdi. İsyancı başı yenildi ve yenilgi sonucunda dayanamayıp intihar etti. 843 yılında T'ang Hanedanlığı, Lu Eyaleti'ndeki kargaşayı bastırması için ordusunu gönderdi ve Chixin'i 300 süvari ile babası gibi Daibei Hattı Kampı'nı yönetmesi için

⁹⁹王钟翰, **中国民族史**, 中国社会科学出版社, 1994 年版, 531 页. (Wang Zhonghan, **Çin'in Etnik Gruplarının Tarihi**, s. 531).

¹⁰⁰Richard L. Davis, **From Warhorses to Ploughshares: The Later Tang Reign of Emperor Mingzong**, p. 18.

¹⁰¹Şimdiki Datong şehri, Shanxi Eyaleti.

¹⁰²Şimdiki Mayi, Su ilinin kuzeydoğusu, Shanxi Eyaleti.

¹⁰³陶懋炳, **五代史略**, 人民出版社, 1986 年版, 21 页. (Tao Biebing, **Beş Hanedanlık Tarihi**, s. 21).

atadı. Chixin, orduları yönetti ve isyanı başarılı bir şekilde bastırdı. Lu Eyaleti baskınından sonra, Zhuxie Chixin, Su Eyaleti valiliğine terfi etti ve aynı zamanda da Daibei Hattı Kampı'nın valiliğini de sürdürdü¹⁰⁴.

847 yılının Mayıs ayında Tibetli Lun Kongre, T'ang İmparatoru'nun ölmesini fırsat bilip Hexi koridoruna saldırdı. Hedong valisi olan Wang Zai, Daibei Hattı Kampı'ndan sorumlu olan Sha-tuo liderini ordusuyla beraber direniş için bölgeye yönlendirdi. Sha-tuo Chixin'e Sarı Nehri geçmesi ve Yan Eyaleti'ndeki Tibet lideri Kongre'yi mağlup etmesi emredildi. Tibetliler bu saldırıdan geri çekilmek zorunda kaldılar. Bu savaşta Zhuxie Chixin emsalsiz bir şekilde güçlü ve yenilmez olduğunu gösterdi. Chixin, Wei ve Yun eyaletleri valiliklerinin görevine getirildi¹⁰⁵.

868 yılında Gui Eyaleti'nde görevli olan, Xu Eyaleti'nin askerleri isyan etti ve lider olarak, iç işleri valisi Pang Chong'u desteklediler. T'ang'ın imparatoru Li Cui (Yizong), Büyük General Kang Chengxun'u askerî vali olarak atadı ve Xu Eyaleti'nin başına geçirdi. Kang Chengxun, Zhuxie Zhiyi ile ve Sha-tuo'nun üç boyu ile ittifak yaptı. Xu Eyaleti askerlerine düzenlenen baskından sonra Zhuxie Zhiyi terfi etti. T'ang Handenliği, Chixin'e "Li" krallık soy ismini bahşetti ve Guochang unvanı ile yetkilendirdi¹⁰⁶. Ayrıca kendisine ülkenin başkentinde bir konak verildi¹⁰⁷.

878 yılında ise Li Guochang (Chixin), T'ang yönetimine karşı isyan etti. Sha-tuo komutanlarından Li Keyong, Li Guochang'ı ve oğlunu mağlup etti. Li Guochang halkıyla birlikte Tatarlar'ın yaşadığı bölgeye göç etti¹⁰⁸.

Kasım 880 yılında T'ang yönetimi altında yaşamakta olan Huang Chao isyan etti ve isyan eden ordusunu başkent Chang'an'a yönlendirdi. 881 yılında Sha-

¹⁰⁴新唐书, 卷二八一, 沙陀传, XTS, Vol. 281, Shatuo Biyografisi, s. 6154; 王钟翰, 中国民族史, 中国社会科学出版社, 1994 年版, 534 页. (Wang Zhonghan, **Çin'in Etnik Gruplarının Tarihi**, s. 534).

¹⁰⁵JWDS C. 3, s. 1639-1643.

¹⁰⁶ T'ang İmparatorluğu'nun Türkleri asimile etme politikasından en önemlisi, kendi benliklerini kaybetmeleri için isim unvanları vermeleri ve kayıtlarda bu şekilde anılmalarıdır. T'ang imparatoru ilk kez Sha-tuo kralı Chixin'i başarısından dolayı ödüllendirip Li Guochang olarak yetkilendirmiştir. 王钟翰, 中国民族史, 中国社会科学出版社, 1994 年版, 535 页. (Wang Zhonghan, **Çin'in Etnik Gruplarının Tarihi**, s. 535).

¹⁰⁷陶懋炳, 五代史略, 人民出版社, 1986, 27 页. (Tao Biebing, **Beş Hanedanlık Tarihi**, s. 27).

¹⁰⁸ Li-Guochang uzun yıllar Tatarlar'ın yanında yaşadı ve Tatarları T'ang İmparatorluğu'na karşı isyana teşvik etmeye çalıştı. Fakat başarılı olamadı ve daha sonraları T'ang İmparatorluğu'na geri döndü. Bkz. 陈寅恪, 唐代政治史述论稿, 上海古籍出版社, 1980 年版, 128 页. (Chen Yinjia, **T'ang Hanedanlığı'nın Politik Tarihi**, Shanghai Yayınevi, 1980, s. 128).

tuo'nun danışmanlarından biri olan Li Youjin, Daibei'in askerî danışmanı olan Li Jingsi'ya, Guochang ve oğlunu yeniden kullanmak gibi bir öneride bulundu. T'ang, Li Guochang'ı saf dışı bırakıp Daibei Eyaleti'nin valisi olarak ve diğer görevlere Li Keyong'u atadı. Li Keyong isyancı Huang Chao'u ele geçirmek için ordusunu yönlendirdi ve Tatarlar'dan 10.000 kişiyi orduya asker olarak aldı. Şubat ayında Li Keyong terfi etti ve 40.000 askerini Hezhong'a (şimdiki Xinpuzhou Kasabası, Yingji ili, Shanxi Eyaleti) yönlendirdi. 883 yılının Nisan ayında Li Keyong, T'ang'ın başkenti Chang'an'ı ele geçirdi. Li Keyong, Chang'an'da en güçlü orduya sahip olarak ve bütün generallerden saygınlık kazanarak başkente en büyük katkıyı yaptı. Bu yüzden Li Keyong, Huang Chao'u geçerek büyük güç ve mevki kazandı ve askerî gücüne dayanarak T'ang Hanedanlığı'nın son dönemlerindeki etkili adamlarından birisi oldu¹⁰⁹.

888 yılının Mart ayında T'ang imparatoru olarak Zhaozong tahtı devraldı. Li Keyong terfi etti. Nisan 890'da Li Keyong'un rakibi olan Xuanwu Valisi Zhu Quanzhong, T'ang İmparatoru Zhaozong'a rapor yazdı ve Li Keyong'u bastırmak istediğini ve Hebei'in üç kasabasıyla birlikte hareket etmeyi istedi. Mayıs ayında İmparator, Li Keyong'un kraliyet soyadına ve konumuna son verdi. Güneydeki Xuanwu ve kuzeydeki Hedong Hattı Kampı'nın valisi olarak Zhang Rui, Li Keyong'a saldırmak için diğer güçlerle ittifak yaptı. Zhang Rui yenildi. Li Keyong, T'ang İmparatoru Zhaozong'a haksız bir muamele gördüğünü bildirdi. Bunun üzerine imparator Li Keyong'un yetkilerini yeniden geri verdi. 895 yılının Temmuz ayında başkentte bir kargaşa patlak verdi. İmparator Zhaozong Chang'an'ın güney dağlarına kaçtı ve isyanı bastırmak amacıyla Li Keyong'u yönetmesi için haznedarı görevlendirdi. Li Keyong ordunun başına geçti ve Weiqiao'a ulaştı. Zhaozong imparatorluğunu başkente geri taşıdı. Aralık'ta İmparator Zhaozong Li Keyong'un üstün başarılarından dolayı onu Jin Krallığı'na atadı¹¹⁰.

T'ang imparatoru ile Li Keyong'un bu başarısına rağmen çok geçmeden her ikisi de hayatını kaybetti. İmparator Zhaozong 904'te, Li Keyong ise 908'de öldüler. Bu tarihler aynı zamanda T'ang Hanedanlığı'nın yıkıldığı yıllardı. T'ang

¹⁰⁹ Richard L. Davis, **Fire and Ice: Li Cunxu and the Founding of the Later Tang**, Hong Kong University Press, p. 8.

¹¹⁰ 陈寅恪, **唐代政治史述论稿**, 上海古籍出版社, 1980 年版, 129 页. (Chen Yinjia, **T'ang Hanedanlığı'nın Politik Tarihi**, s. 129).

Hanedanlığı yıkılma sürecinde iken Sha-tuolar'ın sayısı her geçen gün arttı. X. yüzyılın başlarına gelindiğinde Sha-tuolar'ın nüfusunun ikiye katlandığı görülmektedir. Bu da Sha-tuoları özellikle askerî açıdan daha güçlü bir konuma getirdi. T'ang Hanedanlığı'nın aynı dönemde yıkılış sürecine girmesi, Sha-tuo Türkleri'nin hayatında önemli değişimlere yol açtı¹¹¹.

II.2. Sha-tuolar Tarafından Kurulan Üç Sülale Bir Krallık

II. 2. 1. Sonraki T'ang Sülalesi'nin Kuruluşuna Kadarki Süreçte Li-Cunxu'nun Faaliyetleri

908 yılında Li-Keyong ölünce Li-Cunxu, Sha-tuolar'ın hükümdarı oldu. Li-Cunxu politikada özgürlüklere dayanan bir rejim sağlamak istedi. Li-Cunxu 24 yaşındayken Jin, “Tanrı'nın kutsadığı, koruduğu yer” olarak Sha-tuo'ların saltanat başkanlığı olarak kullanıldı. Li-Cunxu'nun amcası olan Li-Kening, Zhenwu ilinin valilik görevini sürdürürken Li-Cunxu'nun emri ile aynı zamanda da askeriyenin başına geçti. Li-Kening, eşi ve Li-Keyong'un evlatlık oğlu Li-Cunjing tarafından baskıya maruz kalması neticesinde bir plan yaparak Li-Cunxu'dan tahtı almak istedi ve onu öldürmek için plan yaptı. Fakat Li-Cunxu bu haberi önceden öğrendi ve Li-Kening'i öldürdü. Bu olay neticesinde Sha-tuo lideri bütün askerî ve siyasi güçlerin yetkisini kendinde topladı¹¹².

Li-Cunxu ülkeyi yönetme konusunda muazzam bir iş çıkardı ve halk da onu destekledi. Ayrıca ordusuna disiplinli bir şekilde eğitim aldırdı. Süvarilerin savaş dışında ata binmesini ve askerlerin etrafta dolaşmasını yasakladı. Ordunun resmî geçişi belirlendiği zaman hiçbir gecikme olmayacağı şeklindeki uygulamaları ile süvari birliğinde bazı düzenlemeler yaptı. Bu kuralları ihlal edenlerin ise ölümle cezalandırılabilceğini bildirdi. Bu uygulamalardan dolayı askerî ve politik anlamda sağlam temellere oturtulan ordunun savaşma yetenekleri büyük ölçüde gelişti¹¹³.

¹¹¹ Richard L. Davis, **Fire and Ice: Li Cunxu and the Founding of the Later Tang**, p. 5.

¹¹² JWDS C. 2, s. 883; 王钟翰, **中国民族史**, 中国社会科学出版社, 1994 年版, 538 页. (Wang Zhonghan, **Çin'in Etnik Gruplarının Tarihi**, s. 538).

¹¹³ Wang Rong ve Li-Cunxu arasındaki ilişkilerin güçlenmesi için akraba ilişkileri kurulmuştur ve neticede Wang Rong'un oğlu ile Li-Cunxu'nun kızı evlendirilmiştir. Richard L. Davis, **Fire and Ice: Li Cunxu and the Founding of the Later Tang**, Hong Kong University Press, p. 45.

Kasım 910'da Liang sülalesinin (Kitanlar) lideri Zhu-Wen,¹¹⁴ Zhen¹¹⁵ ve Ding adlı iki şehri topraklarına katmak istedi. Zhen Kralı Wang Rong¹¹⁶, Sha-tuolar'dan yardım istedi. Li-Cunxu, Zhen şehrinde Wang Rong'u desteklemek için Zhao¹¹⁷ şehrindeki askerî gücünü topladı. Şubat ayında Liang Kralı Zhu-Wen, Wang Jingren'ı kuzey bölgeden sorumlu askerî vali olarak görevlendirdi. Wang Rong'un askerî kuvvetini kırmak için Wang Jingren'ın emrine 70.000 askerden oluşan birlik verdi. Wang Jingren, Bo¹¹⁸ şehrine askerî birliklerini yerleştirerek orada pusu kurdu. 911 yılında Li-Cunxu, Jin tahtının askerî birliğini bizzat kendi yöneterek Bo şehrinin sınırında Liang sülalesinin askerî birlikleri ile savaştı. Liang ordusu mağlup edildi ve halktan yaklaşık olarak 20.000 kişi, 3.000 at ve 285 üst düzey yönetici asker öldürüldü. Liang ordusu büyük bir zararla savaştan yenik çıktı. Sha-tuolar savaşı daha az askerle kazandı. Wang Rong tarafından yönetilen Zhen Eyaleti ve Ding Eyaleti 911 yılında Liang yönetimi baskısından kurtulmuş oldu ve tıpkı Jin şehri gibi bu iki şehre de "Tanrı'nın koruduğu yer" adı verildi. Bu süreçten sonra bir adım daha ileri gidilerek Jin şehrinde Liang karşıtı bir ittifak oluşturuldu¹¹⁹.

Haziran 912'de Zhu Wen'in oğlu Zhu Yougui babasını öldürdü ve Liang tahtını ele geçirdi. Şubat 913'te Zhu Yougui'nin küçük kardeşi Zhu Youzhen, Zhu Yougui'e saldırdı ve Yougui öldürüldü. Bu yüzden, Liang'ın son imparatoru olarak Zhu Youzhen bilinir. Sonraki Liang iç karışıklığa sürüklendi ve gücünü kaybetti. Kasım 913'te Li Cunxu, You şehri işgal etti (şimdiki Pekin'in güneybatısı) ve Yan şehri yok etti. 914 yılında Li Cunxu resmen Sha-tuo kabilelerinin lideri olarak kabul edildi¹²⁰.

Mart 915'te Sonraki Liang'ın Wei (şimdiki Wei ili, Hebei Eyaleti) valisi, He De isyanını bastırması için Sha-tuo liderine hediyeler gönderip yardım istedi. Haziran ayında Li Cunxu, Wei iline ordu yönlendirerek şehrin yönetimini ele geçirdi. Şubat 916'da Li Cunxu, Sonraki Liang'ın büyük generalini Wei ili yakınlarında

¹¹⁴Zhu-Quanzong olarak da adlandırılan Zhu-Wen, Sonraki Liang Sülalesi'nin kurucu hükümdarı idi. Sonraki Liang Sülalesi, Beş Sülale döneminin ilk sülalesidir. Çin asıllıdır. 923 yılında Türk asıllı olan Sonraki Tang Sülalesi tarafından ortadan kaldırılmıştır.

¹¹⁵Zhen şehri, şimdiki Hebei Eyaleti'ndeki Zhengding şehridir.

¹¹⁶Richard L. Davis, **Fire and Ice: Li Cunxu and the Founding of the Later Tang**, Hong Kong University Press, p. 45.

¹¹⁷Zhaozhou şehri şimdiki Hebei Eyaleti'ndeki Zhao şehridir.

¹¹⁸Bo şehri, Bai şehri olarak da adlandırılmaktadır. Şimdiki Hebei Eyaleti'ndeki Bo şehridir.

¹¹⁹Richard L. Davis, **Fire and Ice: Li Cunxu and the Founding of the Later Tang**, p. 44-45.

¹²⁰JWDS C. 3, s. 1629.

yenilgiye uğrattı. Sonraki Liang'ın 70.000'lik ordusunun neredeyse tamamı yok oldu. Bu savaştan sonra Sonraki Liang'ın askerî kaybı fazla olduğu için gücü çok zayıfladı. Sha-tuo kabilelerinin ordusu bu fırsattan yararlanarak başarılı bir şekilde Wei (şimdiki Jin ili, Henan), Ci (şimdiki Ci ili,¹²¹ Hebei), Ming (şimdiki Yingnian ilinin güneydoğusu, Hebei), Xing, (şimdiki Xingtai, Hebei), Xiang (şimdiki Yingnian ilinin güneyi, Hebei), Cang (şimdiki Cangzhou'nun güneydoğusu, Hebei) ve Bei (şimdiki Qinghe ilinin batısı, Hebei) gibi eyaletlerin yönetimini ele geçirdi. Böylece Sha-tuo ordusu Sarı Nehir'in kuzey bölgesindeki bütün topraklara hâkim oldu. Li Cunxu bizzat kendisi Sonraki Liang'a büyük bir tehdit oluşturmak için ordusunu Sarı Nehir'e (黄河: Huang He) yakınlaştırdı. Nisan 923'te Sonraki Tang İmparatoru Zhuangzong olarak bilinen Li-Cunxu, Wei Eyaleti'nde Sha-tuo kabilelerinin yöneticisi olarak bağımsızlığını ilan etti. Böylece daha önceden T'ang Hanedanlığı yönetiminde olan 13 valilik ve 50 eyalet, Sonraki T'ang topraklarına katılmış oldu¹²².

Ekim 923'te Li Cunxu'nun ordusu Sarı Nehri geçti ve Sonraki Liang'a saldırmak için güney tarafa doğru yol aldı. Li Cunxu ordusu yol boyunca hiçbir sıkıntıya uğramadan devam etti. Üçüncü günde Liang'ın başkentini işgal etti ve Sonraki Liang'ın büyük generali Wang Yanzhang'ın 200'den fazla insanını esir aldı. Sekizinci günün şafağında Sonraki Tang'ın büyük generali Li Siyuan¹²³, Sonraki Liang'ın başkentine saldırıda bulundu ve Kaifeng askerî valisi şehrin kapılarını teslim olmaya açtı. Aynı gün Sonraki T'ang İmparatoru Zhuangzong, Kaifeng'a girdi ve Sonraki Liang'ın sivil ve askerî birliklerini esir aldı¹²⁴. Sonraki Liang'ın son imparatoru da öldürüldü, Sonraki Liang devleti ise sona erdi. Aralık 923'te Sonraki Tang'ın başkenti Luoyang'a taşındı. 925 yılının Kasım ayına gelindiğinde Sonraki T'ang toplamda 10 il, 64 eyalet ve 249 köyü topraklarına katmış oldu¹²⁵.

II.2.2. Sonraki T'ang Sülalesi (923-936)

T'ang İmparatorluğu sonrası kurulan üç Sha-tuo sülalesinden ilki olan Sonraki T'ang Sülalesi, Li Keyong'un oğlu Li-Cunxu tarafından kuruldu. Sha-tuo

¹²¹JWDS C. 2, s. 881.

¹²²王钟翰, *中国民族史*, 中国社会科学出版社, 1994 年版, 533 页. (Wang Zhonghan, *Çin'in Etnik Gruplarının Tarihi*, s. 533).

¹²³Ouyang Xiu 歐陽修, *Historical Records of the Five Dynasties*, Translated with an Introduction by Richard L. Davis, p. 51.

¹²⁴ Richard L. Davis, *Fire and Ice: Li Cunxu and the Founding of the Later Tang*, p. 48.

¹²⁵JWDS C. 2, s. 841-842.

Zhuxie'nin T'ang Hanedanlığı soy ismini resmî olarak kabul etmesi ile kendilerini T'ang Hanedanlığı'nın bir kolu olarak görerek onlara saygınlıklarını sunmak için Li-Cunxu kurduğu devletin adına "Sonraki T'ang Sülalesi" adını verdi.

Sonraki T'ang Sülalesi'nin Batı ve Doğu'da olmak üzere iki başkenti vardı. Batı kanadının başkenti Luoyang, doğu kanadının ise Ch'ang-an idi.¹²⁶ Sonraki T'ang Sülalesi'nin kapladığı coğrafya Sonraki Liang sülalesinden yaklaşık olarak iki kat daha büyüktü. En geniş topraklara sahip oldukları dönemde Shanxi (Şensi), Henan ve Shandong eyaletleri, Shaanxi (Shensi) Eyaleti'nin büyük bir kısmı, Hebei ve Gansu bölgelerinin bir kısmı ile Ningxia, Hubei, Anhui ve Jiangsu bölgelerini de topraklarına katmışlardı¹²⁷.

Sonraki T'ang Sülalesi toplamda varlığını ancak 14 yıl sürdürdü. İlk hükümdarları kaynaklarda adı Zhuangzong olarak geçen Li-Cunxu'dur (923-926). Zhuangzong, Li Keyong'un oğluydu. Ondan sonra ise kaynaklarda asıl adı Mingzong olarak geçen Li-Siyuan tahta çıktı (926-933). Çok kısa süre yönetimde olan son 2 hükümdar ise Li-Conghou (933-934) ve Li-Congke (934-936)'dir¹²⁸.

Zhuangzong, Sonraki Liang Devleti'ni ortadan kaldırdıktan sonra (923), yönetimde israfçı davranmaya başladı ve bunun neticesinde de yolsuzluklar yaşandı. Zhuangzong, gençken iyi ve şanslı bir müzisyendi. Müzisyenler ona "*Bütün Dünyanın En İyisi Li*" derdi. Bir gün çok sayıda müzisyen, yetkililere hakaretten, rüşvet kabul etmekten, masum insanları incitmekten mahkemeye çıkartıldı. Zhuangzong'un habercisi olan müzisyen Jing Jin gözetleme yapmak, içerdeki bilgileri aktarmak için görevlendirildi. Jing Jin fırsatı ele geçirincede diğerlerini yalan yere suçladı ve siyasi ilişkilere müdahale etti¹²⁹.

Başkenti Luoyang'a taşdıktan sonra Sonraki T'ang imparatoru harem ağalarını önemli görevlere getirmeye başladı. Toplamda içerde hizmet eden yaklaşık

¹²⁶ Kaynaklarda Sha-tuolar'ın kendilerine neden iki farklı başkent seçtikleri konusunda herhangi bir açıklama bulunmamaktadır. Fakat şahsi yorumumuz Sha-tuo'lar her ne kadar uzun yıllar T'ang Hanedanlığı egemenliği altında yaşayarak Çinlilerin etkisi altında kalsalar da Hun İmparatorluğu'ndan itibaren devam eden Türklerin devleti batı ve doğu kanadı olarak yönetme geleneklerini devam ettirmek için iki başkent belirlemiş olabilecekları görüşündeyiz.

¹²⁷ JWDS C. 2, s. 840-849; Richard L. Davis, **Fire and Ice: Li Cunxu and the Founding of the Later Tang**, p. 57.

¹²⁸ Maddalena Barengi, **Historiography and Narratives of the Later Tang (923-936) and Later Jin (936-947) Dynasties in Tenth- to Eleventh-century Sources**, zur Erlangung des Doktorgrades der Philosophie an der Ludwig-Maximilians-Universität, München, 2014, p. 14.

¹²⁹ JWDS C. 2, s. 967-970.

500 harem ağası vardı. 924 yılının ilk ayında Zhuangzong'un emriyle yaklaşık 1000'e yakın harem ağasına yetkiler verilerek onlar yönetimde önemli görevlere getirildi¹³⁰.

Böylece 903'te büyük baskıyla karşı karşıya kalan harem ağaları Zhuangzong döneminde yeniden söz sahibi oldular. Halkı rahatsız eden bir başka husus da Zhuangzong'un göreve getirdiği Maliye Bakanı Kong Qian'in halkı sömürmesi ve imparatorun buna göz yummasıdır. Bu tür hususlardan dolayı Sha-tuo halkı ve askerleri liderlerine karşı nefret beslemeye başladı. Bunun neticesinde halk ve askerler Li Siyuan adlı bir komutanın etrafında birleşerek isyan etti. Buna bağlı olarak Sonraki T'ang Sülalesi'nin geleceğini etkileyen bir olay gerçekleşti. Sonraki T'ang'ın askerî birlikleri Li Siyuan'ın eline geçti ve o, orduyu başarılı bir şekilde yönetti. 926'da Sonraki T'ang İmparatoru Zhuangzong okçular tarafından öldürüldü. Li Siyuan ise Sha-tuolar'ın yeni lideri oldu¹³¹.

Li Siyuan, başkent Luoyang'a girdi ve Sonraki T'ang'ın yeni imparatoru olarak Mingzong lakabıyla tahta geçti. Mingzong aynı zamanda ilk ismi Miao-jilie olan bir Sha-tuo idi. 13 yaşındayken at binme ve ateş etmede çok ustaydı. Yukarıda adı geçen Li Keyong'un emrinde çalışıyordu. Sonra Li Keyong tarafından evlat edinilmiş ve ismi Li Siyuan olarak değiştirilmişti¹³².

Mingzong politikada önemli reformlar yaptı. İlk olarak ekonomiden sorumlu olan Kong Qian'ın yolsuzluk suçlarını listeledi ve neticede Kong Qian idam edildi. Sonra bütün zararlı düzenlemeleri ortadan kaldırarak ordudaki deneticilerin yetkilerini sınırlandırdı. Hadımları önemli pozisyonlara getirdiği için öldürülen Zhuangzong'un sonunu göz önünde bulundurarak, denetici olarak görev yapan tüm hadımların öldürülmesi için valilere emir verdi. İmparatorluk sarayında çalışan görevlilerin sayısını büyük ölçüde azalttı. Zhuangzong zamanında tek bir sarayda

¹³⁰ Ouyang Xiu 歐陽修, **Historical Records of the Five Dynasties**, Translated with an Introduction by Richard L. Davis, p. 46; 王钟翰, **中国民族史**, 中国社会科学出版社, 1994 年版, 533 页. (Wang Zhonghan, **Çin'in Etnik Gruplarının Tarihi**, s. 533).

¹³¹ Maddalena Barengi, **Historiography and Narratives of the Later Tang (923-936) and Later Jin (936-947) Dynasties in Tenth- to Eleventh-century Sources**, p. 77.

¹³² Richard L. Davis, **From Warhorses to Ploughshares: The Later Tang Reign of Emperor Mingzong**, p. 17; Sha-tuo Türkleri'nin kökeni kısmında da belirttiğimiz üzere ilk başlarda Sha-tuolar Türk isimlerini kullanıyorlardı. Fakat T'ang Hanedanlığı yönetimi altına geçince kültürel olarak da T'ang'ların etkisinde kalarak isimlerini Çince isimlerle değiştirdiler. T'ang İmparatorluğu'nun kurucusu olan Li sülalesinin soy isimleri ile adlandırılmışlardı. Li Siyuan'da bu hükümdarlardan biri idi. Sha-tuo ismini terk ederek babası Li-Keyong'un verdiği Çince isimle hükümdarlığını sürdürür.

tamamı kadınlardan oluşan 1000 çalışan vardı. Mingzong zamanında ise, sarayın haremde görevli 100 kadın vardı. Zhuangzong zamanında 1.000'i bulan sarayın içindeki çalışan sayısını ise Mingzong 30 kişiye indirdi. Eğitimden sorumlu 100 çalışan ve mutfaktan sorumlu 50 kişi vardı. Geriye kalan kişiler ise gerekli görülen başka işlerde görevlendiriliyordu¹³³.

Bu uygulamalara ek olarak vergi toplama uygulamalarında da değişiklikler yapıldı. Daha önceden bir yılda kutlanan 4 büyük bayram sırasında yöneticiler halktan haraç topluyordu. Bu şekilde imparatora saygınlıklarını sunduklarına inanıyorlardı. Fakat Mingzong bu uygulamayı değiştirerek bu bayramlarda toplanan vergiyi kaldırarak halktan vergi alınmasına son verdi ve sadece tüccarlardan vergi alınmasını kararlaştırdı. Fakat vergi toplanmasının da kurallara göre yapılmasını emretti. Tüccarları zor durumda bırakmamak için rastgele vergi alımını yasakladı¹³⁴.

Sonraki Tang İmparatoru Mingzong, halka önem veriyordu. Hasat zamanlarında toplanan ekstra vergiyi iptal etti. Eylül 931'de ise, avcı şahin kuşlarının doğaya iade edilmesi emrini verdi ve avcı şahin kuşlarıyla haraç ödemesinin yapılmasını yasakladı. Ayrıca, avlanırken ekili araziye zarar verilmesi durumunu da göz önüne alarak avlanmayı durdurdu. Ek olarak halkın faaliyetlerinin yöneticiler tarafından kısıtlanmasını durdurarak, kendi başlarına demir araçlar yapmasına izin verdi¹³⁵.

Sonraki T'ang İmparatoru Minzong siyasi barışı sağlayarak ve ülkeyi refaha ulaştırarak imparatorlukta 7 yıl hüküm sürdü. Halkın yaşam standardı iyileştirildi. O sıralar çoktan 67 yaşına varmıştı ve yaşlılıktan dolayı sıklıkla hastalanıyordu. 933 yılının Kasım ayında ciddi bir hastalığa yakalandı. Yönetimi oğlu Li Congrong ele geçirmek istese de mağlup oldu ve öldü. Altı gün sonra Mingzong da öldü. Aralık'ta, Mingzong'un diğer oğlu Li Chonghou tahtı ele geçirdi. Sonraki T'ang İmparatoru artık Min olarak tanındı. Sonraki yılın ilk ayını, imparator yılı "yinghun" olarak değiştirdi¹³⁶. İmparator Min, eyalet valileri olan Li Congke ve

¹³³王钟翰, **中国民族史**, 中国社会科学出版社, 1994 年版, 539 页. (Wang Zhonghan, **Çin'in Etnik Gruplarının Tarihi**, s. 539).

¹³⁴JWDS C. 2, s. 823-826.

¹³⁵Ouyang Xiu 歐陽修, **Historical Records of the Five Dynasties**, Translated with an Introduction by Richard L. Davis, p. 63.

¹³⁶JWDS C. 2, s. 853.

Shi Jingtang'ın güçlerini azalttı.¹³⁷ Bu nedenle Şubat ayında 6 valilikte düzenlemeler yapıldı. Bu düzenlemelere karşı çıkan Fengxiang Valisi Li Congke isyan etti. Mart'ta İmparator Min tarafından isyanı bastırmak için gönderilen askerler kendileri de imparatora karşı isyan ettiler ve Li Congke'nın tarafını tuttular. Li Congke orduyu yönetti ve doğuya doğru yöneldi. Halkın çoğu da onu desteklemeye başladı. İmparator Min, Wei Eyaleti'ne kaçtı ve sonra Li Congke'nin askerleri tarafından idam edildi. Sonuç olarak Li Conghou yalnızca 4 ay tahtta kalabildi¹³⁸.

934 yılının Nisan ayında Sonraki T'ang'ın son imparatoru olarak bilinen Congke tahtı ele geçirdi. Li Congke'nın ilk soyadı Wang'dı, ilk kameri ayda doğduğundan (doğum tarihi: 23.01.885) ona “yirmi üç” adı verilmişti. Zhen Eyaleti'nin Pingshan şehrindeydi (şimdiki Pingshan ili, Hebei). Li-Congke'nın annesi, kocasını erken yaşta kaybetmişti ve Mingzong tarafından saraya alınarak sonra da Mingzong'un karısı olmuştu. Wang 10 yaşındayken, Mingzong tarafından evlat edinildi ve kendisine “Li Congke” ismi verildi. Li Congke cesaretli biriydi ve savaş zekâsı oldukça iyiydi. İmparatorluğa çok fazla katkıda bulundu ve Mingzong'un güvenini kazandı. Mingzong ölmeden önce, “*ben ve Li Congke mutluluğu ve kederi paylaştık ve Li Congke beni çok fazla tehlikeden kurtardı. Bu yüzden gücümü ona veriyorum*”¹³⁹ dedi. Li Congke, Fengxiang'da isyan edip askerleriyle Luoyang'a girdikten sonra herkese 100.000 sikke vereceğine dair söz vermişti¹⁴⁰. Li Congke bu sözünde durmadı, ancak tahta geçtikten sonra askerlere halkın mülkiyetini yağmalama emri verdi. Söz konusu yağma sırasında yalnızca 60 milyon sikke elde edildi ve askerler bu parayı aldılar. Li Congke toplanan parayı az bularak çok sinirlendi ve mülkiyetini vermeyen tüm halkı hapse attı, işkence yaptı ve onlara baskı uyguladı. Sonuç olarak hapishaneleri insanlarla doldurdu. Bu yüzden hapisteki insanlar intihar ettiler. Halk birlikte muhakeme yaparak askerlere “siz efendisi için çalışan askerlersiniz ve halkı huzursuz edici birçok olumsuz davranışta bulundunuz. Ama sıradan insanlar işkencelere dayanmak zorundaydı ve sizi

¹³⁷ JWDS C. 2, s. 977.

¹³⁸ Maddalena Barengi, **Historiography and Narratives of the Later Tang (923-936) and Later Jin (936-947) Dynasties in Tenth- to Eleventh-century Sources**, p. 72, 118-119.

¹³⁹ Ouyang Xiu 歐陽修, **Historical Records of the Five Dynasties**, Translated with an Introduction by Richard L. Davis, p. 67.

¹⁴⁰ Ouyang Xiu 歐陽修, **Historical Records of the Five Dynasties**, Translated with an Introduction by Richard L. Davis, p. 66; 王钟翰, **中国民族史**, 中国社会科学出版社, 1994 年版, 536 页. (Wang Zhonghan, **Çin'in Etnik Gruplarının Tarihi**, s. 536).

ödüllendirmek için paralarını, mülkiyetlerini bağışladılar. Siz ise bundan gurur duydunuz. Utanın!” diyerek askerlere hakaret ettiler. Sonraki T’ang’ın son imparatoru tüm ulusal hazineyi ele geçirdi. İki at ve bir deve ile 70.000 sikkeyi Fengxiang’da kendisini destekleyen askerlere dağıttı. 10.000 sikkeyi ise başkentteki askerlere dağıttı. Ancak sözünü verdiği miktarı dağıtamadığından dolayı askerleri memnun edemedi¹⁴¹.

Li Congke, bir taraftan askerlerle sorun yaşarken, diğer taraftan da iktidarı korumak için çaba sarfetmek zorunda kaldı. En büyük rakibi ise Hedong Valisi Shi Jingtang idi. Çok cesur bir devlet adamı olan Shi Jingtang bu göreve Li Congke tarafından atanmış olsa da çok geçmeden ikili arasında anlaşmazlık çıktı. Kitanlara karşı önemli galibiyetler alan Shi Jingtang, zamanla askerlerle sorun yaşadığından dolayı onlara karşı sert tedbirler aldı, ardından idamlar gerçekleşti. Shi Jingtang’ın bu davranışı, İmparator Li Congke’yi rahatsız etti¹⁴².

Shi Jingtang, Li Congke’ye karşı mücadelesinde bir taraftan merkezden gelen emirlere uymazken, diğer taraftan da bundan kısa bir süre önce mağlup ettiği Kitanlar’dan yardım istedi. Hatta Shi Jingtang, Li Congke’yi mağlup edebilmek için Kitanlar’ın toprak talebini kabul etti. Netice itibariyle Shi Jingtang, Kitanlar’ın yardımıyla Li Congke’yi yenmeyi başardı ve Li Congke’yi kaçırmaya zorladı. 936’da Li Congke’nin ailesiyle birlikte intihar etmesiyle Sonraki T’ang Sülalesi de ortadan kalkmış oldu¹⁴³.

Bu dönemi ve sülaleyi değerlendirecek olursak şunları söylememiz gerekmektedir: Sha-tuolar tarihteki diğer Türk devletlerinden Göktürkler gibi hem doğuda hem de batıda başkent kurdular. Bu uygulamadan anlaşılacağı üzere Türklük özelliklerini taşımaya devam ediyorlardı. Ancak Sonraki T’ang Hanedanlığı’nın ilk dönemlerinde Sha-tuolar’ın sonunu getiren bazı gelişmeler yaşandı. Bunlardan en önemlisi daha önce uygulamadan kaldırılan harem ağalarının yeniden yönetimde söz sahibi olmasıydı. Önemli sayıda harem ağası görevlendirildi ve ilerleyen dönemlerde isteklerini yerine getirmeyen Sha-tuo liderlerinin ölümlerine sebep oldular.

¹⁴¹ Maddalena Barengi, **Historiography and Narratives of the Later Tang (923-936) and Later Jin (936-947) Dynasties in Tenth- to Eleventh-century Sources**, p. 162.

¹⁴²Ouyang Xiu 歐陽修, **Historical Records of the Five Dynasties**, Translated with an Introduction by Richard L. Davis, p. 74-75.

¹⁴³ Richard L. Davis, **From Warhorses to Ploughshares: The Later Tang Reign of Emperor Mingzong**, p. 184.

Sonraki T'ang Hanedanlığı'nın ikinci lideri olan Mingzong, Sha-tuoları yöneten en başarılı ve aynı zamanda halkın da oldukça sevdiği ve Sha-tuo halkını refaha ulaştıran bir liderdi. Vergi düzenlemeleri yaparak halkın vergi yükünü ve saraydaki görevlilerin sayısını azalttı. Haraç verme uygulamasını ortadan kaldırdı. Mingzong'un ölümünün ardından ilk kez taht kavgası için kardeşlerin birbirlerini katletme mücadelesi başladı. Buna bağlı olarak zafer kazanan lider, askerlere rüşvet vermek zorunda kaldı. Yeterli hazineye sahip olmayan liderler orduya verdikleri rüşvet sözünü yerine getirmek için halkın malını zorla gasp ettiler. Ancak buna rağmen sözlerini yerine getiremediler. Böylece liderler hem malları gasp edilen halkın hem de istediklerine ulaşamayan ordunun nefretini kazandı.

Aynı zamanda Sha-tuo liderleri sık sık askerî valilerin isyanlarıyla baş etmek zorunda kaldı. Bazı liderler isyanı bastırmak için başarılı olsa da bazıları başarısız oldu. Sonraki T'ang Hanedanlığı'nın sonunu getiren diğer bir önemli olay ise kişisel menfaati uğruna askerî vali Shi Jingtang'ın Sha-tuo Türkleri'nin düşmanı olan Kitanlar'dan Sha-tuo liderini mağlup etmek için toprak verme karşılığında yardım istemesidir. Kitanlar'dan istenen bu ilk yardım, ilerleyen zamanlarda şiddetli Kitan baskısına maruz kalan Sha-tuolar'ın kurduğu hanedanlıkların tarihten silinmesine sebep olacaktır. Liderlerin kendi menfaatleri uğruna topraklarını kaybetmesi, bu hanedanlığın oldukça kısa bir süre tarih sahnesinde kalmasına neden oldu.

II.2.3. Sonraki Jin Hanedanlığı (936-947)

Sha-tuo Türkleri'nin kurduğu üç hanedanlıktan ikincisi olan Jin Hanedanlığı tarihte "Sonraki Jin" olarak bilinir. Bu hanedanlık, Sonraki T'ang Hanedanlığı'na son veren Sha-tuo Türkleri'nden olan Shi Jingtang tarafından kuruldu. Eski Sha-tuo lideri Li Keyong'u kendisine önder seçip onun yolundan gittiği için hanedanlığa olumlu katkılarda bulunmuştu. Sha-tuo Türkü Mingzong, Shi Jingtang'ı evlendirdiği için Shi Jingtang ona minnet borcu ile hizmet etmişti¹⁴⁴. Shi Jingtang ilk olarak Ming (şimdiki Yingnian ili, Hebei) Eyaleti valiliğine terfi edilmişti. Daha sonra

¹⁴⁴Ouyang Xiu 歐陽修, *Historical Records of the Five Dynasties*, Translated with an Introduction by Richard L. Davis, p. 72.

Mingzong'a tahtı ele geçirmesi konusunda yardım etmiş ve Baoyi (şimdiki Shan, Henan) Valiliği'ne terfi etmişti¹⁴⁵.

Sonraki Jin'in toprakları, Kitanlar'a verilen Youyun'deki 16 şehir hariç Sonraki T'ang'ın toprakları ile yaklaşık aynıydı. Sonraki Jin Hanedanlığı, Bianjing'de (şimdiki Kaifeng, Henan) başkenti kurdu ve iki imparator ile varlığını 11 yıl sürdürebildi. Ancak bu hanedanlık hiçbir zaman tam olarak bağımsız hareket edemedi. Sonraki T'ang İmparatorluğu'na karşı verdiği mücadelede Kitanlar'ın yardımına başvuran Shi Jingtang yeni hanedanlık döneminde de Kitanlara olan bağlılığını sürdürmek zorunda kaldı. Nitekim Kasım 936'da Shi Jingtang, Kitan kralına saygısını sunmak için Liu Lin'de (şimdiki Taiyuan, Shanxi) Kitan kralına bir kale inşa etti ve Kitan kıyafetleri giydi¹⁴⁶.

Sonraki Jin İmparatoru Shi Jingtang tahtı ele geçirince 16 şehri Kitanlara vermişti. Bu şehirler şunlardı: You (şimdiki Pekin), Ji (şimdiki Ji ili, Hebei), Ying (şimdiki Heijian ili, Hebei), Mo (şimdiki Renqū ili, Hebei), Tun (şimdiki Tun ili, Hebei), Tan (şimdiki Miyun ili, Pekin), Shun (şimdiki Shunyi ili, Pekin), Xin (şimdiki Xhoulu ili, Hebi), Wei (şimdiki Huanlai ili, Hebei), Ru (şimdiki Yanqing ili, Pekin), Wu (şimdiki Xuanhua ili, Hebei), Yun (şimdiki Datong ili, Shanxi), Ying (şimdiki Ying ili, Shanxi), Wei (şimdiki Wei ili, Hebei). Yıllık olarak 3.000 top kumaşı Kitan'a bağışlayacağını bildirdi. Nisan 937'de Shi Jingtang, Bian Eyaleti'ne geldi ve Bian Eyaleti'ndeki Yacheng bölgesini kendi karargâhı olarak kabul edip burayı Daning Sarayı olarak adlandırdı. Temmuz ayında Luoyang'da kalan tüm çalışanları Bian Eyaleti'ne taşıdı. Ekim 938'de Kitanlar, Shi Jingtang'a "askerlerin en cesuru ve zekisi" unvanı verdi. Sonraki Jin Hanedanlığı, Bian Eyaleti'nde kendi başkentini kurduysa da aynen Sonraki T'ang Hanedanlığı döneminde olduğu gibi Luoyang da ikinci başkent olarak kalmaya devam etti¹⁴⁷.

Shi Jingtang, Kitan kralına karşı saygılı davranmasına rağmen, Kitan kralını memnun etmek zordu. Özellikle gönderilen hediyeleri yetersiz bulduğunda kral, Shi Jingtang'ı cezalandırmak için elçi gönderir ve Shi Jingtang özürlerini ifade etmek

¹⁴⁵ JWDS C. 2, s. 980-981.; 王钟翰, 中国民族史, 中国社会科学出版社, 1994 年版, 537 页. (Wang Zhonghan, Çin'in Etnik Gruplarının Tarihi, s. 537).

¹⁴⁶ Maddalena Barengi, *Historiography and Narratives of the Later Tang (923-936) and Later Jin (936-947) Dynasties in Tenth- to Eleventh-century Sources*, p. 135.

¹⁴⁷ Davis, Richard L. *From Warhorses to Ploughshares: The Later Tang Reign of Emperor Mingzong*, p. 183.

zorunda kalırdı. Sonraki Jin'in Kitan'a gelen elçileri sıkça hakaret ile karşılaşıyordu. Buna rağmen Shi Jingtang asla kızmadı ve Kitan'a önceki gibi saygılı davranmaya devam etti. Sonraki yıllarda Kitan kralı, Shi Jingtang'ın hâkimiyetinden memnun olmamaya başladı. Hâlbuki Sha-tuo lideri Shi Jingtang, kralı tatmin etmek uğruna devletinde vergileri dahi arttırdı. Bu da halkın memnuniyetsizliğine yol açtı¹⁴⁸. Mayıs 942'de ise Shi Jingtang, Kitan kralını ziyaret etmeye karar verdi. Ancak yolda rahatsızlandı ve öldü. Shi Jingtang'ın oğlu küçük yaşta olması dolayısıyla kendisinden sonra tahta erkek kardeşi Shi Jingru'nun 石敬儒 oğlu Shi Zhonggui (石重貴) çıktı¹⁴⁹.

Shi Zhonggui çok samimi ve kibardı, gençken ata binmekte ve okçulukta iyiydi. Hedong ve Dongjing valiliği görevlerini sürdürdü. İmparator Shi Zhonggui, Kitan imparatorunu Shi Jingtang'ın ölümü ile ilgili bilgilendirdi ve bu görevi yerine getirmek için yetkili memurların yerine bizzat torununu yetkilendirdi. Kitan kralı çok kızgındı. Kendisinden habersiz olarak Shi Zhonggui'nin tahta geçirilmesinden dolayı onu cezalandırmak üzere elçiler gönderildi. Lulong askerî valisi olan Zhao Yanshou¹⁵⁰ Sonraki Jin'in yeni hükümdarı olan Shi Zhonggui'yi değiştirme ve kendisi imparator olma girişiminde bulundu. Bu yüzden, Kitan'ı Sonraki Jin'e saldırmayı için kışkırttı ve Kitan kralı bu konuda Zhao Yanshou ile mutabık kaldı¹⁵¹.

Aralık 943 ve 944 yılının başlarında Pinglu'daki askerî vali Fan Yanguang¹⁵², Sonraki Jin'in ciddi kıtlıkla karşı karşıya kaldığı için yaşam şartlarının zorlaştığını ve durumlarının oldukça kötüye giderek iç karışıklıkların baş göstermeye başladığını Kitan kralına bildirdi. Ayrıca bu fırsattan yararlanıldığı takdirde orada başarı sağlanabileceğini söyledi. Kitan, Shanhou'daki askerî birlikler dâhil olmak üzere bütün orduyu Sonraki Jin'e saldırmak için hazırladı. 50.000 Kitan askeri ile birlikte Sonraki Jin'e saldırdı. Kitan ordusu Sonraki Jin ordusundan kat ve kat üstün olmasına rağmen Ma-Jiakou'da yenildi ve binlerce Kitan süvarisi Sarı Nehir'de

¹⁴⁸ Maddalena Barengi, **Historiography and Narratives of the Later Tang (923-936) and Later Jin (936-947) Dynasties in Tenth- to Eleventh-century Sources**, p. 152, 191.

¹⁴⁹JWDS C. 2, s. 981-988.

¹⁵⁰Davis, Richard L. **From Warhorses to Ploughshares: The Later Tang Reign of Emperor Mingzong**, p. 17, 98, 113.

¹⁵¹Ouyang Xiu 歐陽修, **Historical Records of the Five Dynasties**, Translated with an Introduction by Richard L. Davis, p. 73-74, 279.

¹⁵²Glen Dudbridge, **A Portrait of Five Dynasties China From the Memoirs of Wang Renyu 880-956**, Oxford, 2013, p. 24-25.

boğuldu, hayatta kalanların bir kısmı yakalandı ve idam edildi. Mart 944'te, Kitan Kralı Yelu-Deguang 100.000 askerden daha kalabalık bir orduyla Sonraki Jin Hanedanlığına yeniden saldırmak için harekete geçti. Kitanlar, Tanzhou'un kuzeyine geldiler. Her iki tarafın askerleri de büyük kayıplar vererek gece yarısına kadar savaştılar. Gün batımı Kitan ordusu geri çekildi¹⁵³.

944 yılının Kasım ayında Kitan orduları, Sonraki Jin'e tekrar saldırdılar. Jin ordusu direnmesine rağmen, Kitan ordusu kuzeye doğru ilerlemeyi başardı. Mart 945'te Kitan kralının hem kuzeyde hem de güneyde 80.000'den fazla süvari askerî vardı. Yangcheng (şimdiki Hebei Eyaleti'nin Anguo ili) yakınlarındaki köylülerden destek alamadılar. Aynı dönemde Sonraki Jin'in kuzeydeki askerî karargâhı, yaşanan kuraklık nedeniyle kıtlık yaşamaktaydı. Tam bu sırada Sonraki Jin'in kuzey bölgesi, Kitan askerleri tarafından kuşatıldı. Kuzeydoğu rüzgârı ile karşılaşan evler ve ağaçlar yıkılmıştı, Jin askerleri oldukça moralsizdi. Hiçbir şey yapmadan ölümü bekleyemezlerdi ve acilen karşı saldırıya geçmeleri gerekiyordu. Li-Shouzhen isimli askerî kumandan, Yao-Wangfu, Fu Yangqing ve Huang Fuyu gibi önemli generallere komuta ederek onlara Kitanlara saldırmalarını emretti. Kitanlar yenilgiye uğratıldı ve Kitan ordusu kuzeydeki You Eyaleti'ne geri çekildi¹⁵⁴.

Kitan ordusu tarafından yönetilen bu saldırılar sonucunda Sonraki Jin Hanedanlığı Sha-tuo ve Han askerlerine güvenip onların desteğini almasına rağmen oldukça zor duruma düştü. Kitan ordusu yıl geçtikçe savaşmak için daha da hırslanıp savaşa hazırlanırken, Sonraki Jin Hanedanlığı savaşlarda yorgun düştü ve zor bir dönem geçirdi. Kitan halkı savaştan oldukça sıkılmıştı, çünkü kendi hayvan sürülerini de savaş mücadelelerinde kaybediyordu. Hatta Kitan kralının annesi de her iki tarafın uzlaşmasını istiyordu ve oğlu Yelu Deguang'a şöyle dedi: "Sonraki Jin Hanedanlığı'nın toprağına sahip olsan bile, orada yaşamazsın. Eğer herhangi bir kaza olsaydı da Jin topraklarına sahip olsaydın, senin pişmanlığın fayda etmezdi"¹⁵⁵. Annesinin bu öğütünü dinlemeyen Kitan kralı 946'da Sonraki Jin Hanedanlığı'nı kuşattı. Kitanlar bu sefer başarılı oldular. Sha-tuo lideri Zhonggui'nin Kitanlara

¹⁵³Ouyang Xiu 歐陽修, **Historical Records of the Five Dynasties**, Translated with an Introduction by Richard L. Davis, p. 51, 424.

¹⁵⁴Maddalena Barengi, **Historiography and Narratives of the Later Tang (923-936) and Later Jin (936-947) Dynasties in Tenth- to Eleventh-century Sources**, p. 193.

¹⁵⁵王钟翰, **中国民族史**, 中国社会科学出版社, 1994 年版, 640 页. (Wang Zhonghan, **Çin'in Etnik Gruplarının Tarihi**, s. 640).

teslim olmasıyla birlikte 947'de Sonraki Jin Hanedanlığı da tarih sahnesinden çekilmiş oldu¹⁵⁶.

Bu dönemi değerlendirecek olursak şunları söylememiz gerekmektedir: Sonraki Jin Hanedanlığı, Sonraki T'ang Hanedanlığı'nın son liderini yenmek için Kitanlar'dan yardım isteyen Shi Jingtang'ın kurduğu bir hanedanlıktı. Bir Sha-tuo liderini yenmek için Sha-tuolar'ın düşmanından yardım isteyen Shi Jingtang adlı Sha-tuo lideri bir yeni hanedanlık kursa da asla bağımsız olamayan bir hanedanlık oldu. 11 yıllık yönetimi boyunca Kitanlar'ın emirlerine boyun eğmek zorunda kaldılar. Sha-tuo lideri, Kitan üniforması dahi giydi. Devamlı olarak Kitan kralını memnun etmek için hediyeler ve vergiler vermekle hayatta kalmaya çalıştı. Kitanlar ile mücadele etmeye çalışsalar da ancak bazı dönemlerde güçlü Kitan ordusunu durdurmayı başardılar. En sonunda ise Kitan ordusuna teslim olmak zorunda kalıp Sha-tuo ordusu ve halkı mücadelelerinde başarısız olup Kitanlar'ın egemenliğine girdi.

II.2.4. Sonraki Han Hanedanlığı (947-950)

Sha-tuo Türkleri'nin kurduğu üç hanedanlıktan sonuncusu olan Han Hanedanlığı, Sha-tuo Liu Zhiyuan¹⁵⁷ tarafından kuruldu. Han olarak bilinen hanedanlığın başkenti Yubian oldu. Sonraki Jin Hanedanlığı topraklarına ek olarak Houshu bölgesini, Qinzhou Eyaleti'ni (şimdiki Qinan'ın kuzeybatısındaki Gansu Eyaleti), Feng Eyaleti'ni (şimdiki Shaanxi Eyaleti'ne bağlı Fengxian ilidir.), Jie Eyaleti'ni (şimdiki Wudu ilinin güneydoğusunda bulunan Gansu Eyaleti'dir.), Cheng Eyaleti'ni (şimdiki Gansu Eyaleti'ne bağlı olan Cheng ilidir.) dâhil ettiler¹⁵⁸. Han Hanedanlığı'nın 2 tane imparatoru vardı ve toplamda sadece 4 yıl varlığını sürdürebilen bir hanedanlıktı.

Liu Zhiyuan, Sonraki T'ang Hanedanı Mingzong döneminde general yardımcısı olarak görev yapmış ve bir savaş sırasında Shi Jingtang'ı kurtarmıştı¹⁵⁹.

¹⁵⁶XTS 218, s. 6153; Glen Dudbridge, **A Portrait of Five Dynasties China From the Memoirs of Wang Renyu 880-956**, p. 27-28;

¹⁵⁷Ouyang Xiu 歐陽修, **Historical Records of the Five Dynasties**, Translated with an Introduction by Richard L. Davis, p. 51, 92.

¹⁵⁸王钟翰, **中国民族史**, 中国社会科学出版社, 1994 年版, 540 页. (Wang Zhonghan, **Çin'in Etnik Gruplarının Tarihi**, s. 540).

¹⁵⁹Maddalena Barengi, **Historiography and Narratives of the Later Tang (923-936) and Later Jin (936-947) Dynasties in Tenth- to Eleventh-century Sources**, p. 123.

Shi Jingtang tahtı aldıktan sonra, Liu Zhiyuan'ı hem askerî muhafız olarak hem de Baoyi şehrinin (şimdiki Henan Eyaleti'ne bağlı olan Shan ilidir) valisi olarak atamıştı. 941 yılında Liu Zhiyuan, Hedong (şimdiki Taiyuan, Shanxi Eyaleti'nin güneybatısı) askerî valisi olarak atanmış, 945 yılında ise Sonraki Jin Hanedanı onu Pekin'i yönetmesi için görevlendirmişti¹⁶⁰.

947 yılında Kitanlar'ın Sonraki Jin Hanedanlığı'nı bozguna uğratması neticesinde Kitan kralı yaklaşık 300.000 askeri görevlendirip Sha-tuo halkını kandırarak herkesin malını mülkünü yağmalayıp hazinelerini ele geçirdi. Sha-tuo halkı Kitanlar'ın baskılarına dayanamayarak ülkenin birçok yerinde isyan çıkardı¹⁶¹.

Şubat 947'de Sha-tuo Liu Zhiyuan, Taiyuan şehrindeki ayaklanmaları bastırarak kendini Han Hanedanlığı'nın lideri olarak ilan etti¹⁶². Taiyuan'deki isyanın bastırılması üzerine Xiangzhou, Taizhou, Jiuzhou, Xiazhou ve Luzhou gibi şehirleri Han Hanedanlığı topraklarına kattı. Liu Zhiyuan de daha önceki Sha-tuo liderlerinin yaptığı yanlışa düştü. Taiyuan'deki isyanı bastırmak için ve Han Hanedanlığı'nı kurtarmak için kendine destek olan askerleri ödüllendirmek isterken halkın mallarına el koydu. Liu Zhiyuan'ın eşi bile halkı mallarını kendi rızalarıyla vermeleri için ikna etmek için işe koyuldu. Liu Zhiyuan'ın eşi, yeni Sha-tuo liderinin hanedanlığın ayakta kalabilmesi için halkın malına ihtiyaç duyduğunu ve amacının halka yardım etmek olduğunu söyleyerek halkı ikna etmeye çalıştı. Halktan az sayıda da olsa kendi malını askere vermekte iyi yaptıklarını ve bu kanunun şikâyet edilebilecek bir husus olmadığını düşünenler de vardı. Liu Zhiyuan askere verdiği sözlerini halkın malını ele geçirerek yerine getirdi ve ordunun büyük desteğini aldı¹⁶³.

Bu esnada ülkenin batısında da isyanlar giderek arttı ve Sha-tuo lideri Liu Zhiyuan, Songzhou (şimdiki Henan Eyaleti'ndeki Shangqiu şehri), Bozhou (şimdiki Anhui'deki Bo şehri), Mizhou (şimdiki Shandong Eyaleti'ndeki Zhucheng şehri)

¹⁶⁰薛宗正, *突厥史*, 中国社会科学出版社, 1992, 228 页. (Xue Zongzheng, *Türk Tarihi*, s. 228).

¹⁶¹Glen Dudbridge, *A Portrait of Five Dynasties China From the Memoirs of Wang Renyu 880-956*, p. 30.

¹⁶²JWDS C. 2, s. 1038; Hing Ming Hung, *Ten States, Five Dynasties, One Great Emperor How Emperor Taizu Unified China In The Song Dynasty*, Algora Publishing, New York, 2014, p. 27-29.

¹⁶³王钟翰, *中国民族史*, 中国社会科学出版社, 1994 年版, 540 页. (Wang Zhonghan, *Çin'in Etnik Gruplarının Tarihi*, s. 540).

şehirlerini tekrar Kitanlar'dan aldı. Songzhou şehri, Kaifeng'in¹⁶⁴ doğusuna çok yakındı. Kaifeng şehri Sonraki Jin Hanedanlığı'nın başkenti idi. Bu nedenle Han Hanedanlığı'nın Kaifeng'a yakın olan şehirleri yeniden ele geçirmeleri, Kitan kralını çok sınırlendirdi. Mart ayında Kitan kralı Yelu Deguang güneye geri gitti. Kitan kralı daha önce Sonraki Jin Hanedanlığı'nın başkenti olan Kaifeng'a Jiuxiong Xiao Han'ı askerî vali olarak atadı. Nisan ayında Yelu Deguang, Luan (Şimdiki Hebei Eyaleti'nin batısındaki Luancheng şehri) şehrinde öldü. Mayıs ayında Kitanlar'ın Bianzhou şehrinin askerî valisi olan Xiao Han kuzeye gitme kararı alınca Bianzhou şehri boşaldı. Haziran 947'de Liu Zhiyuan önceden Sonraki Jin Hanedanlığı'nın başkenti olarak bilinen ve artık Han Ülkesi olarak değiştirilen Bianzhou şehrini ele geçirdi. 948 yılında ise Liu Zhiyuan öldü¹⁶⁵.

Liu Zhiyuan'ın ölümünün ardından, yerine ikinci oğlu Liu Chengyou geçti. Aynı zamanda "Yin" imparatoru olarak da bilindi.

Mart 948'de Sha-tuolar'ın askerî valilerinden biri olan Li Shouzheng, Hezhong'da (şimdiki Yonji şehrinin batısı, Shanxi Eyaleti) kendisini kısa süre önce tarihten silinen Sonraki Jin Handeni'nin devam ettiren liderlerden biri olduğunu iddia etti. Li Shouzheng, Fengxiang askerî valisi ile ittifak kurarak "Üç şehir isyanını" başlattı. Sha-tuo askerleri uzun süre Li Shouzheng'in birliklerine saldırmayı reddetse de Sha-tuo lideri Liu-Chengyou askerlerini "üç şehir isyanını" bastırmaları için gönderdi. Ağustos ayında Guo Wei adlı askerî vali üç şehir isyanını kontrol altına almak için batıdaki ordunun başına vali olarak atandı. Çeşitli mücadeleler sonunda Guo Wei, Li Shouzheng'i kuşatmayı başardı. 949 yılı Haziran ayında Guo Wei, Hezhong şehrinin de etrafını tamamen kuşatarak Li Shouzheng'a saldırdı. Li Shouzheng bu mücadelede başarısız olacağını anlayınca kendini öldürdü¹⁶⁶.

Sha-tuo liderini bozguna uğratan Guo Wei ordusuyla birlikte Kitanlar'ın şehri olan Mingzhou'a (şimdiki Hebei Eyaleti, Yongnian ilinin güney doğusu)

¹⁶⁴Kaifeng olarak adlandırılan şehir aslında Sonraki Jin Hanedanlığı döneminde de başkent olarak kullanılan Bian, Bianjing ve Bianzhou olarak adlandırılan şehir idi. Kaynaklarda bazen Kaifeng olarak adlandırılması farklı bir şehir gibi düşünülmesine yol açmaktadır.

¹⁶⁵JWDS C. 3, s. 1343-1353.

¹⁶⁶Ouyang Xiu 歐陽修, **Historical Records of the Five Dynasties**, Translated with an Introduction by Richard L. Davis, p. 101.

saldırmak için güneye doğru gitti. Aralıkta Guo Wei ordusunu Tanzhou'un kuzeyine doğru ilerletti¹⁶⁷.

Guo Wei, kendisini destekleyen askerleri tarafından "ihtişamlı, yüce lider" olarak adlandırıldı. Çok kısa sürede Kaifeng'in güneyine ilerleyen Guo Wei'e ülkeyi yönetip, kontrol altına alması yetkisi verildi. 950 yılında Guo Wei yönetimi ele geçirdi. Fakat ülkeye "Zhou" ismi verildi. Sonraki Zhou Hanedanlığı olarak da bilinen hanedanlık hem Han Hanedanlığı'na son verdi, hem de Sha-tuolar'ın kurmuş olduğu hanedanlıklar dönemini sonlandırmış oldu. Guo Wei'nin kurmuş olduğu hanedanlık, Çin İmparatorluğu'nun egemenliğindeki bir hanedanlık ve Sha-tuolar ile bir ilgisi yoktur¹⁶⁸.

II.2.5. Kuzey Han Krallığı (951-991)

Han-Guo olarak bilinen Kuzey Han Krallığı, Sha-tuolar'ın 3 hanedanlık sonrası kurdukları bir krallıktır. Sha-tuo Liu Chong tarafından kurulmuştur ve tarihte Kuzey Han Krallığı olarak geçmektedir. Liu Chong, Sonraki Han imparatoru Liu Zhiyuan'ın kardeşi idi ve Hedong Eyaleti'nin valiliğini yapmaktaydı¹⁶⁹.

951 yılının ilk ayında Guo Wei, Sha-tuolar'ın yönetimini ele geçirince Sonraki Han ortadan kalktı. Liu Chong Jingyang'da (şimdiki Shanxi Eyaleti'ndeki eski Güneybatı şehri) Sha-tuo Krallığı'nı kurup başkenti de Jingyang olarak belirledi. Kuzey Han Krallığı'na aşağıdaki topraklar dâhildi: Bing (şimdiki Shanxi Eyaleti'ne bağlı Jing şehri), Fen (şimdiki Shanxi Eyaleti'ne bağlı Fenyang şehri), Qi (şimdiki Shanxi Eyaleti'ne bağlı olan Qi şehri), Dai (şimdiki Shanxi Eyaleti'ne bağlı Dai şehri), Lan (şimdiki Shanxi Eyaleti'ne bağlı olan Lan şehri), Xian (şimdiki Shanxi Eyaleti'ne bağlı olan Jingle şehri), Long (şimdiki Shanxi Eyaleti'ne bağlı olan Qi şehrinin güneybatısı), Wei (şimdiki Shanxi Eyaleti'ne bağlı olan Wei şehri), Ti (şimdiki Shanxi Eyaleti'ne bağlı olan Taiyuan şehri), Liao (şimdiki Shanxi Eyaleti'ne bağlı olan Zuoquan şehri), Lin (şimdiki Shanxi Eyaleti'ne bağlı olan Shenmu şehrinin kuzeyi) ve Shi (şimdiki Shanxi Eyaleti) şehri idi. Kuzey Han

¹⁶⁷王钟翰, *中国民族史*, 中国社会科学出版社, 1994 年版, 542 页. (Wang Zhonghan, *Çin'in Etnik Gruplarının Tarihi*, s. 542).

¹⁶⁸Hing Ming Hung, *Ten States, Five Dynasties, One Great Emperor How Emperor Taizu Unified China In The Song Dynasty*, p. 29.

¹⁶⁹陶懋炳, *五代史略*, 人民出版社, 1986 年, 39 页. (Tao Biebing, *Beş Hanedanlık Tarihi*, s. 39; Ouyang Xiu 歐陽修, *Historical Records of the Five Dynasties*, Translated with an Introduction by Richard L. Davis, p. 282.

Devleti toprakları ile birlikte Kitanlar'ın kurduğu Liao Hanedanlığı'na bağlı kalacağı sözünü vermiştir. Kuzey Han Krallığı'na 29 yıllık hükümdarlık süresinde toplamda 4 imparator hükmetmiştir¹⁷⁰.

Kuzey Han'ın kurulmasından sonra ekonomik kaynakların eksikliği nedeniyle, ülkenin hükümdarı Liu Chong maaşını 200.000 sikkeden yarıya indirdi. Eyalet valilerine 30.000 sikke maaş verdi. Diğer görevlilerin maaşı ise daha da düşüktü. Bu nedenle görevlilerin çoğu kamu fonlarını zimmetlerine geçirdiler. Bu nedenle geriye resmî görevlerini yerine getirmekte dürüst olan çok az sayıda görevli kalmıştı¹⁷¹.

Liu Chong, Kuzey Han Krallığı'nın başına geçtikten sonra, Kitanlar'ın kurmuş olduğu Liao Hanedanlığı ile ittifak kurmayı amaçladı ve tıpkı Kitanlar'dan destek alan Sonraki Jin Hanedanlığı gibi bir yol izledi. Nisan 951'de Liu Chong, Liao Hanedanlığı'na elçiler göndererek kendisini Kuzey Han'ın kralı olarak takdim etti ve bunun onaylanmasını talep etti. Haziran ayında Liao Hanedanlığı, Kuzey Han kralı olarak Liu Chong'ın görevinin onaylanması için Yan¹⁷² şehrinden bir elçi görevlendirdi ve Liu Chong hükümdar olarak ilan edildi. Hemen ardından Liu Chong adını "Liu Min" olarak değiştirdi¹⁷³.

Liu Chong tahta geçtikten hemen sonra, topraklarını genişletmek için sabırsızlanıyordu. Şubat ayında, Liu Chong'un askerî vali olan ikinci oğlu Sonraki Zhou Hanedanlığı'na ait olan şehirlerden Jin (şimdiki Linfen, Shanxi eyaleti) ve Xi şehirlerine (şimdiki Xi şehri, Shanxi eyaleti) saldırdı, fakat başarısız oldu. Eylül ayında Kitan Kralı Yelu Jing, Liao Hanedanlığı'nın yönetimini ele geçirdi. Liu Chong, Liao Hanedanı'na tebriklerini sunmak için elçiler gönderdi ve Liao tahtının hükümdarını kendisine amcası kadar yakın gördüğünü ifade etti. Kısa bir süre sonra Sha-tuo Liu Chong ile Liao Hanedanı Yelu Jing işbirliği yaparak daha önce Liu Chong'un tek başına başaramadığı Jin şehrine saldırmaya karar verdiler. Ekim

¹⁷⁰王钟翰, **中国民族史**, 中国社会科学出版社, 1994年版, 538页. (Wang Zhonghan, **Çin'in Etnik Gruplarının Tarihi**, s. 538); 薛宗正, **突厥史**, 中国社会科学出版社, 122页. (Xue Zongzheng, **Türk Tarihi**, s. 122).

¹⁷¹Hing Ming Hung, **Ten States, Five Dynasties, One Great Emperor How Emperor Taizu Unified China In The Song Dynasty**, p. 171.

¹⁷²Yan olarak adlandırılan bölge aslında şimdiki Hebei Eyaleti'dir. Savaşan beylikler döneminde Doğu Zhou Hanedanlığı (770-225) sırasında Yan bölgesi şimdiki Hebei ve Liaoning bölgelerini kapsamaktaydı.

¹⁷³Ouyang Xiu 歐陽修, **Historical Records of the Five Dynasties**, Translated with an Introduction by Richard L. Davis, p. 282.

951'de Liao Hanedanı'nın 50.000'lik ordusu ile Sha-tuolar'ın 20.000 askeri birlikle Jin şehrine saldırdılar. Han Hanedanlığı'nın yıkılışına sebep olan ve Çin'de Zhou Hanedanlığı'nı kuran Guo Wei, bu haberi öğrenir öğrenmez ordusunu Jin şehrini savunmak için yönlendirdi. Ancak Aralık ayında Sha-tuo Liu Chong, Jin şehrini ele geçirmek için aylarca mücadele etti, ağır hava şartları ortaya çıkınca ordu daha fazla dayanamadı. Ordu karlı havada yiyeceksiz kaldı. Bu nedenle Sha-tuo ordusu Jin şehrini kuşatmaktan vazgeçerek kuzeye çekilmek zorunda kaldı. Aynı zamanda Sha-tuo ordusunu zora düşüren başka bir sıkıntı ise Guo Wei'nin Jin şehrini korumak için göndermiş olduğu ordunun Sha-tuolara saldırmasıdır. Bu mücadeleler sırasında Kuzey Han ordusu büyük kayıplar verdi¹⁷⁴.

Kuzey Han'ın toprakları verimsizdi ve insanlar yoksulluk içinde yaşıyordu. Dolayısıyla hem Kitanlar'ın hem de ordunun isteklerini karşılamak ve mallarını Liao'a göndermek zorunda kaldılar. Bu yüzden çok fazla vergi verdiler ve ağır şartlarda çalıştılar. Bu zorlu ve amaçsız hayata dayanamayan Kuzey Han Krallığı'ndaki birçok Sha-tuo Türkü, Sonraki Zhou topraklarına kaçıp Çin'in egemenliğine geçti¹⁷⁵.

Ocak 952'de Liu Chong 3.000 askerden oluşan orduyu Sonraki Zhou'a ait olan Fu Eyaleti'ni ele geçirmek için yönlendirdi. Bölgenin askerî valisi Zhe Dexi, Liu Chong'un ordusunu mağlup etti. Zhe Dexi bu zaferin hemen ardından Kuzey Han'a ait olan Kelan (Xinzhou bölgesindeki şimdiki Shanxi Eyaleti'ne bağlı olan Kelan şehri) şehrini işgal etti¹⁷⁶.

954 yılının ilk ayında Sonraki Zhou Hanedanı'nın lideri Guo Wei hastalanıp öldü. Guo Wei'nin evlat edindiği oğlu, aynı zamanda da yeğeni olan Chai Rong, Sonraki Zhou Hanedanı oldu. Guo Wei'nin ölümünü öğrenen Liu Chong, Sonraki Zhou'a karşı saldırıya hazırlanırken, Liao Hanedanlığı'ndan yardım istedi. Şubat ayında Liao Hanedanlığı tarafından "Demir Atlar" olarak adlandırılan General Yang Gun, 10.000 süvarinin liderliğinde Sha-tuo'lara yardım gönderdi. Liu Chong bizzat kendisi 30.000 kadar askerin başında, Liao ile işbirliği yaparak Lu (şimdiki Shanxi

¹⁷⁴王钟翰, **中国民族史**, 中国社会科学出版社, 1994年版, 540页. (Wang Zhonghan, **Çin'in Etnik Gruplarının Tarihi**, s. 540.

¹⁷⁵Ouyang Xiu 歐陽修, **Historical Records of the Five Dynasties**, Translated with an Introduction by Richard L. Davis, p. 289.

¹⁷⁶JWDS C. 3, s. 1381.

Eyaleti'ne bağı olan Jingcheng'in kuzeydoğusu) Eyaleti'ni ele geçirmeyi amaçladı. Düşman kuvvetleri olan Sonraki Zhou'nun ordusunu kendinden daha az göyerek onları aşağıladı. Kuzey Han ordusu saldırmaya başladı ve ilk başta Sonraki Zhou'nun sağ kanadındaki orduyu yendi. Fakat daha sonra Sonraki Zhou Hanedanlığı'nın Zhao Kuangyin¹⁷⁷ gibi güçlü generalleri oldukça başarılı bir şekilde direndi ve sonunda Kuzey Han'ı yenmeyi başardılar. Liao Hanedanı'nın generali Yang Gun ile Liu Chong savaşı kaybedeceklerini anlayınca anlaşmazlığa düştüler. Yang Gun, Sonraki Zhou'nun üstün başarısını görünce sadece kendini korumaya karar verip hızlı bir şekilde ordusunu geri çekti. Akşam karanlığında Liu Chong da geri çekilmek zorunda kaldı. Ancak hâlâ 10.000'e yakın askeri olduğu için kendini güçlü hissetmeye devam etti. Fakat Sha-tuo askerleri geri çekildikçe Sonraki Zhou tarafından kovalanmaya devam ettiler. 10.000 kişilik ordudan geriye sadece yüzlercesi hayatta kalmayı başardı. Liu Chong geriye kalanlara liderlik etti ve gece gündüz mücadele ederek Diaochao tepesini aşp Jingyang'a (şimdiki Shanxi Eyaleti'ne bağı olan Gaoping şehrinin kuzeybatısı) geri dönebilmeyi başardı. Nisan'dan Haziran'a kadar geçen 2 aylık süre boyunca Jingyang, Sonraki Zhou'nun 100.000'i aşkın ordusu tarafından kuşatıldı ve en sonunda Liao Hanedanlığı'nın yardımı ile Jinyang kuşatmadan kurtarıldı. Daha sonra Sonraki Zhou askerleri geri çekilmek zorunda kaldı¹⁷⁸.

Jingyang'da uzun süre Sonraki Zhou'un kuşatması altında kalan Liu Chong hastalandı. Tahtını oğlu Liu Chengjun'e devretti. 954 yılının Kasım ayında Liu Chong 60 yaşında vefat etti. Kuzey Han bu ölüm haberini Liao Hanedanlığı'na bildirmek için elçi gönderdi ve Liao, Liu Chengjun'in ismini Liu Chengxun olarak değiştirip Kuzey Han'ın yeni kralı olarak tanıdı. Liu Chengxun tahta çıktıktan sonra kendi isteğiyle ismini Liu Jun olarak değiştirdi. "Ülke yönetiminde çalışkan ol, halkı sev, ulusal gücü koru" sözleriyle, İmparator Liao'a oğlu olarak hitap eden bir mektup yazdı ve sonra Liao tarafından "imparatorun oğlu" diye unvanlandırıldı¹⁷⁹.

¹⁷⁷Zhao Kuangyin; Sonraki Zhou Hanedanlığı döneminde askerî görevlerde bulundu ve Sonraki Zhou Hanedanlığı'ndan sonra kurulacak olan Song Hanedanlığı'nın ilk hükümdarı oldu. Bkz. Hing Ming Hung, **Ten States, Five Dynasties, One Great Emperor How Emperor Taizu Unified China In The Song Dynasty**, p. 61-165.

¹⁷⁸王钟翰, **中国民族史**, 中国社会科学出版社, 1994 年版, 545 页. (Wang Zhonghan, **Çin'in Etnik Gruplarının Tarihi**, s. 545).

¹⁷⁹薛宗正, **突厥史**, 中国社会科学出版社, 232 页. (Xue Zongzheng, **Türk Tarihi**, s. 232).

959 yılının kışında Sha-tuo Liu Jun, babası Liu Chong'un yaptığı gibi Sonraki Zhou Hanedanlığı'na saldırmak için Liao ile işbirliği yaptı. Ocak 960'ta Sonraki Zhou generali Zhao Kuangyin güneye ilerlemek amacıyla Sonraki Zhou imparatoru tarafından görevlendirildi. Fakat Chengqiaoyi bölgesine yaklaştığında halk imparatora karşı isyan etti. Sonraki Zhou Hanedanı ordusundaki isyanlara karşı koyamadı ve askerî general Zhao Kuangyin, ordunun isteği üzerine imparator oldu. Böylece Çin'de hüküm süren Sonraki Zhou Hanedanlığı sona erdi ve Zhao Kuangyin liderliğinde Song Hanedanlığı başladı. 960 yılının yaz aylarından itibaren Kuzey Han orduları birçok kez Song Hanedanlığı ile savaştı ve sonuçta hep yenilgiye uğradılar¹⁸⁰.

Kuzey Han çok küçük topraklara sahipti ve çok ciddi kıtlık yaşıyordu. Fakat Liao'ya da önemli miktarda gıda ve malzeme vermek zorunda kaldığı için zor zamanlar geçirdi. Bu sebepten dolayı Liu Jun ekonomi bakanı olarak Wutai Dağı'nda keşif yapmakta olan Jisi'yı görevlendirdi. Kitanlar'ın Liu Jun'a bağışladığı Wutai Dağı tapınağına yüzlerce at bağışladı ve ekonomik alanda Kuzey Han'ı büyük ölçüde destekleyen Baigu Dağı'na (şimdiki Changji'nin ilinin kuzeyi, Shanxi Eyaleti) bir gümüş madeni inşa etti¹⁸¹.

Song Hanedanlığı'nın imparatoru Zhao Kuangyin, sınırdaki bilgi memurları aracılığı ile Liu Jun'e bölgedeki halkın savaşa maruz kalmasına izin vermemesi gerektiğini bildirdi. "Eğer toprak kazanmaya yönelik hırsların varsa, Taihang Dağları'ndan ayrılmalısın ve zafer kazanmak için benimle işbirliğinde bulunmalısın" dedi. Liu Jun yaşadıkları toprakların ve halkın Song Hanedanlığı'nınkinden on kat daha az olduğunu ve yalnızca halkın tapınabileceği Han atalarının burada olması sebebiyle burada kaldığını bildirdi. Zhao Kuangyin Liu Jun'un söylediklerine inandı ve Songlar'ın Sonraki Hanları kolay yıkabileceklerini ona bildirdi. O andan itibaren, Song, Liu Jun ölene kadar Kuzey Han'a hiç saldırmadı.¹⁸²

Sonuç olarak Liu Jun 968 yılının Haziran ayında öldü. 13 yıllık bir krallık sürdürdü. Manevi oğlu, imparator oldu. Liu Jun'un evlatlık olan oğlu Liu Jien, Liu

¹⁸⁰Ouyang Xiu 歐陽修, **Historical Records of the Five Dynasties**, Translated with an Introduction by Richard L. Davis, p. 341.

¹⁸¹王钟翰, **中国民族史**, 中国社会科学出版社, 1994 年版, 539 页. (Wang Zhonghan, **Çin'in Etnik Gruplarının Tarihi**, s. 539.

¹⁸²王钟翰, **中国民族史**, 中国社会科学出版社, 1994 年版, 540 页. (Wang Zhonghan, **Çin'in Etnik Gruplarının Tarihi**, s. 540).

Chong'un torunuydu. 34 yaşındayken, yalnızca 60 gün taç giydi ve suikasta uğrayıp öldürüldü. Yerine üvey kardeşi Liu Jiyuan geçti. Ebeveynleri öldükten sonra, o da Liu Jun tarafından evlat edinildi. Liu Jiyuan çok zalimdi, aptalmış gibi davranan bir tanesi dışında tüm amcalarını öldürdü. Ayrıca Liu Jun'un karısı olan ve Liu Jiyuan'ın üvey annesi Guo'yu da öldürttü¹⁸³.

969 yılı baharında Song Hanedanı Zhao Kuangyin, Kuzey Han'ı himayesine almak için bizzat kendisi ordunun başına geçti. Mayıs ayında Song ordusu Fen Nehri'ni taşıyarak Jingyan şehrini sular altında bıraktı. Kuzey Han'ın lideri Liu Jiyuan, Songlar'a teslim olmayı öneren herkesi öldürttü. Song ordusu, durmak bilmeyen yağmurlar yüzünden zor anlar yaşadı. Birçok asker hastalanarak öldü. Zhao Kuangyin'in geri çekilmek dışında seçeneği kalmadığı için geri çekildi¹⁸⁴.

979 yılında Song Hanedanı yeniden Kuzey Han'a saldırmak için ordu gönderdi. Yüz binlerce asker Jingyan şehrini kuşattı, şehirde yıllarca sürecektir olan bir saldırı başlattı. 980 Mayıs ayında Liu Jiyuan, Song'u kuşattı ve baş devlet, baş general ismi verildi ve aynı zamanda yönetmesi için Sichuan Eyaleti'ndeki Pengzhou şehri verildi. Uzun yıllar halkı ile birlikte sükûnetiçinde Pengzhou'da yaşayan Liu Jiyuan 991 yılında öldü. Liu Jiyuan'ın ölümü üzerine başsız kalan Kuzey Han Hanedanlığı tamamen yıkıldı¹⁸⁵.

Netice itibariyle 907'de başlayan Sha-tuo'ların bağımsız tarihi 991'de sona erdi. Bunun sebeplerini özetleyecek olursak şunları söylememiz mümkündür:

1: Kitan baskısı: İlk kez Sonraki T'ang Hanedanlığı'nı yıkmak için Sha-tuolar'ın Kitanlar'dan destek istemeleri üzerine Sonraki Jin Hanedanlığı'nın kuruluşundan itibaren Sha-tuo'lar sürekli Kitan baskısına maruz kaldılar. Artan Kitan baskısı nedeniyle verilen vergiler ve kaybedilen topraklar gün geçtikçe arttığı için yıkılış, kaçınılmaz bir son oldu.

2: Taht kavgaları nedeniyle ortaya çıkan iç savaşlar ve kardeş katliamları: Sha-tuo'larda evlat edinme oldukça yaygın bir gelenek idi. Bu nedenle üvey kardeşler arası taht kavgaları çok daha sık yaşanmıştır. Hanedanlığın yönetimini ele

¹⁸³ Ouyang Xiu 歐陽, **Historical Records of the Five Dynasties**, Translated with an Introduction by Richard L. Davis, p. 72.

¹⁸⁴ 薛宗正, 突厥史, 中国社会科学出版社, 239 页. (Xue Zongzheng, **Türk Tarihi**, s. 239).

¹⁸⁵ Ouyang Xiu 歐陽修, **Historical Records of the Five Dynasties**, Translated with an Introduction by Richard L. Davis, p. 285.

geçirmek isteyen kardeşler arasında taht mücadeleleri yaşanmıştır. Sonuçta kardeşler arası katliamlar bile olmuştur. Bu nedenlerle iç savaşlar çıkmış ve halk bundan oldukça zarar görmüştür. Tahtı ele geçirmek isteyen kişi, kardeşlerine suikast düzenleyip orduya vaatlerde bulunarak askerî süvarileri kendi tarafına çekerek tahtı ele geçirmiştir. Bunun gibi sebeplerle ortaya çıkan kargaşalardan düşman taraf faydalanmış ve Sha-tuoları yıkılışa götürmüştür.

3: Yaşadıkları bölgenin coğrafi ve doğal şartlarının olumsuz olması: Sha-tuolar'ın yaşadıkları topraklar verimsizdi. Kurak topraklar, halkın yiyecek ihtiyacını karşılayamadığı için halk yokluk içinde yaşamak zorunda kaldı. Bu sebeple halk isyanlara başladı ve Sha-tuolar'ın gücü azaldı.

4: Kitanlara ödenen vergi dolayısıyla yaşanan ekonomik sorunlar: Verimsiz topraklara sahip olan Sha-tuo halkı kendi ihtiyaçlarını karşılayamadıkları gibi aynı zamanda da Kitanlara ağır vergiler vermek zorunda kalıyordu. Bu ağır şartlar altında yaşamaya çalışan Sha-tuo'lar ciddi ekonomik sorunlar yaşadılar. Hatta bu sebepler nedeniyle 951 yılında Sha-tuo halkının bir kısmı Zhou Hanedanlığı topraklarına kaçarak Çinlilere sığındılar.

5: Çin'de ortaya çıkan ve gittikçe güçlenen Song Hanedanlığı: 960 yılında Çin'de kurulan ve oldukça geniş topraklara sahip olan Song Hanedanlığı, hem toprak olarak hem de askeri güç olarak Sha-tuolar'dan oldukça güçlü olması nedeniyle kuruluşundan itibaren Sha-tuolar üzerinde baskı oluşturmuştur. Sonuç olarak Sha-tuolar son hanedanın ölümü üzerine başsız kalarak teslim oldular. Böylece tarih sahnesinden silinmiş oldular.

III. BÖLÜM

SHA-TUOLAR'IN DİĞER ULUSLAR İLE MÜNASEBETLERİ

III.1. Sha-tuolar'ın Tibet ile Münasebetleri

Sha-tuo Türkleri ile Tibet Devleti arasındaki ilişkileri T'ang Hanedanlığı, Uygurlar ve Tibet arasındaki münasebetler çerçevesinde değerlendirmek gerekmektedir. Çünkü Sha-tuolar ile Tibet Devleti arasındaki ilişkilerin başlangıcı ve devamında gelişen olaylar, Sha-tuolar'ın T'ang Hanedanlığı egemenliği altında yaşadığı dönemlerde gerçekleştiği için doğrudan onları da ilgilendirmiştir. Sha-tuolar, Tibet baskısı altında kaldığı dönemde Uygurlar'ın desteğine ihtiyaç duymaları nedeniyle Uygur Sha-tuo ittifakı ortaya çıkmıştır. Bu nedenle Tibet Sha-tuo ilişkilerini tek başına ele almak mümkün olmadığı için T'ang Hanedanlığı, Uygurlar ve Tibet üçlüsü ile değerlendirilecektir.

Tarihte Sha-tuolar'ın Tibet ile ilişkileri ilk kez 712 yılında başladı¹⁸⁶. Sha-tuolar bu dönemde Beiting'de, T'ang Hanedanlığı egemenliği altında yaşarken T'ang Hanedanlığı zor günler geçiriyordu. Nitekim 755-763 yılları arasında T'ang Hanedanlığı'nda Anlushan (安祿山) komutanlığında Anshi (安史) isyanı başladı¹⁸⁷. T'ang Hanedanlığı bu isyan boyunca süren savaşlar nedeniyle ciddi zararlar gördü. Bu isyan sonunda T'ang Hanedanlığı siyasî gücünü kaybetmeye başlayıp yıkılış sürecine geçti. T'ang Hanedanlığı zayıflarken Tibet güçlenip yükselmeye başladı. Tibet'in hükümdarı Zan Pu Chi Zeng Dezan döneminde Tibet ekonomisi diğer uluslara nazaran oldukça büyümüştü. Bu ekonomik başarı büyük bir

¹⁸⁶王钟翰, *中国民族史*, 中国社会科学出版社, 1994 年版, 534 页. (Wang Zhonghan, *Çin'in Etnik Gruplarının Tarihi* s. 534).

¹⁸⁷ Denis Twitchett, *The Writing of Official History Under the T'ang*, Cambridge University Press, 1992, p. 29.

Tibet İmparatorluğu'nun kurulmasına vesile oldu¹⁸⁸. Aynı dönemlerde yaşanan Tibet-T'ang Hanedanlığı savaşlarında T'ang Hanedanlığı yalnızca sahip olduğu gücü korumaya çalıştı. Fakat Tibet'e karşı asla saldırıya geçemedi. T'ang Hanedanlığı kendi gücünü korumaya çalışırken Çin'in batı bölgelerinde yaşayan ve T'ang'a bağlı olan kabileleri ve Sha-tuoları da koruyamadı. 770 yılında Hexi Koridoru olarak bilinen Sarı Nehir'in batısı ve ticarete önemli bir geçiş noktası olan Hexi Askerî Üssü, Tibet tarafından işgal edildi. Şimdiki Uygur bölgesinde yer alan Jimisar'daki Beiting, Li Yuanzhong isimli Tibetli yöneticiye hükümet kurması için verilirken Anxi bölgesi ise Guoting isimli Tibetli tarafından savunulduğu için onun yönetimine verildi¹⁸⁹. Bu iki önemli ticaret merkezi Huihe olarak bilinen Uygurlar'ın ticaret yoluydu. Bu nedenle Beiting'in Tibet işgaline girmesi, Uygurlar'ın ticarî faaliyetlerine zarar verdiği için 788'de Uygurlar Beiting'i ele geçirdiler¹⁹⁰. Kısa sürede Tibet, Uygur ve Sha-tuolar'dan oluşan bu üçlü arasında güç dengeleri değişmeye başladı ve durum gittikçe ciddileşti. 788 yılında Tibet aniden Sha-tuolar'ın yaşadığı Beiting'e yeniden saldırdı. 2 yıldan fazla süren bu savaş sonunda, 790 yılında, Beiting tamamen Tibet'in eline geçti. Böylece Sha-tuolar tamamen Tibet yönetimine geçmiş oldu¹⁹¹.

Sha-tuolar, Tibet tarafından kuşatıldıktan sonra Gansu bölgesine gönderildiler ve Sha-tuolar orada yaşamaya başladılar. Tibet'in Sha-tuoları Gansu bölgesine gönderme sebebi, sınırları koruma altına almaktı. Tibet, Sha-tuolar'da gücün, başarının ve cesaretin olduğunu biliyor ve Sha-tuolar'ın kabile lideri olan Jinzhong'un askerî gücüne ve tecrübesine çok güveniyordu¹⁹². Bu nedenle İç Moğolistan sınırında yer alan Gansu bölgesinin sınırlarını da en iyi Sha-tuolar'ın koruyabileceğine inanarak onları oraya yerleştirdi. Böylece Tibet, Sha-tuolar'ın öncülüğünde ve korumasında Çin'in kuzeybatı sınır bölgelerini işgal etmiş oldu. Sha-tuolar Gansu bölgesinde yaşamaya devam ederken Uygurlar, Tibet'e saldırdı ve

¹⁸⁸ I. Beckwith Christopher, **The Tibetan Empire in Central Asia: A History of the Struggle for Great Power among Tibetans, Turks, Arabs, and Chinese during the Early Middle Ages**, p. 137-138, 146.

¹⁸⁹陶愷炳, **五代史略**, 人民出版社, 1986年, 54页. (Tao Shibing, **Beş Hanedanlık Tarihi**, p. 54).

¹⁹⁰Cahit Alptekin, **Sha-t'o Türkleri Siyasi ve Kültürel Tarihi**, s. 31.

¹⁹¹王钟翰, **中国民族史**, 中国社会科学出版社, 1994年版, 536页. (Wang Zhonghan, **Çin'in Etnik Gruplarının Tarihi**, s. 536).

¹⁹²Mark Edward Lewis, **China's Cosmopolitan Empire: The Tang Dynasty**, Harvard University Press, Cambridge, 2009, p. 5, 29; Richard L. Davis, **From Warhorses to Ploughshares: The Later Tang Reign of Emperor Mingzong**, p. 9.

Gansu bölgesindeki Liangzhou şehrini ele geçirdiler. Bu durumda Tibet, Sha-tuo Jinzhong'dan şüphelenerek onun Uygurlarla işbirliği içerisinde Tibet arasında bir ajan olabileceğini düşündü. Tibet bu durumda Sha-tuolar'dan Sarı Nehir'in kenarına taşınmalarını ve orada yaşamaya devam etmelerini istedi. Fakat kaynaklarda Tibet'in bu taşınma olayının bir tuzak olduğu söylenmektedir. Çünkü Sarı Nehir'in kenarına yerleşmeye gelen Sha-tuo halkının çoğu Tibet tarafından öldürüldü. Bu arbede sırasında Sha-tuo lideri Jinzhong, oğlu ve halkının bir kısmı ile birlikte Tibet'in elinden kaçmayı başardı¹⁹³.

Aradan 3 yıl geçtikten sonra 808 yılında, Tibet, Sha-tuo Jinzhong ve oğlu Zhuxie Zhi'nin 30.000 kişilik bir kabileyi yönetmeye devam ettiklerini öğrenince, Sha-tuolar'ın peşine düşüp onları takip etmeye karar verdi¹⁹⁴. Tibet sayısız nehirleri aşarak Shimenguan şehrine ulaşarak Sha-tuolar ile savaşıma başladı. Bu savaş sırasında Sha-tuo lideri Jinzhong ile birlikte halkın yarısı hayatını kaybetti. Sha-tuo kabilesi Tibet'in elinden kaçarak T'ang halkının yaşadığı Ningxia Eyaleti'ndeki Lingwu şehrine geldi. T'ang Hanedanlığı, Sha-tuolar ile Tibet'in yeniden savaşmalarından tedirgin olduğu için onları Daibei şehrine yerleştirdi. Fakat Tibet ile Sha-tuolar arasındaki mücadele yine de sona ermedi¹⁹⁵.

Sha-tuolar, Daibei şehrine geldikten sonra T'ang Hanedanlığı'na karşı diğer uluslar tarafından yapılan saldırıları da bastıran bir kabile oldu. T'ang Hanedanlığı için Sha-tuolar da yabancı bir ulus olmasına rağmen onlar T'ang'ın çıkarlarını korumak için çalıştığından dolayı birlikte işbirliği içinde yaşamaya devam ettiler. Sha-tuolar Daibei'de yaşarken Tibet ile T'ang arasındaki savaşlar devam etti. T'ang Hanedanlığı'na karşı bağlılık yemini eden Sha-tuolar da bu durumda Tibet ile savaşmak zorunda kaldı¹⁹⁶.

847 yılında Tibet, Tangutlar ile müttefik olup Hexi'ye yeniden saldırdı. Hedong Valisi, Daibei hattının askerini de yöneterek güçlü bir ordu ile savaşa katıldı. Bu savaşta Sha-tuolar bütün orduyu başarılı bir şekilde yönetip cesur bir şekilde

¹⁹³王钟翰, *中国民族史*, 中国社会科学出版社, 1994 年版, 538 页. (Wang Zhonghan, *Çin'in Etnik Gruplarının Tarihi*, s. 538).

¹⁹⁴ Mark Edward Lewis, *China between Empires: The Northern and Southern Dynasties*, p. 146.

¹⁹⁵ Ouyang Xiu, *Historical Records of the Five Dynasties*, Translated with an Introduction by Richard L. Davis, p. 56.

¹⁹⁶ Glen Dudbridge, *A Portrait of Five Dynasties China From the Memoirs of Wang Renyu 880-956*, p. 146, 149.

düşman içlerine kadar ilerledi. Tibet ordusu büyük bir yenilgiye uğrayınca daha fazla kayıp vermemek için geri çekilmek durumunda kaldı¹⁹⁷. Bu dönemden sonra Sha-tuolar ile Tibet bir daha karşı karşıya gelmediler.

Sha-tuo ile Tibet arasında gerçekleşen son savaşın ardından Tibet Sha-tuolar'ın batısındaki Gansu bölgesine geri çekilmek zorunda kaldı. Çünkü Tibet artık eski gücünü kaybetmiş ve yıkılış sürecine geçmişti. Bunun nedeni ise son imparatorun ardından kardeşler arasında yaşanan taht mücadelelerinin iç karışıklığa neden olmasıydı.

Tibet ordusunu yenilgiye uğratan Sha-tuolar ise Shanxi Eyaleti'ne geri döndüler. IX. yüzyılın sonlarına kadar Sha-tuolar Shanxi Eyaleti'nin güneyden kuzeye kadar uzanan bölgelerinde (Taiyuan'den Datong'a kadar) yaşamaya devam ettiler.

III.2. Sha-tuolar'ın Uygurlarla Münasebetleri

Sha-tuolar, Tibet yönetimi (770-788, 790-808) altındayken bugünkü İç Moğolistan'ın da bulunduğu T'ang Hanedanlığı'nın kuzey ve kuzeybatısındaki Ningxia, Shanxi ve Hebei gibi eyaletlerin sınır bölgelerinin hâkimiyetini ele geçirdiler. Bundan sonra ise kendilerine destek olabilecek yeni müttefikler aramaya başladılar. Müttefik olarak da kendilerine Uygurları seçtiler.

Uygurlar ile ilk temas 742 yılında oldu. Bu dönemlerde Uygurlar, Sha-tuolar'ın kuzey sınırında yaşıyorlardı. T'ang Hanedanlığı'nın kuzeydeki sınır bölgelerinin yönetiminden sorumlu Sha-tuolar'a, Uygurlar kendilerinin de sınır bölgesi olan güney sınırlarının korumasını verdi. 765 yılında vuku bulan Anlushan isyanında T'ang galibiyeti için Sha-tuolar ile Uygurlar beraber hareket etmişti. Böylece Sha-tuo Uygur müttefikliği oluşmuştu. Fakat Uygurlar'ın yüksek vergisinden rahatsız olan Sha-tuolar Tibetliler'e yanaşmaya başladı. Tam bu sırada, 770 yılında, Sarı Nehir'in batısı olan Hexi Askerî Üssü, Tibet tarafından işgal edilip ele geçirildi. Bunun üzerine Sha-tuolar'ın yaşadığı Beiting bölgesi ile de T'ang Hanedanlığı'nın bağlantıları kesildi. Beiting'in Tibet işgaline girmesi Uygurlar'ın

¹⁹⁷I. Beckwith Christopher, **The Tibetan Empire in Central Asia: A History of the Struggle for Great Power among Tibetans, Turks, Arabs, and Chinese during the Early Middle Ages**, p. 147, 149.

oldukça zor günler geçirmesine sebep oldu. Fakat Uygurlar, Beiting'i Tibet işgalinden kurtarmak için üstün mücadele gösterdi. Çünkü Hexi Askerî Üssü ve Beiting'in işgali Uygurlar'ın ticarî faaliyetlerine de büyük zarar vermişti. Bu nedenle Tibet'in işgali altındaki Sha-tuo topraklarını ele geçirmek için çaba harcadılar. Sınırları aşarak Beiting sınırına yaklaştıklarında Uygurlar, Sha-tuolar'ın desteği ile sınırı geçtiler. Sonunda Sha-tuolar'ın da yardımı ile Uygurlar,788'de Beiting'i ele geçirdiler¹⁹⁸. Bunun üzerine kısa süre de olsa Sha-tuolar, Uygur yönetimine geçtiler.

Her ne kadar Sha-tuo Uygur ittifakatı, Tibetliler'e karşı galibiyet elde edilmesini sağlasa da Tibet baskısı devam etti. 790 yılında Beiting yeniden Tibet'in eline geçti. 808 yılında Sha-tuolar, Tibet baskısından kaçarak Çin'e sığındılar. T'ang Hanedanlığı yönetiminde Ningxia Eyaleti'nin Lingwu şehrine yerleştiler. Ancak Uygurlar ile ilişkileri devam etti. Uygurlar ile Sha-tuo ilişkilerine T'ang Hanedanlığı müdahale etmediği gibi bu müttefikliğin devam etmesini de destekledi. Çünkü Sha-tuolar çoktandır T'ang Hanedanlığı'na karşı ayaklanan diğer ulusların isyanlarını bastırıyor ve bu savaşlarda başarılı oluyorlardı. Ayrıca Sha-tuolar, sınır bölgelerini çok iyi koruyorlardı. Bunun yanında T'ang Hanedanlığı, Uygurları kendine düşman etmek istemiyordu. Sha-tuolar ise bu üstün başarılarını Uygurlar'dan aldıkları askerî desteğe borçluydu¹⁹⁹.

840 yılında Uygur Devleti yıkıldıktan sonra Uygurlar çeşitli coğrafyalara göç ettiler. Üge Kağan başkanlığındaki Uygurlar, T'ang Hanedanlığı'nın kuzey sınırlarını ele geçirdiler²⁰⁰. Böylece sınırlar ve orada yaşayan tüm Sha-tuolar'ın da yönetimi Uygurlar'ın eline geçti. 842 yılında Uygurlar, T'ang Hanedanlığı'na elçi göndererek sınırlara saldırdıkları için bağışlanmak istediklerini iletmek istedi. Fakat elçinin gelmesini beklemeden T'ang İmparatoru Wuzong binlerce askerî Datong Askerî Üssü savunmaları ve Sha-tuolar'ı ele geçirmeleri için gönderdi. Tuyuhun olarak bilinen Şienpiler 6.000 atlı askerini Uygurlar'a destek olarak göndererek T'ang Hanedanlığı'na saldırdılar. 843 yılında He Qing Chao adlı T'ang askerî

¹⁹⁸王钟翰, **中国民族史**, 中国社会科学出版社, 1994年版, 539页. (Wang Zhonghan, **Çin'in Etnik Gruplarının Tarihi**, s. 539).

¹⁹⁹**From the Oxus River to the Chinese Shores: Studies on East Syriac Christianity in China and Central Asia**, Berlin, ed. Li Tang and Dietmar Winkler, Berlin, 2013, p. 237, 255.

²⁰⁰ Üge Kağan Uygurlar'ın son kağanı olarak bilinmektedir. 841-846 yılları arasında kağanlık yaptı ve 846 yılında öldü. Bkz. Michael Robert Drompp, **Tang China and The Collapse of the Uigher Empire: A Documentary History**, Brill, 2005, p. 35.

Tuyuhunlar ve Sha-tuoları bozguna uğrattı²⁰¹. Böylece Sha-tuolar'ın yönetimi yeniden T'ang Hanedanlığı'na geçmiş oldu. Hedong jiedushisi (valisi) olarak bilinen Liuwu da ordusuna emir vererek Uygurlara saldırıp onları durdurmalarını emretti. Orta Asyalılar'dan Han etnik grubundan olmayanlar, yani Çinli olmayanların yaşadıkları Hu Dağı'nın eteğinde Uygurlar mağlup edildi. T'ang İmparatorluğu, Uygurlar'ın tekrar T'ang'ın kuzeybatısına saldırmalarından korktuğu için Sha-tuo Zhuxie'yi Xinjiang bölgesinin sınırlarını koruması için kuzeye gönderdi²⁰².

Bütün bunlara ek olarak Sha-tuo Li Keyong döneminde de Sha-tuolar'ın içinde çok sayıda Uygur kabilesi yaşamaktaydı. Bu Uygur kabileleri Li Keyong için hem kuzeyde hem de güneyde savaştılar. Sonuç olarak Uygurlar, Sha-tuo kağanları için büyük işler başarıp onları hem askerî hem de politik açıdan desteklediler²⁰³.

III. 3. Sha-tuolar'ın Tatarlarla Münasebetleri

Sha-tuolar ile Tatarlar'ın ilişkileri ilk olarak 880 yılında başladı. Bu tarihlerde Sha-tuolar'ın başında Li Guochang vardı. Bu tarihte Sha-tuo Li Guochang, T'ang Hanedanlığı yönetimine karşı isyan etti. T'ang Hanedanlığı, Sha-tuo Li Keyong'un desteği ile isyanları bastırdı ve 880 yılında Sha-tuo Li Guochang, bütün sınırları aşarak Tatarlar'ın yaşadıkları Çin'in kuzeyine kaçtı²⁰⁴. Fakat Li Guochang, Tatarlar'ın yaşadığı bölge olan kuzeyde pek uzun süre kalmayı düşünmüyordu. Hatta T'ang Hanedanlığı'nın yaşadığı bölgelere geri dönebilmek için çıkış yolları arıyordu. Bunun için de Tatarları T'ang'a karşı saldırmak için kışkırtmaya çalıştı. Bu nedenle Tatarlar, Li Guochang'a pek misafirperver yaklaşmadı. Tuyuhunlar'ın lideri olan Helian duo, Tatarlar'myanına gizlice elçiler göndererek Li Guochang ile Tatarlar arasında anlaşmazlıklar çıkarmaya çalıştı²⁰⁵. Fakat çok geçmeden Tatarlar, Tuyuhunlu olan elçilerden şüphelenmeye başladı. Böylece Li Guochang'a karşı

²⁰¹Skaff Jonathan Karam, **Sui-Tang China and Its Turko-Mongol Neighbors: Culture, Power, and Connections, 580–800**, p. 37-38.

²⁰²王钟翰, **中国民族史**, 中国社会科学出版社, 1994 年版, 640 页. (Wang Zhonghan, **Çin'in Etnik Gruplarının Tarihi**, s. 640).

²⁰³I. Beckwith Christopher, **The Tibetan Empire in Central Asia: A History of the Struggle for Great Power among Tibetans, Turks, Arabs, and Chinese during the Early Middle Ages**, p. 93, 117.

²⁰⁴薛宗正, **突厥史**, 中国社会科学出版社, 1992, 118 页. (Xuē Zōngzhèng, **Türk Tarihi**, s. 118).

²⁰⁵王小甫, **唐·吐蕃·大食政治关系史**, 北京大学出版社, 1992 年, 187, 195 页. (Wang Xiaofu, **T'ang ve Tibet Arasındaki Politik İlişkiler**, Pekin Üniversitesi Yayını, 1992, s. 187, 195).

olumsuz düşünceleri yavaş yavaş değişti. Ancak Li Guochang her ne kadar başarılı bir komutan olsa da Tatarlar güçlerini toplayıp onunla birlikte T'ang'a karşı saldırmaya cesaret edemedi.

875-884 yılları arasında T'ang Hanedanlığı'na karşı gerçekleştirilen Huang Chao isyanında Li Keyong önemli başarılarla imza attı. Bu isyana tam olarak son vermek için Li Keyong'un Tatarlar'ın desteğine ihtiyacı vardı. Fakat Tatarlar, Li Guochang'ın olumsuz etkilerinden dolayı ilk başta bu işe pek olumlu bakmasalar da sonunda 10.000 kişilik askerî kuvvetle Li Keyong'a destek oldular. Li Keyong Tatarlar'dan almış olduğu destek ile Huang Chao isyanını bastırdı. Bu isyandan sonra Li Guochang ise hâlâ Tatar halkını T'ang'a karşı ayaklanmaya ikna etmeye çalışıyordu. Li Guochang halka şöyle seslendi: *“Düşman tarafından gönderilen elçi kendi ülkesine hizmet etmek için bizim aramıza fitne sokmak istedi. Kısa zaman önce Huang Chao, Henan, Batı Shandong, Güney Shanxi ve Hebei dâhil olmak üzere Sarı Nehrin orta ve aşağı bölgelerindeki düzlüklere saldırarak o bölgelerde ciddi bir felakete sebep olarak ün saldı. Fakat bir gün T'ang imparatoru bir ferman yayımlayarak bütün birliklerini güneye doğru gönderdi ve bütün halkı bağışlayıp tekrar tek bir bayrak altında topladı. Dünyada birçok durum ve bakış açısı vardır. Birisi hayatının geri kalan yıllarını kum yığınları ortasındaki yaşam koşullarından vazgeçip daha iyi şartlarda yaşamak için kendisini cesaretlendirip yeni bir yerde yeni bir halk kitlesi oluşturabilir”*²⁰⁶. Li-Guochang, Tatar halkına bu şekilde hitap ederek onları T'ang İmparatorluğu'na karşı saldırıya geçmeleri için cesaretlendirmek istedi. Fakat Tatarlar, Li Guochang'ın uzun süre onlarla kalmayacağından emindi. Li Guochang ise birgün T'ang'ın onu bağışlayacağını ve onu iyi bir göreve getireceğini düşünüyordu. Bu nedenle Tatarlar, Sha-tuolar ile bir antlaşmaya oturmanın ve onlarla plan yapmanın bir anlamının olmadığına karar verdiler.

Kısa süre sonra Li Guochang, T'ang İmparatorluğu'ndan bağışlanmayı talep etti. Li Guochang halkıyla birlikte T'ang yönetimine geri dönüp önemli görevlerde bulundu²⁰⁷. Li Keyong'un Tatarlar ile Huang Chao isyanını bastırmak için ittifak

²⁰⁶Skaff Jonathan Karam, **Sui-Tang China and Its Turko-Mongol Neighbors: Culture, Power, and Connections, 580–800**, Oxford University Press, 2012, p. 44, 48.

²⁰⁷陈寅恪, **唐代政治史述论稿**, 上海古籍出版社, 1980, 120, 125 页. (Chen Yinjia, **T'ang Hanedanlığı'nın Politik Tarihi**, Shanghai Eski Kitapçılar Yayınevi, 1980, s. 120, 125).

kurmasından ve Li Guochang'ın dönüşünden sonra Sha-tuolar ile Tatarlar arasındaki ilişkiler Sonraki Jin Hanedanlığı'na kadar kesildi.

Sonraki Jin Hanedanlığı'nın lideri Liu Jun (劉鈞 954-968) çok acımasız bir yönetici olduğu için Sha-tuo halkı isyan etti. Halkın isyanını bastıramayan Liu Jun, Sha-tuo halkından kaçarak Tatarlara sığındı. Liu Jun ve yanındaki onu destekleyen Sha-tuolar Yinshan bölgesine gelip Tatarlar ile karıştılar²⁰⁸. Sha-tuolar Yinshan bölgesine geldikten sonra Li Keyong ve Li Guochang'ın geliştirmiş olduğu Tatar ilişkilerini kullanarak Tatar yerel halkı ile bir çatı altında tek bir kabile oluşturarak yaşamaya devam ettiler. Bundan sonra kaynaklarda Sha-tuolar'ın Tatarlar ile münasebetlerine dair başka bir bilgi yoktur. Genel olarak Sha-tuolar, Tatarlarla bir sorun yaşamadıkları gibi tam tersine farklı Sha-tuo liderlerine de zaman zaman yardım etmişlerdi.

III. 4. Sha-tuolar'ın Tuyuhunlarla Münasebetleri

Sha-tuolar ile Tuyuhunlar (吐谷渾) arasındaki ilişkiler Sha-tuolar'ın T'ang İmparatorluğu tarafından Daibei bölgesine yerleştirilmelerinden sonra başladı.²⁰⁹ Tuyuhunlar'ın kurmuş olduğu rejim, 663 yılında Tibet tarafından yıkılmıştı. Ancak Tuyuhunlar'ın nesli tükenmemiş ve hâlâ küçük bir kabile olarak varlıklarını devam ettiriyorlardı²¹⁰.

Tuyuhunlar'ın rejimi, Tibet tarafından yıkıldıktan sonra Tuyuhun kabilesi daha önce yaşadığı Qinghai'den²¹¹ ayrılarak birçok nehri, dağı ve şehri aşarak T'ang İmparatorluğu'nun sınırlarının başladığı Lingzhou ve Longyou'a kadar gelerek Sarı Nehir'in batısında kalan bütün eyaletleri ele geçirdi. 836 yılında T'ang'ın kuzey sınırına dayanan Tuyuhunlar'ın 3.000 çadır halkı vardı. Kuzeydeki Tuyuhun halkı bugünkü Mogolistan'a ait olan Bayan Nur'daki Wuyuan şehrine yerleşti. Daha sonraları ise Yunzhou'a geldiler. Tuyuhunlar'ın kabile lideri burada güçlenerek

²⁰⁸薛宗正, 突厥史, 中国社会科学出版社, 1992年, 228页. (Xuē Zōngzhèng, **Türk Tarihi**, s. 228).

²⁰⁹Sha-tuolar Daibei bölgesine Tibet baskısından kurtulduktan sonra IX. yüzyılın ilk yıllarında yerleşti.

²¹⁰王小甫, 唐·吐蕃·大食政治关系史, 北京大学出版社, 1992年, 35页. (Wang Xiaofu, **T'ang ve Tibet Arasındaki Politik İlişkiler**, s. 35).

²¹¹ Kuzeybatıda Xinjiang, Batıda Tibet'in, Kuzey ve Kuzeydoğuda Gansu Eyaleti'nin bulunduğu coğrafyadır.

merkezde oldukça başarılı oldu ve 3.000 çadırılık halkı yönetti. Yunzhou'da 15 yıl kaldılar ve Yunzhou şehrini bütün saldırılara karşı koruyup burayı kendilerine yurt edindiler. Tuyuhunlar ile Sha-tuolar burada birbirleri ile temas kurdular. Fakat bu ikili arasındaki ilişki öncelikli olarak birbirleri ile sürekli savaş hâlinde olmalarına dayanmaktaydı.

Tuyuhunlar'ın asıl ikamet ettikleri yerler, bugünkü Shanxi Eyaleti'nde bulunan Datong şehri, İç Mogolistan'daki Wuyuan şehri ve yine İç Moğolistan'daki Hohhot şehrindeki Horinger ilçesiydi. Tuyuhunlar'ın yaşadıkları bölgeler ile Sha-tuolar'ın yaşadığı Daibei şehri birbirlerine çok yakındı. Bu nedenle sürekli birbirleri ile temas içindeydiler.

Sha-tuo Li Guochang (880) o dönemlerde T'ang İmparatorluğu'na ait, fakat Sha-tuolar'ın yaşadıkları topraklar olan Daibei bölgesini işgal edip burada kendi bağımsız yönetimini kurmak istiyordu. Bu amacını gerçekleştirmek için Li Guochang, Tuyuhunlar'dan yardım istedi. Ancak Tuyuhunlar kendi yaşadıkları toprakları terk etmek istemiyordu. Bu sebeplerden Sha-tuolar ile Tuyuhunlar arasında anlaşmazlıklar çıkıyor ve aralarında savaş, kaçınılmaz hâle geliyordu²¹².

880-884 yılları arasında süren Huang Chao isyanında Sha-tuolar'dan Li Guochang, T'ang İmparatorluğu'na ihanet ederek Huang Chao isyanına destek verdi. Sha-tuolar'ı savaşta bastırmak ve mağlup etmek için Tuyuhunlar, T'ang İmparatorluğu'na destek vererek savaşın bitmesinde Tuyuhunlar önemli ve belirleyici bir etkiye sahiptiler. Savaş bitince T'ang İmparatorluğu Tuyuhunlar'a bu başarılarından dolayı Datong şehrinin valiliğini verdi²¹³. Tuyuhunlar Datong valiliği görevine getirilince Sha-tuolar üzerinde baskı kurmaktan vazgeçmediler. Li Guochang, Tatarlar'a sığınarak orada yaşamaya başladığı sıralarda Tuyuhun lideri Helian duo, Tatarlar ile Sha-tuo arasında anlaşmazlık çıkartmak için elçiler göndermişti. Fakat kısa bir süre sonra Li Guochang, T'ang imparatoru tarafından bağışlandı ve Daibei'e geri döndü. Li Guochang, Tuyuhunlar'ın Huang Chao isyanını bastırmak için gösterdiği başarıyı ve Tatarlara elçi gönderip Sha-tuolar ile aralarında sorun yaratmak istemesini unutmadı. Bu nedenle dönemin Sha-tuo lideri

²¹²Mark Edward Lewis, **China Between Empires: The Northern and Southern Dynasties**, p. 132-133.

²¹³呂建福, **土族史**, 北京, 中国社会科学出版社, 2002 年, 35 页. (Lu Jianfu, **Tuyuhunlar'ın Tarihi**, Çin Sosyal Bilimler Yayını, Pekin, 2002, s. 35).

Li Keyong, Tuyuhunlar'a gözdağı vermek istedi. Li Keyong, Tuyuhunlar'ın yaşadığı Yunzhou şehrine gelip onlara saldırdı²¹⁴.

882 yılına gelindiğinde ise Tuyuhun lideri askerî birliklerini toplayıp Sha-tuolar'ın Daizhou'daki askerî birliklerine saldırdı. Li Keyong tekrar Tuyuhunlar'ın Daizhou'a saldırmalarını hazmedemeyerek 889 yılında bir kez daha Yunzhou'a saldırdı. Li Keyong'un başarılı askerî generallerinden biri olan Xueafan öncülüğündeki süvari birliği Sarı Nehrin yukarılarında Tuyuhunlar'a pusu kurdu. Helian duo, bozguna uğratıldı. Li Keyong, Yunzhou'u ele geçirerek Helianduo'yu Tuyuhunlar'ın asıl ikamet ettikleri bölge olan İç Moğolistan'a sürgün etti²¹⁵. Böylece kısa süren Sha-tuo Tuyuhun ilişkileri son buldu ve onlar bir daha karşı karşıya gelmediler.

Sonuç olarak Sha-tuolar'ın dış münasebetlerini özetleyecek olursak şunları söylememiz mümkündür:

Sha-tuolar ilk ortaya çıktıkları dönemlerde göçebe yaşayan bir topluluktu. 657'de Çin'e tâbi olduktan sonra T'ingzhou'nun doğusunda yaşamaya başladılar. Sha-tuolar'ın yaşadıkları yerler çeşitli sebepler nedeniyle zaman zaman değişse de genel olarak yaşadıkları coğrafya bugünkü Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuzey ve kuzeybatısındaki eyaletlerdi. 657 yılından 907 yılına kadar T'ang Hanedanlığı'nın egemenliğinde yaşayan Sha-tuolar savaşlardaki başarıları sebebiyle çeşitli bölgelerin valisi olarak görevlendirildiler ve bu sebeple yaşadıkları yerlerin değişmesi neticesinde zaman zaman sınır komşuları ile karşı karşıya geldiler. Bazı durumlarda ise sınır komşuları ile ittifak kurdular. VIII. yüzyılda Sha-tuolar'ın kuzeyinde Uygurlar, batısında ise Tibet vardı. IX. yüzyılın ortalarına doğru ise Sarı Nehir'in batısına, Gansu Eyaleti'nin güneyine yani Sha-tuo'ların kuzeybatısına Tuyuhunlar yerleşti. Sha-tuolar özellikle Tibet ile uzun yıllar savaştılar, bu savaşlarda kimi zaman başarılı oldular kimi zaman ise Tibet egemenliğinde yaşamak zorunda kaldılar. Sha-tuolar Tatarlar hariç diğer komşuları ile birbirlerinin topraklarını ele geçirmek için mücadele etselerde bu savaşlarda yine de kesin galip çıkan olmamıştı. Sha-tuolar'ın başka coğrafyalara göç etmeleri, Uygurlar'ın 840 yılında yıkılması,

²¹⁴I. Beckwith, **a.g.e.**, p. 128-129.

²¹⁵周伟洲, **吐谷浑史**, 银川, 宁夏人民出版社, 1985 年, 143, 174 页. (Zhou Weizhou, **Tuyuhun Tarihi**, Yinchuan, Ningxia Halk Yayınevi, 1985, s. 143, 174).

Tibet'in 847 yılında kendi iç karışıklığı ile mücadele etmek zorunda kalması ve Tuyuhunlar'ın İç Moğolistan'a Sha-tular tarafından sürgün edilmeleri dolayısıyla bir tarihten sonra taraflar arasındaki münasebetler kesilmiştir.

IV. BÖLÜM

SHA-TUOLAR'DA TEŞKİLAT VE KÜLTÜR

IV.1. Devlet Yönetimi

Uzun yıllar T'ang Hanedanlığı egemenliği altında yaşayan Sha-tuolar devlet teşkilatlarını da T'ang sülalesinin geleneklerine göre oluşturdular. Devletin sivil yönetiminden sorumlu görevliler ile askeriye den sorumlu liderler olmak üzere iki yönetici kadrosu vardı. Bu görevlerin çoğuna da Çinli yöneticiler atandı. Çünkü 907 yılında T'ang İmparatorluğu yıkıldı ve T'ang'ın kuzey coğrafyasında yaşayan Sha-tuolar bu bölgeleri ele geçirince birçok Çinli de Sha-tuo yönetimine geçmiş oldu²¹⁶. Bu Çinliler kimi zaman Sha-tuo liderleri tarafından evlat edinilerek idarî görevlere geldiler, kimi zaman ise hükümdar tarafından tayin edildiler. Çünkü Çinli olan kişiler T'ang yönetimindeyken de memurluk görevlerini sürdürdükleri için idarî işlerden iyi anlıyorlardı. Diğer taraftan Sha-tuo halkının yönetim ve memuriyetler konusunda tecrübesi yoktu.

Sha-tuolar'ın yönetim hakkında tecrübelerinin olmayışını ve başarısızlıklarını 708 yılında T'ang Hanedanlığı'nın sınırlarını korumaktan sorumlu General Guo Yuanzhen'in bir anısında paylaştıklarından da anlayabilmekteyiz. Guo Yuanzhen Batı Türkleri'nin atalarından hükümdarlık ailesinden gelen muhteşem, asil insanlar olarak bahsetmektedir. Batı Türkleri'nin atalarının torunlarından ise anısında şöyle bahseder: “*Bu kağanların sülalesinin devamı olan nesiller kendilerine tâbi olan boyların ihtiyaçlarını karşılayabilecek yeteneklere sahip değillerdi. Torunlardan*

²¹⁶艾冲, 唐代后期沙陀突厥迁徙, 作者单位: 陕西师范大学刊名: 民族研究 Journal: Ethno-National Studies, 卷(期): 2004 年, 1 所属期刊栏目. (Ai Chong, “Tang Hanedanlığı'ndan sonra Shatuo Türkleri'nin Göçü”, *Shaanxi Normal Üniversitesi Dergisi: Etno-Ulusal Çalışmalar*, 2004, s. 9).

oluşan kağanların²¹⁷ yardımseverlik ve dürüstlük duygularını kaybettikleri için, yönetimindeki halkın kalplerine hitap edememektedirler. T'ang İmparatorluğu'nun yetkilendirdiği kağanlar, Batı Türk kabilelerini huzura kavuşturamamakta ve Tarım Havzası'ndaki askerî birliklere sorun yaratmaktadırlar. Bu nedenle kağanların nesillerinden olanı yönetime getirmek On ok kabilelerin huzura kavuşmasını sağlayacak bir politika olmadığına kanıttır²¹⁸.

Guo Yuanzhen sorunları dile getirerek kabile dışında ve kağanların neslinden olmayan soylu kişilerin kağan olarak yönetime getirilme stratejisini anlatmış, sadece unvanlara sahip yöneticilerin göçebe kabilelerini yönetme kabiliyetinin olmayacağını yazmıştır. Çünkü onlar zamanlarının çoğunu T'ang İmparatorluğu başkentinde geçirdikleri için kabile üyelerinin ne atalarını biliyor ne de onları anlayabiliyorlardı.

Sha-tuolar'da hükümdar seçme geleneği ya da bunun uygun bir usulü yoktu. Halkın ve askerinin desteğini kazanan, güçlü olan kişi hükümdar olabiliyordu. Genellikle hükümdarlık babadan oğula geçerek devam etmekteydi. 933 yılında Sonraki T'ang hükümdarı Li Sıyuan ölünce oğlu Li Conghou tahta geçti. Fakat hükümdar olma şartının tamamen babadan oğula geçen bir uygulama olduğunu da söyleyemeyiz. Sha-tuolar 936 yılında Sonraki Jin Hanedanlığı'nın kurulmasından itibaren Kitan baskısına maruz kaldıkları için Kitan kralı Sha-tuolar'ın iç işlerine her türlü müdahaleyi yapabilme yetkisine sahipti. 942 yılında Shi Jingtang'ın ölümünün üzerine Sonraki Jin Hanedanlığı'nın başına geçen yeğeni Shi Zhonggui'e Kitan tarafından suikast girişimlerinde bulunulmuştu. Diğer bir durum ise halk hükümdardan memnun olmadığı zaman isyanlar çıkıyor ve bu isyanlara önderlik yapan askerlerin etrafında toplanarak isyana öncülük eden kişiyi kendilerine hükümdar seçiyorlardı. Örneğin Sonraki T'ang Handedanı'nın kurucusu Zhuangzong hükümdar olunca yönetimde fazla israfçı davranarak halka zulmetmeye başlamıştı. Bunun neticesinde halk Li Sıyuan adlı askerinin etrafında toplanarak isyan etti²¹⁹. Bu isyan sonucunda Li Sıyuan başarılı olarak Sha-tuo yönetimini ele geçirdi ve

²¹⁷ Torunlardan oluşan kağanlardan bahsederken Göktürk kağanlarının torunları olan Shatuo yöneticileri kastedilmektedir. Bu rapordan anlaşılacağı üzere Göktürk kağanlarına büyük bir övgü vardır. Fakat torunları eleştirilmekte ve atalarındaki dürüstlük özelliklerini kaybettikleri için başarısız oldukları anlatılmaktadır.

²¹⁸ Skaff Jonathan Karam, **Sui-Tang China and Its Turko-Mongol Neighbors: Culture, Power, and Connections, 580–800**, p. 180.

²¹⁹ JWDS C. 2, s. 817.

hükümdar Zhuangzong'u öldürttü (926)²²⁰. Dolayısıyla askerî olarak üstünlük sağlayan devlet adamları da hükümdar olabiliyorlardı.

Sha-tuo hükümdarlarının tahta geçiş sırasında özel bir tören düzenlendiğine dair kaynaklarda bir bilgiye rastlamadık. Fakat Richard L. Davis, Mingzong lakaplı Sonraki T'ang Hanedanı olan Li Sıyuan'ın (926-933) yönetimi ele geçirince hem sivil yöneticilere hem de askerî yöneticilere kendi mühürlü zarfı ile davetiye göndererek hükümdarlıkta bir davet yemeği düzenleyerek hükümdarlığını ilan ettiğini yazmaktadır²²¹.

Sha-tuo Türkleri'nde devleti yönetme yetkisi hükümdara aitti. Ülke adına her türlü kararı veren hükümdardı. Sha-tuo hükümdarları bütün ülkeyi ikiye bölerek iki başkent belirlediler. Eyaletler kurup eyaletlerde iller kurdular. Böylece bütün ülkede hâkimiyet kurmaya çalışıldı. Hükümdar her ile ayrı ayrı vali atmasını yapar ve bu valiler çoğunlukla askerlerden olurdu. İllere atanan valiler başarılı ve tecrübeli askerler arasından seçilirdi. Başarı ölçütü ise her zaman önceki savaşlarda gösterilen başarıya göre belirlenirdi. Ancak hükümdar bu kararları tek başına almıyordu. Sha-tuolar'da ayrıca hükümdarın yardımcısı vardı ve ülke adına alınan kararlarda hükümdarın yardımcısı görüş bildirmekteydi. Bunun yanında kaynaklarda özellikle belirtilen Maliye ve Çalışma bakanlarının öncülük yaptığı meclis vardı²²². Meclis açılışını hükümdar tarafından yetkilendirilen bakanlardan biri yapmaktaydı ve mecliste alınan kararları hükümdarın yardımcısına iletirdi. O da hükümdara iletir ve hükümdar yardımcısı meclis kararları hakkında görüşlerini de hükümdara bildirirdi. Fakat Sha-tuolar'ın ilerleyen dönemlerinde hükümdarların yetkileri kısıtlanmaya başlandı. Hükümdarın görev ve sorumlulukları sivil liderler olarak adlandırdığımız imparatorluk sisteminin yöneticileri ve askerî liderler arasında paylaştırıldı. Bu yetki ve güç paylaşımında büyük payı "shumishi" olarak bilinen gizli elçiler aldı. Bu gizli elçiler özellikle savaşlarda başarı kazanan askerler arasından seçilmekteydi. Gizli elçiler zamanla kendilerini hükümdar ile kıyaslar hâle geldiler, hatta hükümdarı kontrol etme yetkisine sahip oldular. Mevcut olan hükümdarı istemediklerinde ve hükümdarın güçsüzlüğünü fark ettikleri an halkı isyana teşvik edebiliyor ya da illerde

²²⁰王钟翰, **中国民族史**, 中国社会科学出版社, 1994 年版, 528 页. (Wang Zhonghan, **Çin'in Etnik Gruplarının Tarihi** s. 528).

²²¹ Richard L. Davis, **From Warhorses to Ploughshares: The Later Tang Reign of Emperor Mingzong**, p. 121.

²²²薛宗正, **突厥史**, 中国社会科学出版社, 1992 年, 738 页. (Xue Zongzheng, **Türk Tarihi**, s. 738).

görevli olan güçlü valilere yönetimi ele geçirmek için destek veriyorlardı. “Shumiyuan” olarak bilinen özel meclis ise yönetimde karar veren merci hâline geldi. Hükümdar seçimlerine de bu meclis karar vermekteydi²²³.

I.2. Sha-tuo Ordusu

Ordu yönetiminde ise askerî komutanlar ile komutanların kıdemli yardımcıları vardı. Askerî komutanlar savaşlarda orduyu yönetir, hükümdardan almış olduğu emirler doğrultusunda süvarî birliklerin eğitimini sağlar, ordudaki eksiklikleri tespit edip hükümdara bildirirdi. Özellikle süvarî birliklerindeki at eksiklikleri hükümdara iletilir ve temin edilen atların eğitimini askerî komutan üstlenirdi. Kıdemli yardımcılar ise hazırlanan savaşın stratejilerini, savaş lojistiğini idare eden ve savaşlardaki güvenlik önermelerini hazırlayan kişilerdi²²⁴.

Sha-tuolar’da hükümdar çocuklarının eğitime önem verilirdi. Hükümdarın çocuklarının eğitiminden yine askerler sorumluydu. Özel bir eğitim almaları için sorumluluğuna verilen askerler ile birlikte merkezden uzak bölgelere gönderilir ve ordu için eğitim alırlardı. Sha-tuolar nüfus olarak oldukça az oldukları için orduya yetiştirilen her yönetici ve her asker büyük önem taşımaktaydı. Her hükümdar da yönetimin kendisinden sonra oğluna geçecek ümidiyle oğullarına özel eğitimler aldirtirirdi. Merkezden uzak bölgelere gönderilme sebebi ise Sha-tuolar’ın çeşitli bölgeleri ele geçirip kuzeyden uzaklaşmaya başlamalarıyla bozkır alanlardan uzak kalmaları ve başkentlerin bulunduğu bölgelerin askerî eğitimler için çok uygun bölgeler olmamasıydı. Bu nedenle bozkırlara yakın kuzey bölgelere özel eğitimlere gönderilirdi. Ata binme, ok atma gibi eğitimlerden geçerlerdi²²⁵.

Sha-tuolar’ın nüfuslarının az olduğu gibi ordudaki süvarî birlikleri de yetersizdi. Bu nedenle ilk olarak Zhuangzong zamanında (923-926) Henan Eyaleti’nin Xiangzhou bölgesinde atlar için mera alanları oluşturuldu. Zhuangzong,

²²³陈俊谋译, **古代天山历史地理学研究**, 中央民族学院出版社, 1987年, 305页 (Eski Tanrı Dağları’nın Tarihi Coğrafyası, Çeviren: Chen Jun Mou, Central University for Nationalities Yayınevi, 1987, s. 305).

²²⁴Richard L. Davis, **From Warhorses to Ploughshares: The Later Tang Reign of Emperor Mingzong**, p. 26, 31.

²²⁵艾冲, 唐代后期沙陀突厥迁徙, 作者单位: 陕西师范大学刊名: 民族研究 Journal: Ethno-National Studies, 卷(期): 2004年, 1所属期刊栏目. (Ai Chong, “Tang Hanedanlığı’ndan Sonra Sha-tuo Türkleri’nin Göçü”, **Shaanxi Normal Üniversitesi Dergisi: Etno-Uluslararası Çalışmalar**, 2004, s. 7).

Kang Fu adlı askerî komutanı görevlendirerek ona mera alanlarının bakımı ve atların yetiştirilmesi sorumluluğunu verdi. 927 yılında Mingzong bu uygulamaları daha da genişletti. Güney Ordos bölgesini bir diğer mera alanı olarak belirledi. Hatta Mingzong tarafından mera alanlarının denetimi ve orduya at temininin yapılması için bir idarî denetim birimi kuruldu. Bu uygulamalar hükümdarların at kalitesinden ve sayısından endişelendikleri için süvari birliklerini güçlendirmek üzere yapıldı. Çünkü Sha-tuolar'ın mücadele ettikleri güçlü bir Kitan baskısı vardı. Kitanlar ile olan savaşlarda başarılı olabilmek için süvarî birliklerinin güçlendirilmesi gerekiyordu. Böylece ilk kez yine Mingzong döneminde Tatarlar ile at ticaretine başlandı. 933 yılında Sha-tuolar'ın toplamda 35.000 atlı askeri vardı. Önceki bölümlerde Sha-tuo hükümdarı Mingzong'un halkın refahına önem verdiğini ve yaptığı birçok çalışmayla Sha-tuolar'ın ilerlemesini sağladığından bahsetmiştik. 933 yılında idarî denetim biriminden sorumlu olan askerî komutan Fan Yanguang, Mingzong ile görüşerek at ticaretinin devam ettirilmesini ve 35.000 askerden oluşan birliğin arttırabileceğini söyler. Fakat Mingzong at ticaretini devam ederlerse halkına zulüm edeceğini ve halkın aç kalacağını söyleyerek bu öneriyi kabul etmedi²²⁶.

IV.3. Ekonomi

Üç Hanedanlık ve Bir Krallık dönemi ekonomisinin sık sık savaşlardan zarar görmüş ve savaş nedeniyle yokluk içinde yaşayan bir halk kitlesine dayalı olan ekonominin olduğu görülmektedir. Sonraki T'ang Hanedanlığı ile Sonraki Liang Hanedanlığı (Kitanlar) arasındaki savaşlar yaklaşık olarak 20 yıl sürdü. Sonraki Jin Hanedanlığı'nın kurucusu olan Shi Jingtang, Kitanlar'ın hem ordusunu hem de eş olarak Kitan kralının kızını almak için elinden geleni yaptı. Sonraki Han Hanedanlığı hem "3 Şehir Ayaklanması" ile hem de Kuzey Han Hanedanlığı, Sonraki Zhou Hanedanlığı ve Kuzey Song Hanedanlığı ile uğraşmak zorunda kaldı. Bu nedenle Üç Hanedanlık ve Bir Krallık dönemindeki sürekli savaşlar nedeniyle halk yoksulluk içinde yaşadı²²⁷.

²²⁶Mark Edward Lewis, *China's Cosmopolitan Empire: The Tang Dynasty*, p. 5, 29; Richard L. Davis, *From Warhorses to Ploughshares: The Later Tang Reign of Emperor Mingzong*, p. 31, 64.

²²⁷Tonami Mamoru, *Chiu Wu-tai shih: A Sung Bibliography*, transl. B. Albertat, Chinese University Press, Hong Kong, 1978, p. 62.

Sha-tuolar'ın sosyo-ekonomik yaşam tarzlarına bakıldığında ise geçim kaynaklarının tarım ve hayvancılık olduğu görülmektedir. Sha-tuolar ilk dönemlerde çölün vahalarında yaşamaktaydı ve bu vahalarda tarım ve hayvancılık için uygun mera alanları ile tarım alanları vardı. Göçebe bir yaşantıdan gelen Sha-tuolar kendilerine yerleşim alanları edinebilmek için düzenli olarak tarımla uğraşmaya devam ettiler. Sha-tuolar tarafından kurulan hanedanlıklar döneminde ise savaşlarda ele geçirilen topraklardan tarım arazileri halka verilirdi. Böylece kırsal kesimlerde yaşayanlar tarımla uğraşmaya devam etti. Bu yıllardaki en büyük tarım kaynağı pirinç yetiştiriciliği idi. Sonraki T'ang Hanedanlığı kurulmadan önce 924 yılında askerî vali Zhang Quanyi ülkenin güney kıyılarında pirinç üretimi ve ticareti hakkında köylüleri bilgilendirmek ve desteklemek için bir kooperatif kurdurdu. Fakat 932 yılında Mingzong bu kooperatifi devlet hazinesine malî ihtiyaç duyulduğu için kapattırdı. Üretilen pirinç öncelikle halkın ihtiyaçları için kullanılmaktaydı. Fakat ihtiyaç fazlası olan miktarlar T'ang Hanedanlığı'na ve komşuları Uygurlar ile Tibet'e satılmaktaydı²²⁸.

Sha-tuolar'ın diğer geçim kaynağı hayvancılıktı. VIII. yüzyılın ilk başlarında Kuzey Çin'in iç bölgelerinde yaşayan halk hayvanlarını otlatılabilmek için yeterli mera alanlarına sahipti. Bu nedenle at beslemenin yanında koyun ve deve yetiştiriciliğine büyük önem verdiler. Yetiştirdikleri atları savaşlarda kullanırken aynı zamanda atın sütünden yararlanarak kımız içtikleri bilinmektedir. Bununla birlikte yetiştirdikleri koyunların ise eti ile sütünden ve yününden yararlanılmaktaydılar²²⁹. Kendi ihtiyaçlarından fazlasını da komşularına satıyorlardı. Sınır bölgelerinde yaşayan Sha-tuolar hem Uygurlar ile hem Tibet ve Tangutlar ile ticaret yaptılar. Ancak Sha-tuolar hanedanlık kurarak Çin'in iç bölgelerine hâkim olunca kuzeyden ve mera alanlarından uzaklaşmaya başladılar. Bu nedenle savaşlarda ele geçirilen bölgelerde mera alanları olmadığı için tarım ile hayvancılıkta sıkıntılar yaşadılar. Hatta Mingzong döneminde savaşa giden atların daha da kaliteli hâle gelebilmesi için Henan ve Ordos bölgelerinde yeniden mera alanları oluşturularak at besiciliğine önem verildi²³⁰.

²²⁸Glen Dudbridge, *A Portrait of Five Dynasties China From the Memoirs of Wang Renyu 880-956*, p. 25.

²²⁹Maddalena Barengi, *Historiography and Narratives of the Later Tang (923-936) and Later Jin (936-947) Dynasties in Tenth to Eleventh-century*, p. 14.

²³⁰Richard L. Davis, *Fire and Ice: Li Cunxu and the Founding of the Later Tang*, p. 62.

Sha-tuolar yiyecek, ayakkabı ve özellikle ipek ihtiyaçlarını Çin'den satın alarak karşılamaktaydı. Bunun karşılığında Çin'e ürettikleri kadar pirinç satıyor ve aldıkları mallar için Çin'e vergi ödüyorlardı. Sha-tuolar hanedanlık kurduktan sonra ise savaşlar sıklaştığı için ve orduda yeterli at bulunmadığı için Tangutlar ile at ticareti yapmaya başladılar. Tangutlardan alınan atlar öncelikle başkente getirilip hükümdar karşısına çıkartılarak bir şölen düzenlenirdi. Ancak ilerleyen zamanlarda bu şölen ortadan kalktı. Tangutlar ise at ticaretinde hile yapmaya başladı. Aldıkları paranın karşılığında Sha-tuolara gönderdikleri atların bir kısmını kaliteli atlardan, diğer kısmını ise zayıf atlardan göndermeye başladılar. Mingzong döneminde orduda toplam 35.000 at sayısına ulaşıldı. Halkın vergilerden yoksulluğa düşmesi ve Tangutlar'ın at ticaretinde hile yapması nedenleri ile 933 yılında at ticareti kesildi²³¹.

Sha-tuolar toprak vergilerini toplama sisteminde T'ang İmparatorluğu kurallarını uygulamaya devam etti²³². Yılda iki defa yaz ve ilkbahar olmak üzere halktan ağır vergi toplandı. Sha-tuo yönetimi boyunca halk hem düzenli olarak vergi vermek hem de harcamalarını kısıtlamak zorundaydı. Sha-tuo yönetimindeki halkın harcamalarını kısıtlama sebebi, yöneticiler tarafından halka yiyecek ihtiyaçlarını karşılamak için böyle bir uygulamaya gidilmesi gerektiğinin söylenmesiydi. Fakat asıl sebep, rüşvet karşılığında yönetime gelen hükümdarların askere verdiği sözü yerine getiremeyince, halkın vergi yükünü arttırması, halkın malını mülkünü sömürmesi ve harcamaların kısıtlanmasıydı. Ancak belirttiğimiz üzere halkın ihtiyaçlarının karşılanması ve yiyecek kıtlığının giderilmesi bahanesiyle halk ağır vergiler vermek mecburiyetinde kaldı²³³.

928 yılında Mingzong döneminde kırsal bölgelerde yaşayan halka alkollü içecekler için gereken mayanın üretilmesine izin verildi. Maya üretimi ile birlikte şarap üretilmeye de başlandı. Halk bu üretim karşılığında her yılın sonbahar mevsiminde devletin gelir açığını telafi etmek için her birey ürettiği miktar kadar vergi ödedi. Ayrıca hükümdar devletin ürettiği şarabı özel sektörde uygun fiyatlarda satılmasına izin verdi. Bunun yanında halkı üretime teşvik etmek için halkın günlük

²³¹Richard L. Davis, **From Warhorses to Ploughshares: The Later Tang Reign of Emperor Mingzong**, p. 150.

²³²Denis Twitchett, **The Writing of Official History Under the T'ang**, Cambridge University Press, 1992, p. 23.

²³³Peter Lorge, **War, Politics and Society in Early Modern China 900-1795**, New York, 2005, p. 20.

yaşamda tarımda kullandıkları malzemeler ile demir bazlı ürünler üretmelerine izin verildi. Hükümdar halka ürettikleri araç gereçler karşılığında teşvik amaçlı ücret ödedi. Fakat halk bunun karşılığında yılda iki kez çiftlik vergisi ödemek zorunda kaldı²³⁴.

929 yılında Sonraki T'ang Hanedanlığı döneminde Çin'in (929 yılında Çin'de Song Hanedanlığı hüküm sürmekteydi) Maliye Bakanı, Sha-tuolar'ın Çin'e ödemek zorunda oldukları vergi listesini gönderdi. Sha-tuolar'ın Çin'den aldıkları her mal için (yiyecek, ipek, ayakkabı, vb.) ödemeleri gereken vergilerin bir adı ve miktarı yazılıydı. Örneğin Sha-tuo Türkleri satın aldıkları her çift ipeğin yarısını vergi olarak geri vermek zorundaydılar. Sonraki Han Hanedanlığı döneminde ise çeşitli eyaletlerde ve illerde halktan zorla vergi toplamak için maliye bakanlığının altında 3 önemli kurum kuruldu. Bu kurumun başına ise Wangzhong isimli biri görevlendirildi.²³⁵

IV.4. Eğitim

Sha-tuolar'ın kurmuş olduğu üç hanedanlık ve bir krallık döneminde eğitim alanında çeşitli reformlar yapılarak özellikle akademi eğitiminin geliştirilmesine yönelik önemli adımlar atıldı. Yönetimde söz sahibi olacak kişilerin eğitilmiş elitlerden oluşturulabilmesi için saraydaki kişilerin eğitimine öncelik verildi. Bunun sonucunda da yükseköğretim eğitimi genişletmek için çalışmalara başlandı.

926 yılında ilk kez Duanming Akademisi kuruldu ve bu akademinin yönetimine ise Feng Dao ve Zhao Feng adlı akademisyenler atandı. Bunun ardından Hanlin Akademisi kuruldu²³⁶. 930 yılında Hanlin Akademisi'nin yöneticilerinden Liu Xu akademiye giriş sınavlarının değiştirilmesi için imparatora başvuruda bulundu. Liu Xu akademiye giriş sınavındaki temel 5 konunun azaltılarak 3 konuya indirilmesini talep etti. Sınava giren Çinli yerliler için şiir ve övgü alanlarındaki konuların avantaj sağladığını düşünerek bu iki konunun sınav müfredatından

²³⁴Richard L. Davis, **From Warhorses to Ploughshares: The Later Tang Reign of Emperor Mingzong**, p. 150.

²³⁵陶懋炳, **五代史略**, 人民出版社, 1986, 37 页. (Tao Biebing, **Beş Hanedanlık Tarihi**, s. 37)

²³⁶Peter Lorge, **War, Politics and Society in Early Modern China 900-1795**, p. 23.

çıkartılmasını istedi²³⁷. T'ang Hanedanlığı döneminde akademiye giriş sınavında sorulan sorular çoğunlukla Çin şiiri alanında hazırlanmaktaydı. Fakat Sha-tuolar'da sınav sistemi değiştirilerek kültürel alanlardan sorular hazırlanmasına büyük önem verildi. Bunlara ek olarak akademisyen Liu Xu sınav müfredatının temel konusu olan klasiklere ek olarak ferman, tebligat yazma ve diplomatik ilişkiler alanlarındaki soruların sınav sistemine eklenmesini istedi. Sha-tuolar 930'lu yıllarda diplomatik ilişkilere önem vererek bu yönde eğitilmiş akademisyenlerin yetişmesine destek verdi. Bu bilgilerden anlaşılacağı üzere Hanlin Akademisine kabul edilme hususları bizlere sınav sistemi hakkında bilgi vermektedir. T'ang Hanedanlığı döneminde klasiklerden biri olan Çin şiirine verilen önem Sha-tuolar'da yerini daha çok kültürel çalışmalara bıraktı. Sha-tolar'da da Çin klasikleri sınav sisteminin temel konularını oluşturmasına rağmen Çin şiiri önemini kaybetti²³⁸.

928 yılında dönemin eğitim bakanı hükümdar Mingzong'a bir dilekçe göndererek bakan yardımcısının meclis üyelerinden seçilmesini istedi. Hükümdar eğitim bakanlığından gelen bu teklifi kabul etti ve göreve de aydın kişi Cui Xie'yi atadı. Bu süreçten sonra ise meclis başkanlığı görevine eğitim bakanlığından atama yapıldı²³⁹.

928 yılında eğitim bakanı yardımcısı Cui Xie, üniversite eğitimine 200 öğrenci almayı hedefleyen kontenjan teklifini hükümdara sundu. T'ang Hanedanlığı döneminde üniversitelerde okuyan binlerce öğrenci vardı. Fakat Sha-tuolar döneminde, özellikle IX. yüzyılın sonları ve X. yüzyılın başlarında siyasî aksamlar nedeniyle eğitime fazla önem verilmedi. Ayrıca Sha-tuolar'ın doğu başkenti Luoyang'da büyük bir üniversite inşa edebilmek için şartlar uygun değildi. Çünkü Sha-tuolar yaptıkları sürekli savaşlar nedeniyle ya mevcut şehirlerini kaybediyor ya da yeni şehirler ele geçiriyorlardı. Böylece başkentleri de değişebiliyordu. Sha-tuolar'ın en parlak dönemlerinde akademide okuyan öğrenci sayısı en fazla 2.000 idi²⁴⁰.

²³⁷Richard L. Davis, **From Warhorses to Ploughshares: The Later Tang Reign of Emperor Mingzong**, p. 140.

²³⁸Wang, Gungwu, **The Structure of Power in North China during the Five Dynasties**, California, Stanford University Press, 1963, s. 45.

²³⁹陶愨炳, **五代史略**, 人民出版社, 1986, 49 页. (Tao Biebing, **Beş Hanedanlık Tarihi**, s. 49)

²⁴⁰Richard L. Davis, **From Warhorses to Ploughshares: The Later Tang Reign of Emperor Mingzong**, p. 142.

Üniversitede hukuk, matematik, metin okuma, Çin klasikleri ve Konfüçyüsçülük alanlarında eğitimler verilmekteydi. 932 yılında Eğitim Bakanlığı tarafından akademide okuyan üniversite öğrencilerinin yapmış olduğu çalışmalar sonucunda taş levhalar üzerinde yazılı metinlerin derlemesi yapılarak 9 Klasiğin bir baskısı yayımlandı. Klasiklerin baskısı yapılarak çoğaltılması hem öğretim elemanları için hem de okuma materyallerini yenilemek için büyük önem taşıyordu²⁴¹.

926 yılında Hanlin Akademisi'nden 8 aday, doktora derecesi (进士 jinshi)²⁴² aldı. Bu 8 adaydan biri ise ilerleyen yıllarda güneye göç ederek Wu Eyaleti'nde önde gelen devlet adamlarından biri olacak olan Han Xizai idi. Aynı yıl akademiden mezun olan Wang Chan'a ise bilgin (博学鸿词) unvanı verildi²⁴³.

927 yılında 20 kişi doktora derecesini (进士 jinshi) hak kazandı. Bunun üzerine dönemin Sha-tuo hükümdarı Mingzong bütün doktora mezunlarını hükümdarlığa çağırarak her birine 400 bakır para vererek diğer nesilleri eğitime teşvik etmek istedi.

928 yılında Hanlin akademisyeni Zhao Feng başkanlığında yürütülen doktora sınavlarında 15 aday derece aldı ve 4 aday ise farklı alanlarda derece aldı. 929 yılında 13 doktora öğrencisi, 930 yılında 15 doktora öğrencisi derece aldı. Bunlardan Li Gu isimli öğrenci ise 950 yılında meclis başkanlığı yaptı. 930 yılında ise sadece 4 aday doktora derecesi aldı²⁴⁴.

Eğitim Bakanlığı'nın diğer bir çalışması ise yerel bölgelerdeki devlet okullarının yeniden canlandırılması için attığı adımlardı. T'ang Hanedanlığı döneminde devlet okulları yerel bölgelerin vergileri ve yardımsever zenginlerin destekleri ile finanse ediliyordu. Fakat T'ang Hanedanlığı'nın son dönemlerinde siyasî gücün kaybolması ile halk göç etmeye başladı ve böylece yardımlarda kesildi. T'ang Hanedanlığı yıkıldıktan sonra kurulan Sonraki T'ang Hanedanlığı döneminde

²⁴¹ Mark Edward Lewis, **China's Cosmopolitan Empire: The Tang Dynasty**, p. 230, 238.

²⁴² Bugünkü eğitim sisteminde doktora derecesinin çince karşılığı 博士 (boshi) olarak ifade edilir. Fakat Sha-tuo Türkleri döneminde doktora derecesi kazanan kişi sayısı çok az olduğu için alim, bilgin olarak kabul edilerek bunun karşılığında onlara alim anlamına gelen jinshi 进士 unvanı verilmiştir.

²⁴³ 薛宗正, **突厥史**, 中国社会科学出版社, 1992年, 601, 712页. (Xue Zongzheng, **Türk Tarihi**, s. 601, 712).

²⁴⁴ Ouyang Xiu, **Historical Records of the Five Dynasties**, Translated with an Introduction by Richard L. Davis, p. 145.

ise bu sorunlara çözüm bulmak oldukça güçtü. Çünkü savaşlar nedeniyle zarar gören binaları yenilemek, öğretmenleri işe almak ve istikrarlı bir gelir akışı sağlamak gerekiyordu. Sha-tuo hükümdarları devlet okullarını finanse etmedi. Fakat devlet, bölge halkını okullara destek olması için zorladı. Devlet okulları çok başarılı olmasa da eğitim reformlarının yapıldığı yıllar olarak önem taşımaktadır²⁴⁵.

Sonraki T'ang imparatorları eğitim reformları yanında tarih yazıcılığına da önem verdiler.

Zhuangzong (923-926) tarih araştırmaları yaptırmak için önemli âlimleri görevlendirdi. Kendilerinden önceki dönemlere ait tarih araştırmaları yaptırdı. Sonraki T'ang Hanedanlığı'nın bir diğer önemli ismi Mingzong (926-933), Shu isimli bir âlimi görevlendirerek T'ang İmparatoru Taizu (907-912) dönemi sonrasında yaşanan bütün gelişmeler ile ilgili gerçek tarih kayıtlarını, araştırma eserlerini, kitapları ve bütün tarih notlarını toplayarak bir kitap hâline getirilmesini istedi. Sonraki Jin Hanedanı Shi Jingtang (936-942), T'ang İmparatorluğu'nun bütün tarih kayıtlarını yeniden gözden geçirip tekrar yazdırttı. Ayrıca bu dönemdeki çalışmalarda T'ang yıllığına ekleme yapıldı. Tang yıllığının 唐书 (T'ang Shu) 65. bölümüne atkı örme ticareti ile ilgili bilgileri ekletti. Ayrıca 唐书 (T'ang Shu) yıllığı 200. bölümü yeniden düzenlendi²⁴⁶.

Bu çalışmalar dışında Sha-tuolar dönemindeki çalışmalar, T'ang İmparatorluğu dönemine kıyasla oldukça gelişme gösterdi. Yapılan basım sayısında artış görülürken aynı zamanda basım boyutları genişletildi. Hükümdarlıktan halka kadar her kesimin ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde baskı yapıldı. Hanedanlıktaki kitaplara kabartma yapmak için oymalı baskı sanatı kullanılmaya başlandı. Sonraki T'ang Hükümdarı Mingzong, daha önceden tutuklanmış olan Çin kültür çalışmaları yapan âlimlere genel af çıkartarak taş yazıtlar üzerindeki çalışmaları okuyup kayıt almaları için emir verdi. Sanatkâr ve arkeologlara ödemeler yapılarak kazı yapmalarına izin verildi. Sonraki Jin Hanedanlığı döneminde ise 五经 (Wujing) olarak bilinen Beş Klasik yıllığı tamamlandı²⁴⁷.

²⁴⁵Mark Edward Lewis, **China between Empires: The Northern and Southern Dynasties**, p. 147.

²⁴⁶林幹著, **突厥与回族史**, 内蒙古人民出版社, 1973年, 57, 94页. (Lin Gan Zhe, **Türkler'in ve Uygurlar'ın Tarihi**, Mogolistan Halkevi Yayınevi, 1973, s. 57, 94).

²⁴⁷薛宗正, **突厥史**, 中国社会科学出版社, 1992年, 603页. (Xue Zongzheng, **Türk Tarihi**, s. 603).

IV.5. Din

Sha-tuolar uzun yıllar boyunca T'ang İmparatorluğu'nun egemenliği altında yaşadıkları için birçok gelenek ve yaşam tarzlarını değiştirdiler. Dini alanda da önemli değişiklikler yapıldı.

Sha-tuolar Batı Türkleri'nin devamı olduğu için konuştukları dillerin Türkler ile benzerlik gösterdiği gibi, dini inançları da Türkler'in inandığı Gök Tengri idi. Gök Tengri inancı ile beraber oluşan kadere inanmak da inanç ile beraber benimsedikleri yaşam tarzı idi. Fakat VII. yüzyılın ortalarından itibaren Çin'in egemenliği altında yaşadıkları için Türklerle özgü dil ve kültür özelliklerini kaybettiler. Her ne kadar dinî inançlarının Gök Tengri olduğu düşünülse de uygulamada diğer inançları da benimsediklerini görmekteyiz²⁴⁸.

Sha-tuolar, Gök Tengri inancı gereği Türkler'de görülen ölünün ardından kurban kesme geleneğini devam ettirdiler. Özellikle doğal afetler sonucunda gerçekleşen toplu ölümlerde muhakkak ölümlerin ruhuna kurban kesilerek halka dağıtılır ve ölen kişiler için dua edilirdi²⁴⁹.

T'ang İmparatorluğu egemenliğinde yaşamaya başlayan Sha-tuolar zamanla Budizm'den etkilenmeye başladı. Fakat uygulamada tam anlamıyla Budizm'i yaşamış sayılmazlar. Sha-tuolar'ın Budizm'de var olan rahibeler, rahipler ve Budist tapınaklarına karşı oldukça sert tavırları ve kuralları vardı. Hükümdarlar mümkün olabildiğince tapınaklara gidilmemesi ve rahipler ile rahibelere itimat edilmemesi için halkı kontrol altına almaya çalıştılar. Sonraki T'ang Hanedanlığı döneminde hükümdarlar Budistler'in bazı uygulamalarının Sha-tuolar tarafından uygulanmasını dahi yasakladılar. Bu yasaklamalar içinde Budizm'e göre yapılan hayır işleri, dinî yaşayış tarzı vardı. Hükümdarların uyarılarına rağmen çaresiz kaldıklarında tapınaklara giden halka engel olundu ve kesin bir şekilde yasaklama getirildi. Ayrıca

²⁴⁸Richard L. Davis, **From Warhorses to Ploughshares: The Later Tang Reign of Emperor Mingzong**, p. 8, 138.

²⁴⁹薛宗正, **突厥史**, 中国社会科学出版社, 718 页. (Xue Zongzheng, **Türk Tarihi**, s. 718.)

Budizm geleneğinde mevcut olan başın tepesini tıraş etmek de yasaklandı²⁵⁰.

Sonraki Jin Hanedanlığı ve Sonraki Han Hanedanlığı dönemlerinde de Sonraki T'ang Hanedanlığı döneminde yasaklanan uygulama ve kısıtlamalar aynen devam etti. Bu uygulamalara ek olarak tapınak inşa etmek de yasaklandı. Fakat Sha-tuo halkı sürekli doğal afetlerle, hiç bitmeyen savaşlarla ve Sha-tuo liderlerinin halkın vergi yükünü arttırarak halkın yokluk içinde yaşamasına neden olması gibi birçok olumsuzluklarla baş etmek zorunda kaldı. Bu nedenle halk hiçbir umut ve çıkar yolu bulamadıkları zamanlarda ümitlerini tapınaklarda aramaya başladı²⁵¹. Böylece Gök Tengri yanında Budizm inanç sisteminin bazı uygulamalarını da hayatlarına dâhil ettiler. Hatta Sha-tuolar'ın yaşadıkları bölgelerde yapılan kazı çalışmalarında Budizm kitaplarına rastlanmıştır. Fakat kesinlikle tamamen Budizm inancına göre yaşadıkları da söylenemez.

IV.6.Sha-tuo Hükümdarları'nın Eşleri

Sha-tuolar'ın hükümdarlığında kadının rolü büyük önem taşımaktaydı. Hükümdarın eşleri hem yönetimde hem de askerî konularda hükümdarlara destek olmaktaydı. Hükümdarın eşleri, halkı hükümdarın isteklerine ikna edebilecek kabileyette kişilerdi. Bunların yanında sarayda çalışanların her türlü sorumluluğunu üstlenmekteydiler.

Hükümdarların çok eşli evlilikler yaptığı bilinmektedir. Fakat hayatlarında olan kadınların hepsi resmî eşleri değildi. İmparatoriçe olarak unvanlandırılan resmî eşleri ve bunun yanında kendilerine yoldaş olarak adlandırdıkları ve onlardan çocuk dünyaya getirdikleri kadınlar da vardı. Fakat bu yoldaşlara da resmî eşlerinden farklı muamele göstermediler. Sha-tuolar'daki evliliklerde harem asla olmadı. Evlilikler dışardan yapıldı. Ayrıca haremde çalışan kadınların sayısı sadece birkaç kişiydi. Haremin çoğunluğu erkeklerden oluşurdu. Haremde çalışan kadınlar sadece saraydaki işlerle uğraşırđı. Sha-tuolar'da harem sistemi çok uzun sürmedi. 923 yılında Zhuangzong tarafından harem sistemi oluşturuldu ve 926 yılında Mingzong

²⁵⁰Ouyang Xiu, **Historical Records of the Five Dynasties**, Translated with an Introduction by Richard L. Davis, p. 55.

²⁵¹林幹著, **突厥与回族史**, 内蒙古人民出版社, 1973 年, 102 页. (Lin Gan Zhe, **Türkler'in ve Uygurlar'ın Tarihi**, s. 102).

tarafından bu uygulamaya son verildi. Böylece Sha-tuolar'ın eş seçiminde harem hiçbir zaman bir tercih olmadı²⁵².

Sha-tuolar'ın yönettiği Üç Hanedanlık ve Bir Krallık döneminde kadınların yönetimde etkisi önemli ölçüde arttı. Ayrıca kadınlar kendi çocuklarının eğitiminden sorumlu olmaya başladı. Çin tarihinde özellikle erkek çocukların eğitiminde ve sorumluluğunda baba büyük rol oynarken, Sha-tuolar'da anne eğitimi ön plana çıktı. Bu uygulama da ilk kez Sha-tuo hükümdarı Li Keyong tarafından gerçekleştirildi. Çünkü Li Keyong, babaların çocuklar üzerinde daha çok baskıcı bir uygulama ile eğitimlerini sağlarken annelerin oğulları ile özel bir bağ kurarak, çocukların eğitiminde daha başarılı olduklarını gözlemledi. Bu nedenle Li Keyong eş seçiminde asla dış güzelliğe önem vermedi. Li Keyong'un hayatında 3 kadın vardı. Bunlardan ilki, resmî eşi olan Bayan Liu, ikincisi 4 çocuğunun annesi olan yol arkadaşı dediği Bayan Cao'dı. Bu iki eşin soyagacına bakıldığında ise çok fazla bilgi mevcut değildir. Her ikisinde Çinliler'in soyundan geldikleri bilinmekle birlikte aile kökenleri hakkında herhangi bir bilgi yoktur²⁵³.

Li Keyong'ın her iki eşinde güzel ve çekici olduğu söylenemez. Çünkü Li Keyong'un dış görünüşten ziyade önem verdiği başka değerler vardı. Seçtiği kadınların dövüş sanatlarından anladığı, siyasî açıdan ona destek oldukları, çocuk eğitiminde ve aynı zamanda da ev işlerinden anladığı dikkat çekmektedir.

Li Keyong'un resmî eşi olan Bayan Liu, hem askerî hem de siyasî alanlarda çok başarılıydı. Bu konularda Li Keyong'a iddialı tavsiyelerde bulunurdu. Bayan Liu aynı zamanda da halkın içindeki kadınların çağdaş ve eğitilmiş olmaları için çaba gösterdi. Sarayda çalışan kadınların eğitimini üstlendi. Kadınlara okçuluk, ata binme ve at üstünde ok atma eğitimleri verdi. Li Keyong'un, Bayan Liu'dan bir erkek çocuğu olmadığı için 30'lu yaşlarında Bayan Cao'ı kendine yoldaş seçti. Bayan Cao ileride hükümdar olacak olan Zhuangzong'un biyolojik annesiydi. Cao, oğlunun eğitimi ile bizzat kendisi ilgilendi. Aynı zamanda da Li Keyong'a kişisel ve politik meselelerde danışmanlık yaptı. 923 yılında oğlu Zhuangzong Sonraki T'ang

²⁵²王钟翰, *中国民族史*, 中国社会科学出版社, 1994年版, 532页. (Wang Zhonghan, *Çin'in Etnik Gruplarının Tarihi*, s. 532).

²⁵³Ouyang Xiu, *Historical Records of the Five Dynasties*, Translated with an Introduction by Richard L. Davis, p. 128.

Hanedanlığı'nın hükümdarı olunca Bayan Cao da ülkenin imparatoriçesi seçildi. 925 yılında da öldü²⁵⁴.

Li Keyong'a yoldaşlık eden diğer bir kişi ise Bayan Chen'di. Bayan Chen, Çin'in güneyinde yer alan Henan Eyaleti'nin Xiangzhou şehrindeydi. T'ang İmparatoru Zhaozong döneminde T'ang sarayındaki 4 büyük müzisyenden biriydi. 895 yılında T'ang imparatoru tarafından Li Keyong'un başarılı askerî çalışmaları nedeniyle ona ödül olarak Bayan Chen gönderildi. Bayan Chen'in kaligrafi çalışmalarında da özel bir yeteneği vardı. Bayan Chen'in hiç çocuğu olmamasına rağmen Li Keyong ile aralarında özel bir bağ vardı. 908 yılında Li Keyong ölünce Bayan Chen, Jinyang'a giderek Budist rahibe oldu. Çünkü Li Keyong'a bağlılık yemini ettiği için başka hiçkimse ile evlenmeyerek kendi dünyasına çekildi. Mingzong hükümdar olunca Bayan Chen'in yeni görevi hükümdara dinî konularda liderlik etmek oldu. Onun dine bağlılık konusunda göstermiş olduğu özveri Sha-tuo halkındaki diğer kadınlara örnek bir davranış oldu²⁵⁵.

Sonraki T'ang İmparatoru Mingzong'un hayatında 4 kadın oldu. Bunlardan üçü imparatoriçe seçilirken diğeri resmî eşi olmayıp sadece ona yoldaşlık eden kişi oldu. İmparatoriçe Cao, bir kız çocuğu dünyaya getirdi ve bu kız daha sonra Jin Prensesi oldu. İmparatoriçe Cao çok cana yakın ve askerî eğitime sahip biriydi. İmparatoriçe Xia, Li Congrong'u dünyaya getiren kadındı. Son imparatoriçe ise 934-936 yılları arasında hükümdarlık yapan Li-Congke'nin annesi Wei idi. Mingzong'un resmî eşi olmayan ve Li Congyi'yi kendisine evlat edinen son kadın ise Bayan Wang'dı. Bayan Xia, Mingzong hükümdar olmadan önce ölmüştü. Bayan Xia ve Bayan Cao'nun kökenleri hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Fakat Mingzong tahta çıkınca Bayan Cao'ı sadık eş unvanıyla Chu'ların hanımı ilan etti. Ölen eşi Xia'ya sadakatini sunmak için onu Jin halkının hanımefendisi ilan etti²⁵⁶.

Mingzong'un diğer eşi Wei, Zhenzhou Eyaleti'ne bağlı Pingshan şehrinin yerlisiydi. Wang soyismine sahip Pingshan şehrinin yerlilerinden olan biri ile evliydi. Mingzong süvari birliği komutanlığı yaparken Pingshan'a saldırdı ve bölgeyi ele

²⁵⁴林幹著, **突厥与回族史**, 内蒙古人民出版社, 1973 年, 95 页. (Lin Gan Zhe, **Türkler'in ve Uygurlar'ın Tarihi**, s. 95).

²⁵⁵Richard L. Davis, **From Warhorses to Ploughshares: The Later Tang Reign of Emperor Mingzong**, p. 17-18.

²⁵⁶Ouyang Xiu, **Historical Records of the Five Dynasties**, Translated with an Introduction by Richard L. Davis, p. 149.

geçirdi. O sırada Wei ve 10 yaşındaki oğlu Li Congke, Mingzong'un ordusuna esir düştü. Mingzong, Wei'i kendisine eş yaptı ve Li Congke'yı da evlat edindi. Li Congke (934-936) hükümdar olunca Wei, imparatoriçe unvanı aldı. 936 yılında öldü²⁵⁷.

Mingzong'a yoldaşlık yapan Bayan Wang, Bianzhou şehrinde pasta yaparak geçimini sağlayan bir ailenin kızıydı. Bayan Wang güzelliği ile ün salmıştı ve hatta onun için "güzelliği ile çiçekleri dahi utandıran kadın" deyimini kullanılırdı. Bayan Wang gençlik yıllarında Liang hükümdarı Liu Xun'e hizmetçi olarak satıldı. Fakat Liu Xun ölünce Wang evsiz, yurtsuz kaldı. Aynı zamanlarda da Mingzong'un eşi Xia ölmüştü. Mingzong'a, Bayan Wang'ı eş edinmesi önerildi ve o da kabul etti. Bayan Wang'a Liang hükümdarından çok sayıda altın kalmıştı. Wang bu altınları Mingzong'un emrinde çalışan görevlilere dağıttı. Bu davranışı ile herkesin saygısını kazandı. Bayan Wang gelince, Bayan Cao saraydaki işlerle ilgilenmek istemedi. Bunun üzerine sarayda çalışan görevlilerin sorumluluğu, eğitimi ve her türlü işlerle Wang ilgilenmeye başladı. Mingzong hükümdar olunca Bayan Cao, imparatoriçe ilan edildi ve Bayan Wang da sadık ve saf yoldaş unvanı aldı²⁵⁸.

Bayan Wang hem Mingzong'a hem de imparatoriçeye saygıyla hizmet etti. Her sabah hükümdar uyandığında Wang'ın organize ettiği çalışanlar düzenli olarak Mingzong'un kişisel tuvaletini, banyosunu ve giysilerini hazırladı. Hükümdar ile imparatoriçe akşam yemeğine oturduklarında Wang yemeğe eşlik etmeden onlar yemeklerini bitirene kadar yanlarında bekler ve hizmette kusur etmezdi. Bayan Wang saray işlerinden sorumlu olduğu için görevlerini en iyi şekilde yerine getirirdi. Mingzong bir gün Bayan Wang'a kendi evladını yetiştirebileceğini söyledi. Bunun üzerine 930 yılında Bayan Wang, Li Congyi'yi evlatlık edindi. 936 yılında Sonraki T'ang Hanedanlığı yıkılıp yerine Sonraki Jin Hanedanlığı kurulunca, Bayan Wang Shi Jingtang yönetiminde kaldı ve Budist rahibe oldu. Hükümdar onu Luoyang sarayına yerleştirdi. Shi Jingtang ona öz annesi gibi davrandı. Fakat 947 yılında Sonraki Jin Hanedanlığı yıkılarak Sonraki Han Hanedanlığı kurulunca Bayan Wang ve oğlu Li-Congyi henüz daha 17 yaşındayken öldürüldüler²⁵⁹.

²⁵⁷Hing Ming Hung, **Ten States, Five Dynasties, One Great Emperor**, p. 16-22.

²⁵⁸陶愨炳, **五代史略**, 人民出版社, 1986, 51 页. (Tao Biebing, **Beş Hanedanlık Tarihi**, s. 51).

²⁵⁹Richard L. Davis, **From Warhorses to Ploughshares: The Later Tang Reign of Emperor Mingzong**, p. 18.

Sonraki Jin Hanedanlığı'nın hükümdarı Shi Jingtang'ın imparatoriçesi Mingzong'un kızı Bayan Li idi. Bayan Li imparatoriçe olmasına rağmen etkin bir görevi asla olmadı. Çünkü Shi Jingtang'ın annesi Bayan Liu hâlen imparatoriçe olarak yönetimde söz sahibiydi. Bayan Li, Shi Jingtang'dan olan oğlu Congxin'i (918-937) dünyaya getirdi. 942 yılında Shi Jingtang'ın hükümdarlığı son bulunca Bayan Li'nin imparatoriçeliği de son buldu²⁶⁰.

Sonraki Han Hanedanı Liu Zhiyuan henüz imparator olmadan önce Jingyang Eyaleti'ne bağlı Taiyuan şehrinin mera alanlarında atlarını olatırken bir çiftçi kızı olan Bayan Li'yi beğenir. Gece yarısı evlerine girerek Bayan Li'yi kaçırarak kendisine eş yapar. Liu Zhiyuan hükümdar olunca Bayan Li önce Wei Eyaleti'nin prensesi olur ardından imparatoriçe olarak unvanlandırılır. Liu Zhiyuan'ın oğlu Liu Chengyou'u dünyaya getirir. Bayan Li yönetimde etkin rol oynar. 947'de Liu Zhiyuan hükümdar olunca askerlere para dağıtacağına dair söz verir. Fakat hazinede yeterli para olmadığı için askerlerin isteklerini yerine getiremez. Bunun üzerine askerler Taiyuan'da isyan eder. Hükümdar halktan mal, mülk toplamaya karar verir, fakat halk buna razı olmaz. Bunun üzerine Bayan Li hükümdara destek olmak için halkı ikna etme görevini üstlenir ve neticede bunu başarır. Halk malını, mülkünü hükümdara bağışlamaya ikna olunca hükümdar Bayan Li'ye karşı büyük saygı besledi. Kısa süre hükümdarlık süren Liu Zhiyuan ölünce yerine oğlu Liu Chengyou geçti. Bayan Li ise oğlunun hükümdarlığı süresince de imparatoriçe olarak yönetimde söz sahibi olmaya devam etti²⁶¹.

²⁶⁰JWDS C. 2, s. 1139.

²⁶¹Ouyang Xiu, **Historical Records of the Five Dynasties**, Translated with an Introduction by Richard L. Davis, p. 177.

SONUÇ

Sha-tuolar Batı Türkistan'da ortaya çıkan boylardan biriydi. 630 yılında Doğu Göktürk Devleti yıkılıp tamamen Çin'in kontrolüne girerken Batı Göktürk Devleti 658 yılına kadar varlığını sürdürdü. Bu yıllar, Sha-tuo Türkleri'nin Aşina Ho-lu yönetimindeki diğer Türk kabileleri ile birlikte hürriyetlerini muhafaza ettikleri yıllardı. Sha-tuolar, A-shih-na Ho-lu bağımsızlık mücadelesine başlayana kadar C'hu-yüe kabilesine bağlı bir boy idi. Ancak A-shih-na Ho-lu, T'ang İmparatorluğu yönetimine karşı ayaklanınca C'hu-yüe kabilesi dâhil birçok kabile Ho-lu'nun bağımsızlık mücadelesine destek vererek onun peşinden gitti. Ho-lu bağımsızlık mücadelesinde başarısızlığa uğrayınca Ho-lu peşinden giden C'hu yüe kabilesine bağlı bir grup Kumlu Bayır adlı çöl bölgesine yerleşti. Yaşadıkları bölgenin coğrafi yapısı kumlu çöl bölgesi olduğu için kendilerini "kumlu bayır" anlamına gelen Sha-tuo Türkleri olarak adlandırarak yaklaşık üç buçuk yüzyıl bu isimle tarih sahnesinde kalmayı başardılar.

Sha-tuolar birçok siyasi ve kültürel sebepten dolayı kimi zaman varlıklarını bağımsız olarak devam ettirdiler, kimi zaman ise Çin İmparatorluğu'nun hâkimiyeti altına girdiler. Bu nedenle yaşadıkları coğrafya da zaman zaman değişti.

Ch'u-yüe boyu, Chin-suo Dağı'nın güneyinde, Pulei Denizi'nin doğusunda, (天山 Tian Shan) Tanrı Dağları'nın kuzeyinde yaşıyordu. Chin-suo Dağı'nın güneyi, şimdiki Doğu Türkistan Bölgesi'ndeki aynı zamanda "Kırmızı Altın Dağ" olarak da bilinen Berger Dağı olup Pulei Denizi de şimdiki Doğu Türkistan'ın kuzey doğusundaki Barköl Gölü'dür. Bu büyük çöl bölgesine Sha-tuo bölgesi de deniliyordu.

Sha-tuolar uzun yıllar boyunca Kuzey Çin'in ön taraflarında göçebe olarak yaşadılar. 657 yılında A-shih-na Ho-lu'nun mağlup edilmesi sonucunda T'ang Hanedanlığı Batı Türkleri'ni ele geçirdikten sonra, Jimisar bölgesinin idaresinde T'ing-chou'nun doğusunda, Çungarya Havzası'nın güney kıyılarında ve Tanrı

Dağları'nın kuzeyinde Sha-tuolar'ın da içinde bulunduğu On Oklar için bir yönetim oluşturuldu. Dolayısıyla Sha-tuolar bu bölgede T'ang Hanedanlığı'na bağlı olarak yaşamaya başladılar.

VIII. yüzyılın ortasından sonra yoğun bir Tibet baskısı bölgede hâkim oldu. Tibetliler Hexi Geçidi gibi önemli bölgeleri işgal ettiler. 770'de Hexi Geçidi işgal edilince Sha-tuo ve T'ang arasındaki ilişkiler kesildi. Sha-tuolar 808 yılına kadar Tibet egemenliği altında yaşadı. 808 yılında yeniden T'ang yönetimine geçen Sha-tuolar 907 yılında T'ang İmparatorluğu yıkılana kadar geçen sürede askerî ve siyasi olarak T'ang yönetimini desteklediler. T'ang Hanedanlığı yönetimine karşı başlatılan çeşitli isyanları bastırmakta Sha-tuo liderleri önemli başarılar gösterdi.

Sha-tuolar T'ang yönetiminde yaşarken nüfusları ikiye katlandı ve ayrıca askerî olarak da güçlendiler. T'ang yönetiminde güçlü bir askerî komutan olan Li Keyong'un oğlu Li Cunxu T'ang'ın yıkılması neticesinde halkın ve ordunun desteğini alarak Sha-tuolar'ı yönetmeye başladı. T'ang Hanedanlığı'nın yıkılmasının ardından kurulan Liang Hanedanlığı ile Sha-tuolar arasında 13 yıl süren savaşlar başladı (910). 923 yılında Li Cunxu, Liang Hanedanlığı'na son vererek kendi hanedanlığını ve yönetimini kurdu. Sha-tuolar Sonraki T'ang (923-936), Sonraki Jin (936-946) ve Sonraki Han (947-950) adında üç hanedanlık; ayrıca Kuzey Han (951-991) adını taşıyan bir krallık kurdular.

Sha-tuo Türkleri'nin hanedanlık kurmadan önce ve sonrasında çeşitli uluslarla münasebetleri oldu. Tibet Devleti ile sık sık savaşmış olsalar da uzun yıllar Tibet yönetimi altında yaşadılar. Zaman zaman Tibet'in çıkarları için çalışmak zorunda kaldılar. Fakat Tibet yönetimindeyken Uygurlar ile münasebetlerini geliştirerek Uygur-Sha-tuo müttefikliği oluşturarak Tibet'e karşı birlikte işbirliği yaptılar. Sha-tuo lideri Li Keyong döneminde (878-908) ise T'ang Hanedanlığı'na karşı başlatılan Huang Chao isyanını bastırmak için Tatarlar'ın desteği alınarak bu isyan başarılı bir şekilde son buldu. Sha-tuolar, Tatarlar ile askerî müttefikliğin yanında ticari faaliyetlerde de bulundu. Sha-tuolar'ın münasebetlerinin olduğu diğer bir kabile ise Tuyuhun olarak bilinen Şienpilerdi. Tuyuhunlar Huang Chao isyanını bastırmak için T'ang Hanedanlığı'na destek vererek onların saygınlığını kazandı ve böylece Daitong şehrinin valiliğini yürütmeye başladı. Sha-tuolar üzerinde baskı oluşturmaya başlayan Tuyuhunlar ile savaş kaçınılmaz hâle geldi. Sonuçta Sha-tuolar, Tuyuhunlar'ı mağlup ederek İç Mogolistan'a sürgün etti.

Sha-tuolar yaklaşık iki buçuk asır boyunca T'ang Hanedanlığı yönetiminde yaşamış olsalar bile Türklük özelliklerini kaybetmediler. T'ang'ın yazı dili olan Çince'yi benimsemiş olsalar da Mingzong gibi bazı hükümdarların kaynaklarda barbar dili olarak adlandırılan atalarının dili Türk lehçesini konuştukları bilinmektedir. Bunun yanında Batı Göktürkleri'nin devamı olan Sha-tuolar yönetime geldiklerinde tıpkı Gök Türkler gibi kendilerine doğu ve batı kanadı olmak üzere 2 başkent seçti. Dinî inançları ise atalarından gelen Gök Tanrı inancı devam ederken Çin'in etkisinde kalarak Budizm inancını da kendi Türk inançlarına uyarlayarak yaşadılar. Gök Tanrı inancının en belirgin göstergesi ölen kişilerin ardından tanrıya kurban kesme gelenekleri idi.

Sha-tuo Türkleri tarım ve hayvancılıkla uğraştı. Özellikle pirinç üretimi çok yaygındı. Ürettikleri ürünlerin kendi ihtiyaçlarından fazla olanını komşu ülkelere ticaretini yaptılar. Hayvancılıkta ise at, koyun ve deve yetiştiriciliği yaygındı. Orduya at temininin yetersiz olduğu dönemlerde Tatarlar'dan at ticareti yapıldı.

Savaş taktiklerini başarılı bir şekilde uygulayarak sayısız başarıya imza atan ve cesur bir Türk boyu olan Sha-tuolar iki buçuk asır boyunca T'ang'ın egemenliğinde yaşasalar da kendi kültürel özelliklerini korumaya çalıştılar. Küçük bir boy hâlinde yola çıkarak üç hanedanlık ve bir krallık kurarak tarihe Türk kimlikleri ile adlarını yazdırdılar.

KAYNAKÇA

Ai Chong 艾冲 , (2004), *Táng dài hòuqí shā tuó tūjué qiānxǐ* 唐代后期沙陀突厥迁徙, *zuòzhě dānwèi*:作者单位: **Shǎnxī shīfàn dàxué kān míng** 陕西师范大学刊名 : **Mínzú yánjiū** 民族研究.

Almas, Turgun, (2010), **Uygurlar**, İstanbul: Selenge Yayınları.

Alptekin, Cahit, (2008), **Sha-t'ö Türkleri Siyasi ve Kültürel Tarihi**, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları.

Alptekin, Cahit, (2017), **Türk Yazıtları**, İstanbul: Cinius Yayınları.

Anping Qiu 安平秋 & Xujia Lu 许嘉璐, (ed.), (2004), **Shiji** 史記, Shanghai 上海, Hanyü da cidian chuban shi 汉语大词典出版社.

Avcioğlu, Doğan, (1999), **Türklerin Tarihi II**, İstanbul: Tekin Yayınevi.

Barenghi, Maddalena, (2014), **Historiography and Narratives of the Later Tang (923-936) and Later Jin (936-947) Dynasties in Tenth- to Eleventh-century Sources**, (Doktora tezi), Ludwig Maximilians Universität, München.

Barthold, Wilhelm, (2006), **Türk-Moğol Ulusları Tarihi**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Barthold, Vasiliy Vladimiroviç, (2014), **Orta Asya Tarih ve Uygarlık**, Çev. D. Ahsen Batur, İstanbul: Selenge Yayınları.

Chavannes, Edouard, (2006), **Batı Türkleri Tarihi**, Çev. Metin Sirman, İstanbul: Töre Yayın Grubu.

Chavannes, Edouard, (2006), **Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri Liu Mau-Tsai**, Çev. Ersel Kayaoğlu- Deniz Banoğlu, İstanbul: Selenge Yayınları No: 35, Tarih Dizisi 27.

Chavannes, Edouard, (2007), **Çin Kaynaklarına Göre Batı Türkleri**, Çev. Mustafa Koç, İstanbul: Selenge Yayınları No: 37, Tarih Dizisi 28.

Chen Jun Mou 陈俊 (Çeviren), (1987), *Gudai Tianshan lishi dili xue yanjiu* **古代天山历史地理学研究**, Zhongguo Minzu xueyuan chuban shi 中央民族学院出版社.

Chen Yinjia 陈寅恪, (1980), *Tang dai zhengzhishi shu lun gao* 唐代政治史述论稿, Shanghai 上海: Shanghai guji chuban she 上海古籍出版社.

Christopher, I. Beckwith, (1987), **The Tibetan Empire in Central Asia: A History of the Struggle for Great Power among Tibetans, Turks, Arabs, and Chinese during the Early Middle Ages**, United Kingdom: Princeton University Press.

- Çandarlıoğlu, Gülçin, (2004), **Uygur Devletleri Tarihi ve Kültürü, (Çin Kaynakları ve Uygur Kitabelerine Göre)**, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Çandarlıoğlu, Gülçin, (2013), **İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü**, İstanbul: TDAV Yayını.
- Çandarlıoğlu, Gülçin, (2004), **Sarı Uygurlar ve Kansu Bölgesi Kabileleri**, İstanbul: TDAV Yayını.
- Davis, Richard L., (2014), **From Warhorses to Ploughshares: The Later Tang Reign of Emperor Mingzong**, Hong Kong: Hong Kong University Press.
- Davis, Richard L., (2016), **Fire and Ice: Li Cunxu and the Founding of the Later Tang**, Hong Kong: Hong Kong University Press.
- Deguignes, Joseph, (1976), **Büyük Türk Tarihi 3**, İstanbul: Türk Kültür Yayını.
- Divitçioğlu, Sencer, (2004), **Oğuz'dan Selçuklu'ya**, İstanbul: İmge Kitabevi Yayınları.
- Divitçioğlu, Sencer, (2005), **Orta- Asya Türk İmparatorluğu VI. - VIII. Yüzyıllar**, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Drompp, Michael Robert, (2005), **Tang China and The Collapse of the Uigher Empire: A Documentary History**, Brill.
- Dudbridge, Glen, (2013), **A Portrait of Five Dynasties China from the Memoirs of Wang Renyu (880–956)**, Oxford: Oxford University Press.
- Eberhard, Wolfram, (1944), “Ongutlar Hakkında Mülâhazalar”, **Belleten**, C. VIII, S. 32, s. 584-588.
- Eberhard, Wolfram, (1947), “Sha-t’o Türklerinin Kültür Tarihine Dair”, **Belleten**, C. XI, S. 41, Sayfa: 16-26, TTK Yayınları, Ankara.
- Eberhard, Wolfram, (2000), **T’o-pa ve Şa-t’o Devletlerinin Harici Münasebetleri**, İstanbul: TDAV Yayını.
- Gökalp, Cevdet, (1973), **Göktürk Devletinin Kuruluşundan Çingiz’in Zuhuruna Kadar Altaylarda ve İç Moğolistan’da Kabileler**, Ankara: Sevinç Matbaası.
- Grousset, René, (2006), **Bozkır İmparatorluğu**, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Gumilëv, Lev Nikolayeviç, (2004), **Eski Türkler**, Çev. Ahsen Batur, İstanbul: Selenge Yayınları.
- Gumilëv, Lev Nikolayeviç, (2005), **Hunlar**, Çev. Ahsen Batur, İstanbul: Selenge Yayınları.
- Hsing-Tung, Wu, (1970), **Beş Sülale Çağında Sha-T’o’ların Çin Toplumuna Etkileri**, (Doktora Tezi), Taipei.
- Hung, Hing Ming, (2014), **Ten States, Five Dynasties, One Great Emperor How Emperor Taizu Unified China In The Song Dynasty**, New York: Algora Publishing.
- Jiu Tang shu 舊唐書**, (1975), Liu Xu 劉煦 (başk.), Beijing: Zhonghua shuju.
- Kafesoğlu, İbrahim, (2012), **Türk Milli Kültürü**, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Kırilen, Gürhan, (2015), **Eski Çinin Ötekisi Türkler**, Gece Kitaplığı.

- Lewis, Mark Edward, (2009), **China between Empires: The Northern and Southern Dynasties**, Cambridge: Harvard University Press.
- Li Tang and Dietmar Winkler, (Ed.), (2013), **From the Oxus River to the Chinese Shores: Studies on East Syriac Christianity in China and Central Asia**, Berlin.
- Lin Ganzhe 林幹著, (1973), **Tujue yu huizu shi 突厥与回族史**, Neimenggu 内蒙古: Neimenggu renmin chuban shi 内蒙古人民出版社.
- Lorge, Peter, (2005), **War, Politics, and Society in Early Modern China, 900–1795**, New York: Routledge Press.
- Lorge, Peter, (ed), (2011), **Five Dynasties and Ten Kingdoms**, Hong Kong: The Chinese University Press.
- Lu Jianfu 呂建福, (2002), **Tuzu shi 土族史**, Beijing 北京: Zhongguo shehui kexue chuban she 中国社会科学出版社.
- Mamoru, Tonami, (1978), **Chiu Wu-tai shih: A Sung Bibliography**, Çev. B. Albertat, Hong Kong: Chinese University Press.
- Oguz, Yunus, (2012), **Eski Türkler Üzerine Araştırmalar ve Gumilev'in Eleştirisi**, İstanbul: İleri Yayınları.
- Ögel, B., (2001), **Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, İstanbul: TDAV Yayını.
- Ögel, B., (2016), **Türklerde Devlet Anlayışı**, 2. Basım, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Ouyang Xiu 歐陽修, (2004), **Historical Records of the Five Dynasties**, Translated with an Introduction by Richard L. Davis, New York: Columbia University Press.
- Roux, Jean Paul, (1994), **Türklerin ve Mogolların Eski Dini**, Çev. Aykut Kazancıgil, İstanbul: İşaret Yayınları.
- Roux, Jean Paul, (2006), **Orta Asya Tarih ve Uygarlık**, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Roux, Jean Paul, (2015), **Eski Türk Mitolojisi**, Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Roux, Jean Paul, (2017), **Türklerin Tarihi Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl**, İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.
- Skaff, Janatham Karam, (2012), **Sui-Tang China and Its Turko-Mongol Neighbors. Culture, Power and Connections, 580-800**, Oxford: Oxford University Press.
- Sinor, Denis, (2014), **Erken İç Asya Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Tao Biebing 陶愨炳, (1986), **Wudai shilüe 五代史略**, Renmin chuban shi 人民出版社.
- Taşagıl, Ahmet, (2003), **Göktürkler I**, Ankara: TTK Yayınları.
- Taşagıl, Ahmet, (2004), **Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları**, Ankara: TTK Yayınları.
- Taşagıl, Ahmet, (2012), **Gök-Türkler I, II, III**, Ankara: AKDITYK Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Togan, Zeki Velidi, (1981), **Umumi Türk Tarihi'ne Giriş**, İstanbul: Enderun Kitabevi.

- Twitchett, Denis, (1992), **The Writing of Official History under the T'ang**, Cambridge: Cambridge University Press.
- Twitchett, Denis, (Ed.), (1976), **Cambridge History of China**, Vol. 3: **Sui and T'ang China, 589–906**, Cambridge: Cambridge University Press.
- Twitchett, Denis & Franke, Herbert, (Ed.), (1994), **Cambridge History of China**, Vol. 6: **Alien Regimes and Border States, 907–1368**, Cambridge: Cambridge University Press.
- Togan, İ., Kara, G. ve Baysal, C., (2006), **Eski T'ang Tarihi (Chiu T'ang-shu) 194a**, Ankara: ADTYK TTK Yayınları, XXVIII. Dizi- S. 6.
- Xin T'ang-Shu 新唐書**, (1975), Quyang Xiu 歐陽修 (başk.), Beijing: Zhonghua shuju.
- Xiong, Victor Cunrui, (2009), **Historical Dictionary of Medieval China**, Toronto: The Scarecrow Press.
- Xue Zongzheng 薛宗正, (1992), **Tujue shi 突厥史**, Beijing 北京, Zhongguo shehui kexue chubanshe 中国社会科学出版社.
- Wang, Gungwu, (1963), **The Structure of Power in North China during the Five Dynasties**, Stanford California: Stanford University Press.
- Wang Xiaofu 王小甫, (1992), **Tang, Tubo da shi zhengzhi guanxi shi 唐·吐蕃·大食政治关系史**, Beijing 北京, Beijing daxue chubanshe 北京大学出版社.
- Wang Zhonghan 王钟翰, (1994), **Zhongguo Minzu shi 中国民族史**, Beijing 北京, Zhongguo shehui kexue chubanshe 中国社会科学出版社.
- Yang Jialuo 楊家駱, (1985), **Jiu Wudai Shi 舊五代史**, Taipei 台北, Ding wénshū jú yìnxíng 鼎文書局印行.
- Zhou Weizhou 周伟洲, (1985), **Tuyuhun shi 吐谷浑史**, Yinchuan 银川, Ningxia renmin chubanshe 宁夏人民出版社.

EKLER

EK A: Sha-tuolar'ın hanedanlık kuruluşuna kadar geçen süreçteki yöneticileri (662-908)²⁶²

Sha-tuo Jinshan (沙陀金山)

↓

Sha-tuo Fuguo (沙陀輔國)

↓

Sha-tuo Guduozhi (沙陀骨咄支)

↓

Zhuxie Jinzhong (朱邪盡忠)

↓

Zhuxie Zhiyi (朱邪執宜)

↓

Zhuxie Chixin (朱邪赤心) Li Guochang (李國昌)

↓

Li Keyong (李克用)

²⁶² 923'de Sha-tuolar'ın ilk hanedanlık kurana kadar geçen süreçteki atalarının yöneticilik yaptığı yıllar hakkında kaynaklarda kesin bilgiler olmadığı için yılları ek bilgi olarak belirtmedik.

EK B: Sha-tuolar Dönemindeki Hanedanlıklar, Krallıklar ve Yöneticiler

Sonraki T'ang Hanedenliği 後唐朝 (923-936)

Li Cunxu 李存勖 (Kaynaklarda Zhuangzong olarak adlandırılır 莊宗) (923-926)

Li Siyuan 李嗣源 (Mingzong 明宗: (926-934)

Li Conghou 李從厚 (Mindi 閔帝: (934)

Li Congke 李從珂 (934-936)

Sonraki Jin Hanedenliği 後晉朝 (936-947)

Shi Jingtang 石敬瑭 (Gaozu 高祖): (936-942)

Shi Chonggui 石重貴 (942-946)

Sonraki Han Hanedenliği 後漢 (947-950)

Liu Zhiyuan 劉知遠 (Gaozu 高祖): (947-948)

Liu Chengyou 劉承祐 (Yindi 隱帝): (949-950)

Kuzey Han Krallığı 北漢 (951-991)

Liu Chong 劉崇: (951-954)

Liu Chengjun 劉承鈞 (Liu Jun 劉鈞): (954-968)

Liu Jiyuan: 劉繼元: (968-991)

EK C:

Resim 1: Sonraki T'ang Hanedanlığı İmparatoru Li Cunxu (Zhuangzong)²⁶³

EK D:

Resim 2: Sonraki T'ang Hanedanlığı İmparatoru Li Cunxu (Zhuangzong)²⁶⁴

²⁶³Hung Hing Ming, a.g.e., s. 19.

²⁶⁴Richard L. Davis, **From Warhorses to Ploughshares: The Later Tang Reign of Emperor Mingzong**, p. 7.

EK E:

Resim 3: Sonraki Jin Hanedanlığı Hükümdarı Shi Jingtang (Gaozu)²⁶⁵

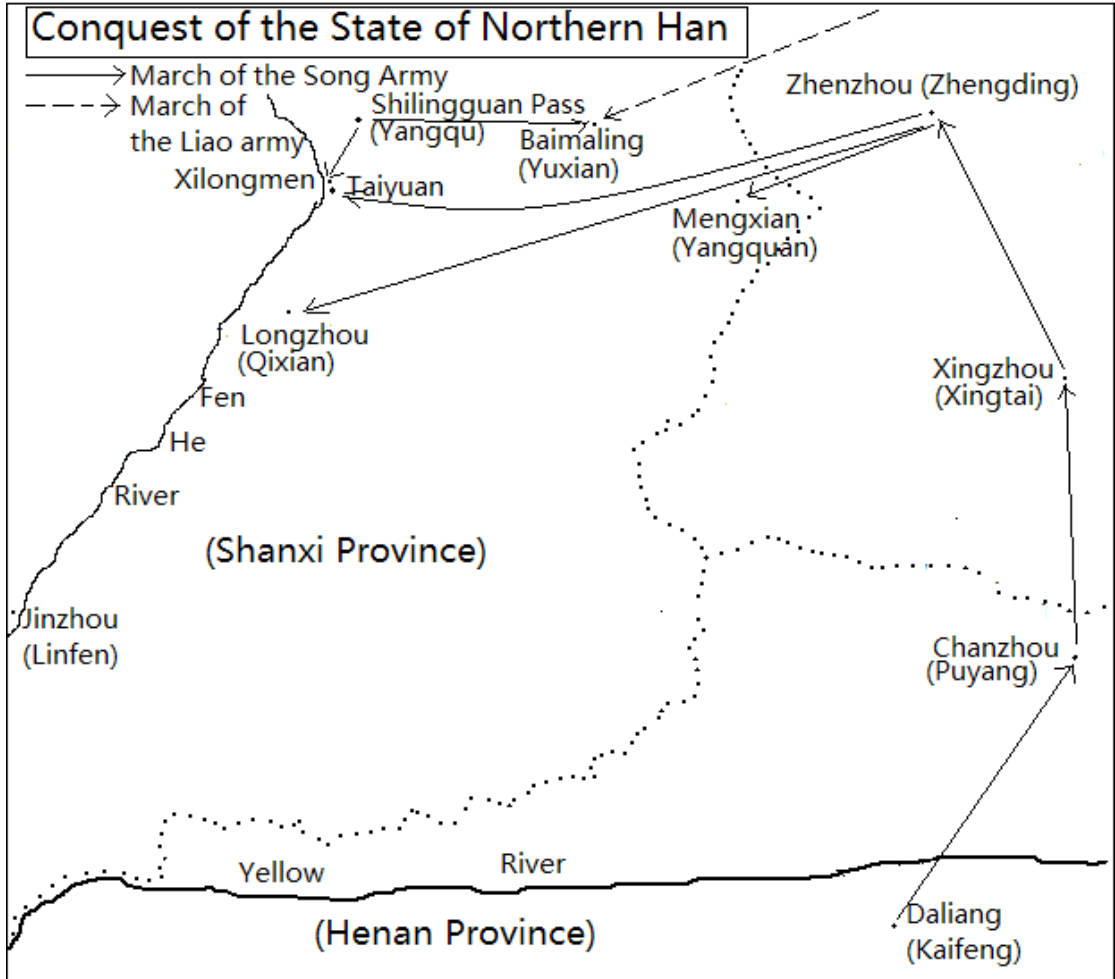

EK F:

Resim 4: Sonraki Han Hanedanlığı Hükümdarı Liu Zhiyuan (Gaozu)²⁶⁶

²⁶⁵Hung Hing Ming, a.g.e., s. 25.

²⁶⁶Hung Hing Ming, a.g.e., s. 28.

EK G:

Harita 1: Kuzey Han Krallığı Haritası²⁶⁷

²⁶⁷ Hung Hing Ming, a.g.e., s. 172.

ÖZGEÇMİŞ

Adile Balcı, 14.06.1987 tarihinde Isparta'da doğdu. İlköğretimini Isparta Yalvaç Eğirler Köyü ilkokulunda, ortaokulu Isparta Yalvaç Kaymakam Abdurrahman Bey İlköğretim okulunda, liseyi ise Yalvaç Atatürk Lisesi'nde (Süper Lise) tamamladı. 2005-2009 yılları arasında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Sinoloji Bölümü'nde lisans eğitimi aldı. 2009-2011 yılları arasında ise Çin Halk Cumhuriyeti bursu ile Çin'in başkenti Pekin'de dil eğitimi aldı. 2013 yılında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Türk Tarihi Programı'na başladı. 2014 yılında Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Çin Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde Araştırma Görevlisi olarak göreve başladı. 2015 yılında Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Türk Tarihi Programı'na yatay geçiş yaptı.

